

VILNIAUS UNIVERSITETAS
FILOLOGIJOS FAKULTETAS

Diana Plachovičiūtė
Lietuvių filologijos studijų programa

Somatiniai frazeologizmai Žemaitės tekstuose

Bakalauro darbas

Darbo vadovas prof. dr. Birutė Jasiūnaitė

Ginti leidžiama

2017 m. gegužės 25 d.

Vilnius, 2017

Diana Plachovičiūtė, *Somatiniai frazeologizmai Žemaitės tekstuose*. Bakalauro darbas, vadovas prof. dr. Birutė Jasiūnaitė, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2017, 82 p.

Raktažodžiai: Žemaitė, frazeologija, frazeologizmas, somatinis frazeologizmas, variantas, reikšmė, daugiareikšmiškumas.

Anotacija

Bakalauriniame darbe nagrinėjami Žemaitės tekstuose vartojami somatiniai frazeologizmai (frazeologizmai su kūno dalių pavadinimais). Tyrimo tikslas – ištirti somatinius frazeologizmus reikšmės aspektu. Siekiama parodyti jų gausą ir įvairovę Žemaitės tekstuose, atskleisti reikšmių ypatumus. Taikytas aprašomasis analitinis ir statistinis skaičiavimo metodas, leksikografinė ir reikšmės analizė. Tiriamąją darbo medžiagą sudarė 587 Žemaitės vartojami somatiniai frazeologizmai su 39 skirtingų kūno dalių pavadinimais. Tiriant pastebėta, kad dauguma frazeologizmų yra sudaryti su svarbiausių žmogaus kūno dalių ir organų pavadinimais. Didžioji dalis somatinių frazeologizmų yra motyvuotieji, jų reikšmės siejasi su kūno dalių funkcijomis ir jų simbolinėmis, perkeltinėmis reikšmėmis. Dažniausiai frazeologizmų reikšmės yra susijusios su veiksmomis ir jų aplinkybėmis (50 proc.), žmogaus psichika (33 proc.), rečiau – su įvairiais reiškiniiais (7 proc.), fizinėmis būsenomis (6 proc.) ir kiekio nusakymu (4 proc.). Šis darbas gali būti naudingas literatūrologams, tyrinėjantiems Žemaitės raštus, ir lingvistams, nagrinėjantiems Žemaitės leksikos ypatumus, grožinės literatūros autorių frazeologiją ar lietuvių kalbos somatinius frazeologizmus.

Turinys

Pratarmė	4
Įvadas	5
1. Frazeologija ir frazeologizmai	7
1.1. Frazeologijos samprata	7
1.2. Frazeologizmas ir jo požymiai	8
1.3. Somatiniai frazeologizmai	9
1.4. Frazeologizmų semantinė klasifikacija	10
1.5. Frazeologizmų sisteminiai požymiai	12
1.6. Frazeologizmų struktūra.....	14
2. Somatiniai frazeologizmai reikšmės aspektu	16
2.1. Žmogaus psichika.....	16
2.1.1. Jausmai ir emocinės būsenos	16
2.1.1.1. Neigiami jausmai ir emocinės būsenos	17
2.1.1.2. Teigiami jausmai ir emocinės būsenos	20
2.1.2. Charakterio ypatybės.....	22
2.1.3. Protas.....	23
2.1.4. Valia	24
2.2. Fizinės būsenos	25
2.3. Veiksmai ir jų aplinkybės.....	27
2.3.1. Su judėjimu susiję veiksmai ir jų aplinkybės	27
2.3.2. Su kalba susiję veiksmai ir jų aplinkybės	29
2.3.3. Su darbu susiję veiksmai ir jų aplinkybės	31
2.3.4. Su prievarta susiję veiksmai ir jų aplinkybės	32
2.3.5. Su laisvės suvaržymu susiję veiksmai ir jų aplinkybės.....	34
2.3.6. Su kenkimu susiję veiksmai ir jų aplinkybės	35
2.3.7. Įvairūs veiksmai ir jų aplinkybės	36
2.4. Kiekis	41
2.5. Įvairūs reiškiniai.....	42
Išvados	45
Literatūra	46
Šaltiniai	50
Santrauka.....	51
1 priedas. Somatinių frazeologizmų Žemaitės tekstuose sąrašas	52

Pratarmė

Su frazeologizmo sąvoka pirmiausia susiduriame mokykloje – jis apibrėžiamas kaip pastovus, vaizdingas žodžių junginys, suteikiantis kalbai ekspresyvumo ir gyvumo. Tačiau frazeologizmas tai ne tik vaizdingas pasakymas, bet ir viena įdomiausių ir savičiausių kalbinės raiškos priemonių. Kiekvienos kalbos frazeologizmuose atspindi tautos praeitis, jos žmonių buitis ir būtis. Jie atskleidžia mūsų protėvių gyvenimo realijas, tarpusavio santykius, emocines būsenas, parodo, kaip žmonės suvokė pasaulį ir jo reiškinius. Todėl norėtusi, kad daugiau dėmesio būtų skiriama frazeologijai.

Lietuvių rašytojų kūryba yra išnagrinėta įvairiais aspektais, tačiau ne tiek daug dėmesio yra skirta jos leksikos ypatumams, ypač frazeologizmams. Juos savo kūryboje vartojo daugelis lietuvių klasikų: Antanas Vienuolis, Balys Sruoga, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Ieva Simonaitytė, Juozas Aputis, Lazdynų Pelėda, Petras Cvirka ir kt. Šiame darbe pasirinkta aptarti Žemaitės vartojamus frazeologizmus, nes jos tekstai, pasak Antano Venclovos (1985, 28) yra „neišsemiamas lobynas kiekvienam, kas nori pažinti ir suprasti tikrąjį lietuvių liaudies kalbos turtingumą ir grožį, jos žodingumą, sinonimų gausumą, gyvumą, minties ir fantazijos polėkį, nuostabų frazeologijos turtingumą“. Žemaitės kūriniai atspindi XIX a. pab. – XX a. pr. liaudies šnekamąją kalbą, parodo tuo metu lietuvių kalboje ir žemaičių tarmėse paplitusius frazeologizmus. Jos tekstai iš kitų autorių išsiskiria frazeologizmų skaičiumi – jų užfiksuota apie 1700 (Paulauskas 2001, V). Dėl tokio didelio skaičiaus pasirinkta nagrinėti ne visus frazeologizmus, o tik vieną tematinę grupę – somatinius frazeologizmus.

Įvadas

Darbo aktualumas ir naujumas. Šiame darbe tiriami Žemaitės tekstuose vartojami somatiniai frazeologizmai (frazeologizmai su kūno dalių pavadinimais). Jie yra nemažai tyrinėti lietuvių lingvistų. Minėtini Joninos Lipskienės darbai „Lietuvių kalbos somatiniai posakiai“ (1979) ir „Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai“ (2008), kuriuose pateikti per daugelį metų iš įvairių šaltinių surinkti somatiniai frazeologizmai. Apie akis lietuvių frazeologijoje yra rašiusi Aldona Jonaitytė (1965), Zita Šimėnaitė (2003) aptarė frazeologizmus su daiktavardžiu *širdis*. Daktaro disertaciją apie anglų ir lietuvių kalbų somatinių frazeologizmų metaforinę motyvaciją yra apgynusi Ragnė Racevičiūtė (2002). Lietuvių lingvistikoje trūksta naujų darbų, kuriuose būtų išsamiai apžvelgiami grožinės literatūros autorių vartojami frazeologizmai. Frazeologizmus Žemaitės kūryboje yra nagrinėjęs Bronius Kalinauskas (1962), Aldona Inkėnienė (1973) yra aptarusi Vaižganto raštų kalbos frazeologiją, o Juozas Abaravičius (1975) – frazeologizmus Juozo Baltušio kūryboje. Žemaitės vartojami somatiniai frazeologizmai nėra atskirai tirti, taigi darbas pasirinkta tema yra naujas lietuvių lingvistikoje. Manoma, kad šis darbas yra aktualus ir reikalingas. Surinkta ir išanalizuota tiriamoji medžiaga gali būti naudinga literatūrologams, tyrinėjantiems Žemaitės raštus. Darbo medžiaga gali pasinaudoti lingvistai, nagrinėjantys lietuvių kalbos somatinius frazeologizmus, Žemaitės leksikos ypatumus ar grožinės literatūros autorių frazeologiją.

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Šio darbo objektas – frazeologizmai su kūno dalių pavadinimais Žemaitės tekstuose. **Tikslas** – ištirti Žemaitės vartojamus somatinius frazeologizmus reikšmės aspektu. Siekiama parodyti somatinių frazeologizmų gausą ir įvairovę Žemaitės kūryboje, atskleisti jų reikšmių ypatumus. Kad tikslas būtų pasiektas, kelti tokie **uždaviniai**:

1. Išrinkti Žemaitės vartojamus frazeologizmus su kūno dalių pavadinimais.
2. Suskirstyti juos į reikšmių grupes ir pogrupius.
3. Aptarti kiekvienos grupės ir pogrupio frazeologizmų reikšmes.
4. Nustatyti, su kokių kūno dalių pavadinimais yra siejamos reikšmių grupės ir pogrupiai.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Tiriamąją darbo medžiagą sudaro 587 Žemaitės vartojami somatiniai frazeologizmai. Pirmiausia jie buvo renkami iš Jono Paulausko redaguoto „Frazeologijos žodyno“ ir tikslinami su elektroniniu žodyno variantu. Tada surinkti frazeologizmai papildyti iš Joninos Lipskienės „Lietuvių kalbos somatinių posakių“ (1979) ir „Vaizdingųjų lietuvių kalbos posakių“ (2008), ir iš Klementinos Vosylytės „Palyginimų žodyno“ (2014). Tiriamosios medžiagos nagrinėjimui taikomas aprašomasis analitinis metodas – analizuojami ir aprašomi frazeologizmai su kūno dalių pavadinimais. Somatinių frazeologizmų kiekybinius santykius parodo statistinis skaičiavimo metodas. Taikoma leksikografinė analizė, nes remiamasi reikšmių aiškinimu žodynuose, ir reikšmės analizė, kuri leidžia išnagrinėti frazeologizmo ir jį sudarančių dėmenų reikšmes.

Darbo struktūra. Darbą sudaro dvi dalys: teorinė ir tiriamoji. Teorinėje dalyje apžvelgiamos frazeologijos, frazeologizmo ir somatinio frazeologizmo sampratos, semantinė frazeologizmų klasifikacija, jų sisteminiai požymiai ir struktūra. Tiriamojoje dalyje frazeologizmai analizuojami reikšmės aspektu. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados, suformuluotos atsižvelgiant į iškeltą darbo tikslą. Taip pat pridedamas 59 pozicijų naudotos literatūros sąrašas ir 5 pozicijų šaltinių sąrašas. Darbe yra 1 priedas – Žemaitės vartojamų somatinių frazeologizmų sąrašas, pateiktas abėcėlės tvarka pagal kūno dalių pavadinimus.

1. Frazeologija ir frazeologizmai

Pirmajame teorinės dalies skyriuje bandoma apibrėžti frazeologiją plačiąja ir siaurąja prasme; antrajame – aptariami frazeologizmo terminai ir jo požymiai; trečiajame – apžvelgiami keli požiūriai į somatinius frazeologizmus; ketvirtajame – pateikiamos skirtingos frazeologizmų semantinės klasifikacijos, pagal vieną iš jų trumpai aptariama Žemaitės somatinių frazeologizmų semantika; penktajame – apibūdinami frazeologizmų ir Žemaitės somatinių frazeologizmų sisteminiai požymiai; šeštajame – aptariamas frazeologizmų skirstymas pagal struktūrą ir nurodoma, kokios struktūros somatinius frazeologizmus dažniausiai vartoja Žemaitė.

Visi teorinėje dalyje nurodyti frazeologizmų pavyzdžiai (išskyrus pavyzdžius, pateiktus skyriuje „Frazeologijos samprata“) yra vartojami Žemaitės tekstuose. Daugiausia remiamasi lietuvių ir rusų lingvistų darbais: Broniaus Kalinausko (1962, 1968), Juozo Pikčilingio (1975), Joninos Lipskienės (1979), Janinos Barauskaitės (1982), Vincento Drotvino (1987), Jelenos Arsentevos (1989), Nikolajaus Šanskio (1996), Vlaso ir Anatolijaus Žukovų (2006), Evaldos Jakaitienės (2009) ir Nikolajaus Alefirenko (2009).

1.1. Frazeologijos samprata

Frazeologijos (gr. *phrasis* „posakis“ ir *logos* „mokslas“) sąvoka yra suvokiama dvejopai: 1) kaip lingvistikos mokslas, tiriantis pastoviuosius žodžių junginius – frazeologizmus; 2) kaip frazeologizmų visuma (Baranov, Dobrovolskij 2008, 9; Jakaitienė 2009, 279; Ebeling J., Ebeling S. O. 2013, 49). Frazeologija kaip lingvistinė disciplina dar nėra galutinai susiformavusi. Jos tyrėjai jau keliasdešimt metų susiduria su tomis pačiomis problemomis – painių terminų gausa ir skirtingomis klasifikacijomis. Lingvistai nevienodai suvokia frazeologiją ir jos objektą, todėl egzistuoja įvairūs frazeologizmų apibrėžimai ir klasifikacijos (Drotvinas 1987, 59; Šanskij 1996, 33; Ebeling J., Ebeling S. O. 2013, 49). Šimėnaitė (2003, 225) sako, kad „dar nėra nusistovėjusių, aiškių šios srities nuostatų“, o vokiečių lingvistai Sebastianas Hoffmannas, Betina Fischer-Starcke ir Andrėja Sand (2015, 1) pabrėžia standartizuotos terminijos trūkumą. Šios problemos itin apsunkina lingvistų darbą. Kiekvieną savo tiriamąjį veikalą jie turi pradėti nuo mėginimo apibrėžti frazeologijos sampratą bei paaiškinti visus vartojamus terminus (Naciscione 2010, 18).

Frazeologiją galima suvokti plačiąja prasme. Tada jos objektu tampa visi pastovieji, iš atminties atkuriami junginiai (Drotvinas 1987, 59; Alefirenko 2009, 12). Veronika Telija (1996, 58), Liudmila Bujanova ir Jekaterina Kovalenko (2012, 7) išskiria tokius frazeologizmų tipus: **idiomas**, kurių reikšmė nesutampa su juos sudarančių žodžių reikšmėmis (*į nosį įdurti* „nepatinkamą dalyką įsidėmėti“, *ant uodegos atsisėsti* „susirgti“), **frazeologinius junginius**, kurių reikšmė sutampa su

kuria nors viena juos sudarančių žodžių reikšmė (*šviesus protas, juodas pavydas*), mokomuosius posakius ir liaudies išmintį perteikiančias frazes – **patarles ir priežodžius**¹ (*obuolys nuo obels netoli rieda; nei šaukti, nei plaukti*), kalbos **klišės ir šampūs** – tam tikrus stereotipinius, nuvalkiotus pasakymus (*kainų pasiutpolkė, atvėrė duris*). Anatolijus Baranovas ir Dmitrijus Dobrovolskis (2008, 9) frazeologizmais laiko ir **kolokacijas** – įprastai drauge vartojamus žodžius (*žydras dangus, priimti sprendimą*), ir plačiai paplitusius posakius – **sparnuotuosius žodžius** (*šventa karvė, svieto lygintojas*). Rūta Marcinkevičienė (2001, 83) siūlo dar labiau praplėsti frazeologijos sampratą, į ją įtraukiant visus sustabarėjusius, iš atminties atkuriamus, plačiai vartojamus junginius: mįsles (*dvi sesės per kalnelį nesueina; du bėga, du veja*), pasakų frazes ir vardus (*už devynių jūrų, už devynių marių; lapė snapė*), maldos žodžius (*atleisk mums mūsų kaltes; Tėve mūsų, kuris esi danguje*), įvairių kūrinių citatas (*ne tau, Martynai, mėlynas dangus; būti ar nebūti*) ir kt.

Frazeologiją galima suprasti ir siaurąja prasme. Nei vienas iš šių požiūrių nėra pranašesnis už kitą, tačiau Telija (1996, 59) mano, kad laikantis plačiosios sampratos, sunku sukurti universalius metodus frazeologijai – jie gali būti tinkami tik kiekvienam anksčiau išvardytam frazeologizmo tipui. Todėl šiame darbe laikomasi siaurojo požiūrio, kuris yra įsitvirtinęs tradicinėje lietuvių frazeologijoje ir priimtinas daugeliui mūsų šalies lingvistų: Kalinauskui (1971), Lipskienei (1979), Barauskaitei (1982), Drotvinui (1987), Paulauskui (2001), Šimėnaitei (2003), Jakaitienei (2009). Jos objektas taip pat yra pastovieji, iš atminties atkuriami junginiai, tačiau jie pasižymi vaizdingumu ir vientisa reikšme. Todėl kolokacijos, sparnuotieji žodžiai, klišės ir šampai nepatenka į frazeologijos akiratį, o vaizdingumu pasižyminčios patarlės ir priežodžiai laikomi tik frazeologijos šaltiniais.

1.2. Frazeologizmas ir jo požymiai

Frazeologijos veikaluose, vietoj lietuvių lingvistams priimtino *frazeologizmo*, yra aptinkami ir kiti terminai. Rusų lingvistinėje tradicijoje (Amosova 1963, 121; Archangelskij 1968, 21; Kunin 1970, 3; Vinogradov 1977, 121; Arsenteva 1989, 3) ir anglų kalba parašytuose darbuose (Heid 2008, 337; Naciscione 2010, 19) įprastas terminas yra *frazeologiniai vienetai* (rus. *фразеологические единицы*, angl. *phraseological units*). Nikolajus Šanskis (1996, 4) vartoja junginį *frazeologinis pasakymas* (rus. *фразеологический оборот*), Nikolajus Alefirenko (2008, 5), Elizabeta Piirainen (2008, 207) ir Aneta Sabban (2008, 229) – žodį *frazema* (rus. *фразема*, angl. *phrase*), o Andreasas Langlotzas (2006, 2), Marija Omazič (2008, 67) ir Pam Peters (2007, 235) – *idiomos* (angl. *idiom*) sąvoką. Tačiau pastebima, kad šiuolaikinėje lingvistikoje (Tolstoj 1995, 395; Mokijenko 2005, 4;

¹ Natalija Semeneno (2009, 242) teigia, kad patarles ir priežodžius reikia priskirti ne frazeologijai, o kitai lingvistikos sričiai – paremiologijai. Patarlės ir priežodžiai nuo frazeologizmo skiriasi sintaksine struktūra ir reikšme – jie yra sakinio apimties, išreiškia pamokymą ar apibendrinimą.

Baranov, Dobrovolskij 2008, 9; Tschichold 2008, 361) vis labiau įsitvirtina *frazeologizmo* (rus. *фразеологизм*, angl. *phraseologism*) terminas, todėl jis vartojamas ir šiame darbe.

Apibūdinant frazeologizmus, kaip vienas iš svarbiausių požymių, yra minimas **pastovumas**, skiriantis frazeologinį žodžių junginį nuo laisvojo. Frazeologizmai yra pastovios leksinės sudėties ir gramatinės struktūros (Pikčilingis 1975, 347; Marcinkevičienė 2001, 81; Naciscione 2010, 31), pavyzdžiui, *koja grabe* „arti mirties“, *šerys pasistatė* „pikta pasidarė“ yra sustabarėję, niekada nekintantys junginiai. Kai kurie rusų lingvistai (Šanskij 1996, 22; Kozlova 2003, 13; Žukov V., Žukov A. 2006, 6) į pirmą vietą iškelia **atkuriamumą** kaip reikšmingiausią požymį. Frazeologizmai nėra kuriami kalbėjimo akto metu, o atkuriami iš atminties kaip jau susiformavusios sąvokos, pavyzdžiui, žmogus, norėdamas išreikšti palengvėjimą, atkuria ir pavartoja jau susiformavusį junginį *kaip akmuo nuo širdies nuriedėjo*. Kita svarbi ypatybė – **reikšmės vientisumas**. Frazeologizmo reikšmė neskaidoma, jos negalima atskleisti iš jį sudarančių dėmenų leksinių reikšmių (Lipskienė 1979 10; Jonikaitė 1961, 255), pavyzdžiui, frazeologizmai *už liežuvio traukti* ir *ausis užrišti* nėra suvokiami pažodžiui, jie atskleidžia naujas reikšmes – „versti kalbėti“ ir „neleisti klausytis“. Lietuvių lingvistai (Lipskienė 1979 10; Vitkauskas 1981, 97; Barauskaitė 1982, 14; Paulauskas 2001, VII) dažnai išskiria **vaizdingumą**² kaip privalomą frazeologizmo atributą, atliekantį ekspresyvinimo vaidmenį, pavyzdžiui, *devyni peiliai širdį pervėrė, kaip nosį nupjautas* išraiškingiau nusako liūdesio būseną. Barauskaitė (1982, 14) ir Jakaitienė (2009, 282) išskiria dar vieną požymį – **frazeologinę aplinką**. Ją sudaro žodžiai, leidžiantys suprasti frazeologizmo reikšmę, pavyzdžiui, *kur akys neša* „bet kur“ visada vartojamas šalia veiksmažodžių *bėgti, eiti*, o *ausis išpūtęs* „atidžiai“ – šalia veiksmažodžio *klausyti*.

Remiantis šiais požymiais, frazeologizmas yra pastovus, iš atminties atkuriamas, vientisos reikšmės junginys, turintis frazeologinę aplinką ir pasižymintis vaizdingumu.

1.3. Somatiniai frazeologizmai

Somatinė frazeologija – viena plačiausių ir produktyviausių frazeologijos sričių, būdinga daugeliui indoeuropiečių kalbų (Drotvinas 2009, 52; Matonienė, Ruseckaja 2014, 87). Terminas *somatinis* (gr. *sōma* „kūnas“) pirmiausia buvo vartojamas medicinoje ir biologijoje. Lingvistikoje jį pirmą kartą savo darbe paminėjo Feliksas Vakas (1964), nagrinėjęs estų kalbos frazeologizmus su kūno dalių pavadinimais ir juos įvardijęs kaip somatinius. Nuo XX a. antrosios pusės somatinio

² Pažymėtina, kad Marcinkevičienė (2001, 81) nelaiko vaizdingumo svarbiu frazeologizmo požymiu, nes jis „yra gana subjektyvus dalykas“, o Žukovai (2006, 11) teigia, kad vaizdingumas yra būdingas daugeliui, bet ne visiems frazeologizmams.

frazeologizmo, arba somatizmo, terminas pradėtas aktyviai vartoti lingvistikos darbuose (Lipskienė 1979, 10; Drotvinas 2009, 53; Starych 2011, 80).

Nėra vieno universalaus somatinio frazeologizmo apibrėžimo. Šiame darbe laikomasi tradicinio lietuvių lingvistikos požiūrio – somatiniai frazeologizmai yra sudaryti su žmogaus ir gyvulio kūno dalių (išorinių ir vidinių) pavadinimais (Kalinauskas 1968, 12; Lipskienė 1979, 10; Drotvinas 2009, 52). Lina Vorobjova (2014, 215) kūno dalis suskirstė į kelias pagrindines grupes: 1) galva ir jos dalys; 2) liemuo (nugara, krūtinė, pilvas, dubuo); 3) viršutinės ir apatinės galūnės (rankos, kojos ir jų dalys); 4) vidiniai organai (širdis, smegenys, inkstai ir kt.). Somatiniams frazeologizmams galima priskirti ne tik frazeologizmus su kūno dalių pavadinimais, bet ir frazeologizmus, žyminčius kūno skysčius, kaulus ir ligas, t.y. viską, kas yra susiję su žmogaus organizmu. Tokią plačią sampratą aptaria Olga Starych (2011, 82), somatinę leksiką pagal jos funkcijas suskirsčiusi į smulkesnes grupes: 1) leksika, žyminti kūno dalis (galvą, kaklą, ranką ir kt.); 2) leksika, žyminti kaulus ir jų jungtis (stuburą, šonkaulius, mentę ir kt.); 3) leksika, žyminti vidaus organus (kepenis, žarnas, plaučius ir kt.); 4) leksika, žyminti kraujotakos sistemą (arteriją, kraują, veną ir kt.); 5) leksika, žyminti jutimo organus (liežuvį, nosį, akį ir kt.); 6) leksika, žyminti ligas ir įvairius negalavimus (aklumą, skausmą, žaizdas ir kt.).

Kalinauskas (1962, 18) somatinius frazeologizmus laiko natūraliąja arba antropologine frazeologija, nes ji susijusi su „žmogaus prigimtiniais organais, su pačiu žmogumi“. Jos semantinis pagrindas yra bendras visoms tautoms, nes žmogaus psichika, elgesys yra siejamas su atitinkamomis kūno dalimis. Pasak Lipskienės (1979, 15), somatinių frazeologizmų dėmenys dažnai išlaiko ryšį su tos kūno dalies atliekamomis funkcijomis pavyzdžiui, *širdis* – su jausmų reiškimu (*širdis verda* „ima pyktis“, *širdis tirpsta* „darosi malonu“), *akis* – su regėjimu (*akis įdurti* „įdėmiai pažvelgti“, *akimis varstyti* „priekaištingai, piktažiūrėti“), *ausis* – su klausymu (*ausis skliaudyti* „atidžiai klausyti“, *ausys linksta* „gėda klausytis“), *liežuvis* – su kalbėjimu (*liežuvio nepasivaldyti* „kalbėti, ko nereikia“, *liežuviu plakti* „plepėti, apkalbėti“), *gerklė* – su šaukimu (*gerklę laidyti* „garsiai šaukti“, *gerklę paleisti* „garsiai šaukti, plūsti“), *koja* – su ėjimu (*kojas sukulti* „nueiti toli ir be naudos“, *kojos atsakė* „sunku eiti“), *ranka* – su pagalba (*ranka mazgoja ranką* „vienas kitam padeda“, *rankas perimti* „padėti dirbti“).

1.4. Frazeologizmų semantinė klasifikacija

Frazeologizmas, kaip ir žodis, turi savo individualią reikšmę. Anot Barauskaitės (1982, 18), tai „vientisa, apibendrinta viso junginio reikšmė, savotiška jo vidinė forma, kurią sukuria junginio komponentai“. Semantinė klasifikacija atskleidžia santykius tarp frazeologinės reikšmės ir

frazeologizmo dėmenų leksinių reikšmių (Drotvinas 1987, 62). Frazeologizmai pagal semantiką klasifikuojami įvairiai, priklausomai nuo pasirinkto skirstymo pagrindo.

Frazeologijoje plačiai paplitusi Viktoro Vinogradovo (1977, 143) semantinė klasifikacija, kuria remiasi ir Kalinauskas (1962, 12). Vinogradovas, pagal frazeologizmų reikšmės santykį su juos sudarančių dėmenų reikšmėmis, išskyrė frazeologines sąaugas (rus. *фразеологические сращения*), frazeologines vienoves (rus. *фразеологические единства*) ir frazeologinius junginius (rus. *фразеологические сочетания*). Frazeologinės sąaugos – semantiškai neskaidomi žodžių junginiai, kurių bendroji reikšmė visiškai neatitinka jų atskirų dėmenų reikšmių (Vinogradov 1977, 143). Kalinauskas (1962, 12) jas vadina idiominiais frazeologiniais žodžių junginiais, pavyzdžiui, *į dantį įtvinti* „įstrigti galvoje“, *prie gyvo kaklo* „iš visų jėgų, labai“. Frazeologinėse vienovėse, kurias Kalinauskas (1962, 16) laiko tropiniais frazeologiniais žodžių junginiais, yra jaučiama sąsaja tarp bendrosios reikšmės ir atskirų dėmenų perkeltinių reikšmių, pavyzdžiui, *širdį apėsti* „įklyrėti, išvarginti“, *smegenis krimsti* „neduoti ramybės, kvaršinti“. Frazeologiniai junginiai, Kalinausko (1962, 18) vadinami frazeologinėmis žodžių samplaikomis, yra semantiškai skaidomi pasakymai, kurių dėmenys išlaiko savo leksines reikšmes, pavyzdžiui, *rankas ir kojas nubučiuoti* „labai dėkoti“, *petys į petį* „gražiai nuaugęs, vienodo, aukšto ūgio“.

Lietuvių lingvistai remiasi skirtingomis frazeologizmų semantinėmis klasifikacijomis. Pikčilingis (1975, 348) pagal junginio sustabarėjimą ir jo dėmenų reikšmių santykį su bendra frazeologizmo prasme skiria idiomias ir laisvesnius frazeologinius junginius. Idiomos – sustabarėję junginiai, kurių bendrosios reikšmės neįmanoma atskleisti iš juos sudarančių dėmenų reikšmių, pavyzdžiui, *šuns kailis* „nenaudėlis, niekšas“, *nosį gauti* „būti sugėdintam, negauti, ko tikėtasi“. Laisvieji frazeologiniai junginiai – tokie, kuriuose tarp frazeologizmo bendrosios reikšmės ir jo dėmenų reikšmių juntamas tam tikras ryšys, pavyzdžiui, *ant kojų pašokti* „atsistoti“, *kojas prilenkti* „prisėsti“ (Pikčilingis 1975, 348–349). Jakaitienė (2010, 286) frazeologizmus skirsto pagal jų reikšmių motyvuotumo laipsnį. Nemotyvuotaisiais laiko idiomias, o motyvuotieji frazeologizmai daugiau ar mažiau yra išlaikę ryšį tarp bendrosios ir atskirų dėmenų reikšmės. Jie yra skirstomi į tropinius (metaforinius ir metoniminius), lyginamuosius ir samplaikinius.

Remiantis Jakaitienės klasifikacija, didžioji dalis Žemaitės frazeologizmų su kūno dalių pavadinimais yra motyvuotieji. Žemaitė gausiausiai vartoja tropinę frazeologiją. Metaforiniuose frazeologizmuose gretinami daiktai ar reiškiniai, kuriuos sieja asociaciniai ryšiai (Pikčilingis 1975, 277), pavyzdžiui, *akmenį nuristi nuo širdies* „pašalinti rūpestį“, *devyni avinai mušasi po galvą* „ima nerimas“, *devyni peiliai širdį pervėrė* „pasidarė skaudu“, *šaltis perėjo per kailį* „išsigando“, *širdis sukepė į akmenį* „pasidarė nejautrus“. Daugiausia randama metoniminių frazeologizmų, kurių reikšmės perkėlimo pagrindas yra loginis ryšys tarp gretinamų daiktų ar reiškinių (Pikčilingis 1975, 237), pavyzdžiui, *dantis rodyti* „juoktis, šaipytis, juokauti“, *nosį iškišti* „trumpam išeiti“, *nosies*

nerodyti „visai neateiti“, *pirštais badyti* „tyčiotis, pašiepti“, *pirštu nemostelėti* „nepadėti“. Mažiau yra lyginamųjų frazeologizmų, kuriuose kūno dalys gretinamos su kitais reiškiniiais ar daiktais, pavyzdžiui, *kaip akmuo nuo širdies nuriedėjo* „palengvėjo, geriau pasidarė“, *kaip inkstas į taukus įkrito* „apie sėkmingą santuoką“, *kaip peiliu širdį varstyti* „labai skaudinti, užgaulioti“, *kaip purvina šluota užtepė per akis* „padarė gėdą“, *kaip šuo be uodegos* „nei šiaip, nei taip, negražiai (atrodo)“. Žemaitės tekstuose retai randama samplaikinių somatinių frazeologizmų, kurių dėmenimis eina sinonimai (*iš stuomens ir iš liemens* „petingas, puikiai nuaugęs“), antonimai (*rankas ir kojas atimti* „padaryti sustingusį“) ar tos pačios šaknies žodžiai (*koja už kojos* „lėtai sunkiai eina“, *ranka į ranką* „reikia atsilyginti“, *pirštą pakeisti pirštu* „ką nors dirbti“).

1.5. Frazeologizmų sisteminiai požymiai

Frazeologijos sistemos elementai, kaip ir leksikos, yra tarpusavyje susiję ir vienas nuo kito priklauso. Lipskienė (1979, 18), Drotvinas (1987, 65) ir Alefirenko (2009, 60) skiria keturis pagrindinius frazeologizmų sisteminis požymius: variantiškumą, sinonimiją, antonimiją ir daugiareikšmiškumą.

Frazeologizmų variantiškumas. Vienas iš svarbiausių frazeologizmo požymių yra leksinės sudėties ir gramatinės struktūros pastovumas. Tačiau pastovumas nėra būdingas visai frazeologijai, yra frazeologizmų, kurių raiška įvairuoja. Frazeologizmų gramatinės ar fonetinės modifikacijos, neturinčios įtakos jų semantikai, vadinamos variantais (Šanskij 1996, 55; Žukov V., Žukov A. 2006, 180). Drotvinas (1987, 65) skiria fonetinius, morfologinius, sintaksinius, struktūrinius ir leksinius frazeologizmų variantus. Fonetiniai variantai skiriasi savo garsiniu pagrindu, pavyzdžiui, *akies mirksmyje* ir *akies mirksnyje* „tuoj pat, taiga, bematant“, *už nosies vedžioti* ir *už nosies vadžioti* „valdyti“. Morfologiniai variantai atsiranda dėl skirtingų morfologinių formų vartojimo, pavyzdžiui, dėl veiksmazodžio laikų (*širdis plyšo* ir *širdis plyšta* „jaučia didelį rūpestį, sielvartą, liūdesį“, *širdis virė* ir *širdis verda* „ima pyktis“) ar daiktavardžio skaičiaus (*koją užkelti* ir *kojas užkelti* „apie ilgai neateinantį, užtrukusį“, *tuščiomis rankomis* ir *tuščia ranka* „be dovanų“). Sintaksiniai variantai gali skirtis prielinksninėmis konstrukcijomis, pavyzdžiui, *kaip inkstas taukuose* ir *kaip inkstas į taukus* „apie gerą gyvenimą“, *per pakaušį išeiti* ir *pro pakaušį išeiti* „baigtis nemalonumais“. Struktūriniai variantai turi sutrumpintą ar ištisinę formą, pavyzdžiui, greta *nosį riesti* sakoma ir *nosį riesti aukštai* „didžiuotis“, o šalia *plaukai šiaušiasi – plaukai šiaušiasi ant galvos* „ima baimė, išgąstis“ (Drotvinas 1987, 65–66). Žukovai (2006, 181) leksiniais variantais vadina vieno frazeologizmo dėmens pakitimus, kurie vyksta toje pačioje sintaksinėje konstrukcijoje ir nepakeičia junginio reikšmės.³

³ Lipskienė (1979, 18) leksinius variantus laiko frazeologizmų sinonimais.

Pavyzdžiui, reikšmė „svaiginti“ nusakoma frazeologizmais *į galvą šokti*, *į galvą mušti*, o „nutildyti“ – *dantis užčiaupti* ir *dantis uždaryti*, daiktavardžiai *galvą* ir *dantis* yra pastovieji, o šalia jų esantys veiksmažodžiai yra leksiniai variantai. Barauskaitė (1982, 32) skiria ir darybinius frazeologizmų variantus, kurių dėmenys turi skirtingus darybos formantus, pavyzdžiui, *akių nerodyti* ir *akių neparodyti* „visai neateiti“, *liežuvį užrišti* ir *liežuvį surišti* „nutildyti“ skiriasi priešdėliais. Žemaitės tekstuose dažniausiai sutinkami leksiniai ir darybiniai somatinių frazeologizmų variantai.

Frazeologizmų sinonimija. Frazeologiniai sinonimai – artimos arba tos pačios reikšmės frazeologizmai, žymintys tą patį daiktą ar reiškini, tačiau besiskiriantys semantiniais, emociniais ir stilistiniais atspalviais (Žukov V., Žukov A. 2006, 192; Alefirenko 2009, 64). Pavyzdžiui, Žemaitė vartoja sinonimus *gerklę paleisti* „garsiai šaukti, plūstis“ ir *kakarinę paleisti* „imti garsiai bartis“. Žodis *kakarinė* frazeologizmui suteikia menkinamąjį emocinį ir šnekamąjį stilistinį atspalvį. Frazeologiniai sinonimai gali būti vienodos arba skirtingos struktūros (Barauskaitė 1982, 32; Šanskij 1996, 60). Pavyzdžiui, *gerklę laidyti* „garsiai šaukti“ ir *liežuvį laidyti* „garsiai šūkauti“ sudaryti pagal tą pačią struktūrą „daiktavardžio galininkas + bendratis“, o *per nosį braukyti* „šaipytis“ ir *pirštais badyti* „uiti, tyčiotis“ yra skirtingi. Frazeologizmai gali sudaryti sinonimų eilę. Jos dominantė, tiksliausiai nusakanti visos eilės reikšmę, yra neutraliausias žodis ar frazeologizmas (Župerka 2012, 34), pavyzdžiui, reikšmės „darosi bloga, silpna“ frazeologinių sinonimų eilės dominante galime laikyti *galva sukasi*, o *akys žaliuoja*, *širdis pasmogo*, *kojos smenga į žemę* yra tos eilės nariai. Žemaitės frazeologizmai su kūno dalių pavadinimais dažnai tarp savęs santykiauja kaip sinonimai.

Frazeologizmų antonimija. Frazeologizmai gali sudaryti priešpriešas – antonimus. Tokie frazeologizmai turi bendrąjį požymį, grindžiantį priešpriešą, tačiau jų reikšmė nusako priešingas sąvokas ir ypatybes (Ermanytė 2008, 10). Pavyzdžiui, *koją iškelti* „trumpam išeiti“ ir *koją įkelti* „bent trumpam įeiti, ateiti“ žymi judėjimą, tačiau nusako priešingas kryptis – išėjimą ir įėjimą, o *širdį draskyti* „labai skaudinti, kankinti“ ir *širdį glostyti* „teikti malonumą“ sugretina prieštaringas emocines būsenas – liūdesį ir malonumą. Drotvinas (1987, 71) teigia, kad „dažniausiai frazeologizmo antonimiškumą lemia tai, kad tarp frazeologizmo sudedamųjų žodžių yra leksikos ar darybos antonimų“, pavyzdžiui, *nosį įkišti* „trumpam užteiti“ ir *nosį iškišti* „trumpam išeiti“, *koją įkelti* „bent trumpam įeiti, ateiti“ ir *kojos neįkelti* „neužteiti“. Žemaitė frazeologinius antonimus vartoja rečiau nei sinonimus.

Frazeologizmų daugiareikšmiškumas. Frazeologizmai, kaip ir žodžiai, gali būti vartojami keliomis reikšmėmis. Pasak Lipskienės (1979, 20), daugiareikšmiškumas, arba polisemija, yra būdinga somatinių frazeologizmų savybė, pavyzdžiui, *akis badyti*, *nagus prikišti* turi šešias reikšmes, *širdis verda*, *uodegą įkišti* – tris reikšmes, *širdį užlaužti*, *iš piršto išlaužti* – dvi reikšmes. Žemaitės tekstuose taip pat randama daugiareikšmių somatinių frazeologizmų. Rašytoja tokius frazeologizmus dažniausiai vartoja viena ar keliomis reikšmėmis, pavyzdžiui, *ant sprando sėdėti* – pirmąją reikšme

„grėsti“ ir trečiaja „versti, prisipyrus raginti“. Kartais jos tekstuose realizuojamos visos frazeologizmo reikšmės, pavyzdžiui, *ausis skliaudyti*: 1) „atidžiai klausytis“; 2) „su baime, įdėmiai klausytis“; 3) „rengtis sprukti“; 4) „stebėtis (kieno kalba)“.

1.6. Frazeologizmų struktūra

Savo struktūra frazeologizmai nesiskiria nuo laisvųjų junginių. Jie skirstomi į dvi grupes: 1) junginio formos frazeologizmai; 2) sakinio formos frazeologizmai (Kalinauskas 1968, 5; Arsenteva 1989, 10; Šanskij 1996, 80).

Junginio formos frazeologizmai pagal dėmenų tarpusavio santykį yra prijungiamieji ir sujungiamieji (Kalinauskas 1968, 5; Barauskaitė 1982, 37). Drotvinas (1987, 74) ir Jakaitienė (2010, 301) prie jų priskiria ir lyginamuosius frazeologizmus. Žemaitė dažniausiai vartoja prijungiamuosius junginius, kurių vienas dėmuo yra pagrindinis, o kiti – nuo jo priklausomi. Tokie dėmenys gali būti susiję derinimo, valdymo ar šliejimo būdais. Pirmuoju būdu priklausomojo dėmens skaičius, giminė, linksnis yra priderinamas prie pagrindinio dėmens, pavyzdžiui, frazeologizmuose *geležine ranka* „griežtai valdo“, *bloga širdis* „pykina, šleikštu“ pagrindiniai nariai yra daiktavardžiai *ranka* ir *širdis*, o priklausomieji – būdvardžiai *geležine* ir *bloga*. Valdyme sintaksiškai svarbiausias dėmuo (paprastai veiksmažodis) gramatiškai valdo vardažodžio linksnį (*liežuvį šmakstelėti* „pareikšti savo nuomonę, prasišieja“, *akių nesudėti* „nemiegoti“) arba linksnį su prielinksniu (*už rankos nutverti* „pagauti vagiant“, *po nosimi kišti* „primygtinai, įkyriai rodyti“). Šliejime prie pagrindinio dėmens pagal reikšmę prisišlieja priklausomieji, pavyzdžiui,rieveiksmiai (*skersai žiūrėti* „nemėgti“, *trumpai turėti* „griežtai prižiūrėti“) ar suprieveiksmėję kitų kalbos dalių linksniai (*galvomis vaikščioti* „apie besididžiuojantį“, *akimis šaudyti* „viliojamai žvalgytis“). Sujungiamieji frazeologizmai jungia sintaksiškai lygiaverčių dėmenis, dažniausiai tos pačios kalbos dalies, pavyzdžiui, *kas rankoje, tas kaktoje* „apie įsikarščiavusio elgesį“, *iš stuomens ir iš liemens* „petingas, puikiai nuaugęs“ (Kalinauskas 1968, 6, 15, 17; Barauskaitė 1982, 37–38). Lyginamieji frazeologizmai paprastai turi lyginamąjį jungtuką ir dėmenį, nusakantį lyginimo vaizdą (Vosyltė 1983, 206), pavyzdžiui, *kaip šunims į gerklę* „drąsiai, nieko nepaisant“, *kaip į koją įsikirtęs* „labai susirūpinęs“.

Kalinauskas (1962, 27) ir Arsenteva (1989, 11) pagal dėmenų priklausymą kalbos dalims junginio formos frazeologizmus skirsto į vardažodinius ir veiksmažodinius. Vardažodinius junginius sudaro du ar daugiau vardažodžių, pavyzdžiui, daiktavardis + daiktavardis (*vėjai galvoje* „lengvabūdiškas“, *širdies skausmas* „sielvartas“), būdvardis + daiktavardis (*minkšta galva* „pusprotis“, *plonas liežuvis* „apie mokantį įsiteikti, prisigerinti“) skaitvardis + daiktavardis (*viena galva* „nevedęs, netekėjusi“, *vienu balsu* „sutartinai“), įvardis + daiktavardis (*visa burna* „smarkiai lyja“, *visa gerkle* „labai garsiai šaukti“) ir kt. Žemaitė gausiai vartoja veiksmažodinius somatinius

frazeologizmus, kurių sintaksiškai svarbiausiasis dėmuo – veiksmazodis. Prie jo prijungiamos daiktavardžių linksnių formos (*rankas surišti* „suvaržyti, neleisti ko daryti“, *pasturgalį parodyti* „nusigręžti, nusiųsti, neklausyti“) ar prielinksninės konstrukcijos (*į dantis neveizėti* „nesirinkti“, *prie nago prikibo* „naudos turėjo“).

Barauskaitė (1982, 36) ir Jakaitienė (2010, 302) sakinio formos frazeologizmus skirsto į dvinarius ir vienanarius. Dvinariai turi veiksnį ir tarinį, kurie sudaro frazeologizmo predikatinį centrą, pavyzdžiui, *devyni peiliai širdį pervėrė* „labai skaudu pasidarė“, *giltinė stovi akyse* „gresia mirtis“. Vienanariai frazeologizmai turi vieną predikatinio centro dalį, o kita dalis yra numanoma, pavyzdžiui, *nė plauko* „visiškai, visai nieko“, *nė papėdžių* „jokio ženklo nelikti“. Žemaitė savo tekstuose sakinio formos somatinius frazeologizmus vartoja rečiau nei junginio formos.

2. Somatiniai frazeologizmai reikšmės aspektu

Žemaitė tekstuose vartoja 587 somatinius frazeologizmus su 39 skirtingų kūno dalių pavadinimais: *širdis* (81), *akis* (76), *galva* (55), *nosis* ir jos sinonimas *knyslė* (44), *ranka* (43), *koja* (35), *liežuvis* (30), *dantis* (25), *kailis* (23), *sprandas* (19), *nagas* (18), *pirštas* (17), *gerklė* ir jos sinonimai *gamarinė*, *kakarinė* (15), *ausis* (12), *plaukas* ir jo sinonimai *čiupra*, *kauzūras*, *šerys* (12), *uodega* (10), *burna* (9), *nugara* ir jos sinonimas *kupra* (8), *ragas* (7), *pėda* (5), *pilvas* (5), *kaklas* (4), *petys* (4), *inkstas* (3), *letena* ir jos sinonimas *lopa* (3), *sparnas* (3), *blakstiena* (2), *žarnos* sinonimas *grobas* (2), *kakta* (2), *kelis* (2), *lūpa* ir jos sinonimas *vepla* (2), *pakaušis* (2), *papėdė* (2), *pasturgalis* (2), *smegenys* (1), *strėnos* (1), *stuomuo* (1), *tešmuo* (1), *veidas* (1).

Tiriamoji dalyje somatiniai frazeologizmai nagrinėjami reikšmės aspektu. Pirmiausia aptariami frazeologizmai, apibūdinantys žmogaus psichiką, vėliau – nusakantys fizinės būsenas. Tada apžvelgiami veiksmai ir jų aplinkybės reiškiantys frazeologizmai, ir frazeologizmai, turintys kiekio reikšmės. Tiriamoji dalis baigiama likusiųjų frazeologizmų, nusakančių įvairius reiškinius, analizavimu.

2.1. Žmogaus psichika

Šiame skyriuje nagrinėjami somatiniai frazeologizmai, atspindintys žmogaus psichikos reiškinius. Jie sudaro 33 proc. Žemaitės vartojamų somatinių frazeologizmų, taigi tai viena iš gausiausių grupių. Frazeologizmai suskirstyti į 4 stambesnes reikšmių grupes: reiškiantys jausmus ir emocines būsenas, charakterio ypatybes, protą ir valią. Tolesniu nagrinėjimu siekiama išsiaiškinti, kokie jausmai, charakterio bruožai, protiniai sugebėjimai ir valios elementai Žemaitės somatinėje frazeologijoje yra išskiriami ir su kokių kūno dalių pavadinimais siejami.

2.1.1. Jausmai ir emocinės būsenos

Pirmiausia aptariami somatiniai frazeologizmai, nusakantys neigiamus jausmus ir emocines būsenas. Jie skirstomi į 9 reikšmių pogrupius: reiškiančius liūdesį ir su juo siejamas emocijas, nerimą, įkyrėjimą, abejingumą, baimę, gėdą, didžiavimąsi ir išdidumą, pyktį, kitus nemalonius jausmus. Tada nagrinėjami frazeologizmai, žymintys teigiamus jausmus ir emocines būsenas: džiaugsmą, malonumą, meilę, nuostabą pagarbą ir numanymą.⁴

⁴ Šimėnaitė (2003, 231) mano, kad kartais yra sunku tiksliai sugrupuoti jausmus ir emocines būsenas pagal frazeologizmų reikšmes, nes jausmai gali būti smarkiai persipynę tarpusavyje, o kontekstas ne visada atskleidžia konkretų jausmą.

2.1.1.1. Neigiami jausmai ir emocinės būsenos

Gausiausiai somatiniais frazeologizmais Žemaitė išreiškia **liūdesį** ir kitus su juo siejamus jausmus – sielvartą, nusiminimą, gailestavimą, gaudulį. Dauguma šių frazeologizmų turi dėmenį *širdis*, todėl galima sakyti, kad tokie jausmai lokalizuojami širdyje, kuri laikoma „žmogaus jausmų, nusiteikimų simboliu“ (LKŽe). Frazeologizmai sudaryti su veiksmažodžiais, nusakančiais skausmą arba to skausmo sukeltą poveikį: *širdį paperšo* „labai skaudu“, *širdis suskudo* „apėmė liūdesys“, *širdį susiėsti* „susigraužti, išsikankinti“, *širdį gadinti* „skaudinti, erzinti“, *širdį užduoti* „įskaudinti, įžeisti“. Dvasinę kančią parodo darybiniai frazeologizmų variantai: *širdį draskyti* „labai skaudinti, kankinti“ ir *širdį sudraskyti* „suteikti sielvarto“, *širdį gildyti* „kelti sielvartą“ ir *širdį sugildyti* „suteikti sielvarto, sujaudinti“. Kančia perteikiama tvinkسėjimu širdyje – *skausmu širdis tvinktelėjo* „skaudu pasidarė“. Struktūriniai frazeologizmų variantai *širdis plyšta* „jaučia didelį rūpestį, sielvartą, liūdesį“, *širdis plyšta skausmu* „skaudu, liūdna“ ir *širdį plėsti pusiau* „labai jaudinti, skaudinti“ skiriasi emocijų intensyvumu. Stiprus skausmas yra lyginamas su aštriais peilio dūriais ar rėmens kartumu: *kaip peiliu širdį varstyti* „labai skaudinti, užgaulioti“, *devyni⁵ peiliai širdį pervėrė* „labai skaudu pasidarė“, *rėmuo paėda širdį* „skaudu, apmaudu“. Sielvartas yra vadinamas *širdies skausmu*: *Pamažu Katrės širdies skausmas raminosi, karštos ašaros vėso*.

Liūdesys, sielvartas perteikiamas ir frazeologizmais su kitų kūno dalių pavadinimais, pavyzdžiui: *kaip nosį nupjautas* „liūdnas“, *rankas užlaužti* „sielvartauti“. Frazeologizmai *rankas nuleisti, galvą nuleisti, nosį nuleisti, nosį nukabinti* reiškė „nuliūsti, nusiminti“ yra metoniminiai, jų motyvacijos pagrindas yra judesys žemyn – iš nusiminimo nuleidžiamos rankos, galva ar nosis. Gailestavimas vaizduojamas kaip nagų kramtymas ir rankų drebėjimas: *nagus krimsti* „gailėtis“, *rankos dreba* „gaila (išleisti)“. Gaudulio jausmas yra gretinamas su nemaloniu svetimkūnio pojūčiu gerklėje: *kamštis užsmaugė gerklę, kamštis atsistojo gerklėje, kamštis stojasi gerklėje* „darosi, pasidarė gaudu“. Gaudulį taip pat nusako frazeologizmai *ašaros sukasi akyse* „darosi gaudu“ ir *nosį traukti* „vos neverkti, tramdyti“.

Žemaitė somatiniais frazeologizmais apibūdina **nerimą** – „stiprų jaudinimąsi, neramumą, susirūpinimą“ (DLKŽe). Jis, kaip ir liūdesys, kyla širdyje: *į širdį dingtelėti* „kilti nerimui, nuojautai“, *širdį skauda* „neramu, ilgu“, *į širdį imtis* „jaudintis, jautriai reaguoti“. Nerimo atsiradimą parodo frazeologizmai *per širdį dvilkt* ir *per širdį dvilktelėti* „kilti nerimui“, o *širdis ne vietoje* „labai neramu“ nusako neramumo būseną. Jaudulį, nerimavimą išreiškiantys frazeologizmai remiasi konkrečiais veiksmais ar judesiais: dūrimu – *širdį perverti* „labai sujaudinti“, spaudimu – *širdį gniaužti* „kelti nerimą, rūpestį“, drebėjimu – *širdis dreba* „ima jaudulys, nerimas“ ir *širdį sukrutinti* „sujaudinti,

⁵ Skaičius *devyni* yra trijų kartotinis ir lietuvių tautosakoje laikomas magišku (Jasiūnaitė 2010, 44).

sukrėsti“. Frazeologizmai su kitais somatiniais dėmenimis taip pat remiasi fiziniais veiksmais, pavyzdžiui, mušimu – *galvoje mušasi* „rūpi, neduoda ramybės“, *devyni avinai mušasi po galvą* „ima rūpestis, nežinant ką daryti“. Susirūpinimui pritaikomas lyginamasis frazeologizmas *kaip į koją įsikirtęs* „labai susirūpinęs“. Jaudinimasis vaizduojamas kaip nemalonių jausmų pylimas į galvą – *į galvą piltis* „rūpintis, jaudintis“. Stipriai susijaudinusio, įsikarščiavusio žmogaus elgesiui apibūdinti Žemaitė pasitelkia maldos žodžius *kaip danguje taip, ir žemėje* ir transformuoja juos į somatinį frazeologizmą *kas rankoje, tas kaktoje: O man Dievo valia, – šokosi pati, – kas rankoje, tas kaktoje*.

Kitas dažnai somatiniais frazeologizmais nusakomas jausmas yra **įkyrėjimas**, kai žmogui kas nors įgrysta, išvargina ar nusibosta. Jis gali būti išreiškiamas leksiniais frazeologizmų variantais su žodžiu *galva*: *galvą sukti*, *galvą krimsti*, *galvą kvaršinti* „neduoti ramybės“. Išvargimą perteikia frazeologizmai *galvą išūžti* „išvarginti“ ir *galvą iškrimsti* „privarginti“. Minimas ir galvoje esančio organo pavadinimas *smegenys* – *smegenis krimsti* „neduoti ramybės, kvaršinti“. Krimsti galima ir kitą kūno dalį – širdį, žmogaus vidaus pasaulio simbolį: *širdį apėsti* „įkyrėti, išvarginti“, *širdį paėsti* „įgristi, įsipykti“. Įkyrėjimas klausytis nusakomas frazeologizmu su žodžiu *ausis*, kurios pagrindinė funkcija yra girdėjimas – *ausis prikulti* „įkyrėti (kalbomis)“. Visi išvardyti frazeologizmai susiję su kūnui nemaloniais veiksmais: sukimu, užimu, kvaršinimu, krimtimu, ėdimu, kūlimu. Frazeologizme *ant nosies sėsti* „varginti“ varginimas rodomas kaip atsisėdimas ant nosies. Situacija, kai nusibosta laukti, yra perteikiama akių išsitempimo vaizdiniu – *akys ištįso* „prailgo, nusibodo (laukti)“. Įgrisimas ką nors daryti yra siejamas su tą funkciją atliekančios kūno dalies skaudėjimu, pavyzdžiui, kai nusibosta kalbėti, liežuvis šerpetoja ar įskausta – *liežuvis atskaro* „nusibodo, įkyrėjo (kalbėti)“, *liežuvis įsmilko* „įgriso, nusibodo (kalbėti)“, o kai įgrysta ką nors nešioti, pradeda skaudėti nugarą – *kupra atbuko* „įgriso nešioti“.

Somatiniais frazeologizmais nusakomas **abejingumas**, kai žmogus niekuo nesidomi, į nieką nekreipia dėmesio. Frazeologizmas *į nosį spjauti* „būti abejingam, nesidomėti, šalintis, nusišalinti“ abejingumą perteikia kaip bjaurų veiksma – spjovimą kitam į nosį. Dėmesio nekreipimą į žmonių kalbas parodo frazeologizmas su girdėjimo organo pavadinimu *ausis* – *per vieną ausį įleisti, per kitą išleisti* „nekreipti dėmesio“. Abejingumas gali būti išreiškiamas rankų judesiais: *ranka numoti* „nekreipti dėmesio, nepaisyti“, *rankas mazgoti* „šalintis, nesikišti“. Užpakalinės kūno dalies parodymas nusako nusišukimą nuo kito žmogaus: *pasturgalį parodyti* „nusigręžti, nusišukti, neklausyti“, *uodegą parodyti* „palikti, nusigręžti nuo ko“. Nereagavimą į netinkamą elgesį perteikia frazeologizmai su rankos dalies pavadinimu *pirštai* – *pro pirštus žiūrėti* „nekreipti dėmesio, nesirūpinti“ ir *nė piršto neprikišti* „nelįsti, neįsiterpti“: *Pripratę gerti, o neturėdami iš ko, pradeda nuo tėvo vogčioti; tankiai motina, nors numanydama, žiūri į tokius darbus pro pirštus. Senis su motina tarp savęs, berods, susimušė, o vaikai nė piršto neprikišo*. Frazeologizmas *anė galvoj*

„nerūpi“ parodo, kad žmogus nemąsto apie kitų problemas: *O daktarui ar kunigui anė galvoj, kad prie tavęs skatiko prie dūšios nėra.*

Frazeologizmuose kuriami vaizdai atspindi, kaip žmogaus organizmas reaguoja į **baimę**. Kai išsigąstama, ima krėsti drebulys: *kinkos sudrebėjo* „išsigando“, *širdis sudrebėjo* „apėmė baimė“, *širdis virpa* „darėsi baisu“. Išsigandus pašiurpsta oda ir šiaušiasi plaukai: *plaukai šiaušiasi ant galvos* „ima baimė, išgąstis“, *plaukai stoja stati* „ima siaubas“, *plaukai sustojo stati* „siaubas paėmė“. Dėl didelio išgąščio sulėtėja širdies darbas arba pabąla akių obuoliai – *širdis stingsta* „darosi labai baisu (apie išsigandusį)“, *akys pabalo* „baisu pasidarė“. Baimės būsenoje sunku pajudinti galūnes, todėl ir sakoma *kojas pakirsti* „sujaudinti, išgąsdinti“, *rankas ir kojas atimti* „padaryti sustingusį“. Iš šių frazeologizmų pluošto išsiskiria *per kailį perverti* „apimti baimė“, *kailis kratosi* „darosi baisu“, *šiurpas perėjo per kailį* „išsigando“, *šaltis perėjo per kailį* „išsigando“. Juose baimės sukelti padariniai yra perkeliama iš gyvulių pasaulio į žmonių – gyvuliui taikomas žodis *kailis* „oda su plaukais“ vartojamas vietoj žmogaus kūno dalies pavadinimo *oda*.

Beveik visi **gėdos** būseną perteikiantys somatiniai frazeologizmai yra sudaryti su regėjimo organo pavadinimu *akis*. Darybiniai frazeologizmų variantai *akis degti* ir *akis atidegti* „patirti gėdą“ asocijuojasi su degimu – iš gėdos jausmo kaistama, raudonuojama. Frazeologizmas *akis badyti* „gėdinti“ turi asociacinį ryšį su akių badymo veiksmu. Gėda yra lyginama su užtepimu per akis purvina šluota – *kaip purvina šluota užtepė per akis* „padarė gėdą“. Gėdingai elgiantis vartojamas frazeologizmas *kur akis kišti: Aš nežinau, kur akis reik kišti vagiant? – tarė kita boba, nejučiomis traukdama peilį nuo stalo ir kišdama į kišenę*. Kai gėdijamasi ir nežinoma, kaip elgtis nemalonioje situacijoje, sakoma *neįmano kur akis dėti*. Kai nepatogu, gėda ko nedaryti, vartojamas frazeologizmas *akys ne duobės: Apie ūkį, prie pieno, prie centrifugos; kaip nėra kam – reikia dirbti. Kaip yra sakoma: akys ne duobės*. Keli frazeologizmai yra sudaryti su dėmeniu *nosis* – *nosį gauti* „būti sugėdintam, negauti, ko tikėtasi“ ir *nosį nušnypšti* „sugėdinti“.

Somatiniais frazeologizmais gali būti išreiškiamas **didžiavimasis ir išdidumas**, kai jaučiamas pranašumas ir į kitus žiūrima su panieka (LKŽe). Tokie frazeologizmai dažnai sudaromi su žodžiu *nosis* ir veiksmazodžiu, nusakančiu įvairius nosies judesius – statymą, rietimą ir patempimą: *nosį statinėti*, *nosį riesti aukštai* „didžiutis“, *nosį patempęs* „išdidus“. Pranašumą prieš kitus rodo frazeologizmai *ragus įgauti* „pasidaryti nesukalbam, išpuikti“, *ragus įduoti* „išpaikinti“, kuriuose žmogui yra suteikiama jam nebūdinga kūno išauga – ragai. Besididžiuojančiam, pagarbos kitiems nejaučiančiam asmeniui apibūdinti vartojamas frazeologizmas *galvomis vaikščioti: Žiūrėk Baltraus Jonio kas gyrimos, tiek šimtu, tiek tūkstančių parsinešęs, įmanyty galvomis vaikščiotų besididžiuodamas*.

Pyktis nusakomas frazeologizmais su žmogaus ir gyvulio kūno dalių pavadinimais: *kailis*, *šerys*, *akis* ir *širdis*. Plaukai, kailis šiaušiasi ne tik iš baimės, bet ir iš pykčio: *kailis šiaušiasi* „darosi

pikta“, *šerys pasistatė* „pikta pasidarė“. Piktumas atsispindi ir žmogaus sielos veidrodyje – akyse: *akis pabalinęs* „įpykęs, įsiutęs“, *akis pastatyti* „supykti, pasipiktinti“. Frazeologizmuose *širdis verda* „ima pyktis“ ir *kailis užkaito* „supyko“ pyktis perteikiamas virimo veiksmu, karščio jutimu.

Likusieji somatiniai frazeologizmai nusako **kitus nemalonus jausmus** – priešišką nusiteikimą, nepasitenkinimą, nusivylimą, nuobodulį. Bjaurėjimasis yra perteikiamas nosies sukimu – *nosį sukti* „bjaurėtis“, o pasišlykštėjimas – širdies blaškymusi į šalis: *širdis kratosi* „jaučia pasišlykštėjimą, darosi nemalonu“. Nepatenkintas, blogai nusiteikęs žmogus yra vaizduojamas kaip *nosį patempęs*. Dėl nepasitenkinimo ir kitų nemalonių pojūčių žmogui traukia veido odą, šį vaizdą Žemaitė perkelia į frazeologizmą *rūstų veidą sutampyti* „susiraukti“. Frazeologizmas *širdis suskudo*⁶ nusako nusivylimą, kai nepavyksta ko padaryti: *Suskudo jos širdis: ne tiek drobužių gailėjos, kiek iš apmaudo, jog niekaip negali vyro prižadinti*. Nuobodulį perteikia tik vienas frazeologizmas *nors galvą duok į sieną*.⁷ *Jei vyras namie, tai tik perspėjimus, pamokymus, poniškumo etiketes nuo jo girdi, o jis išeina – tai nors galvą duok į sieną*.

2.1.1.2. Teigiami jausmai ir emocinės būsenos

Žemaitės tekstuose **džiaugsmą** žmogus dažniausiai išreiškia trindamas rankas – *rankas trinti* „džiaugtis“, *rankas sutrinti* „pradžiugti“, *rankas patrinti* „pradžiugti, pasidžiaugti (pasisekimu)“. Šis jausmas yra perteikiamas prašviesėjimu akyse – *akys atšvito* „pradžiugo“. Kai džiaugiamasi kitų nelaimėmis, sakoma *Dievas duria žiburį į akis*.⁸ *Seniai Bendoriams taip reikėjo, žiburį Dievas duria į akis! – šaukė kita boba. – Tai buvo nusukti mano pusantro rublio. Užtai dabar vaikas pasikorė*. Džiaugsmas gali ir gaudinti žmogų – *širdis auga* „ima gaudulys (iš džiaugsmo)“:
Petronėlės net auga širdis: mąstė – tai vis dėl manęs daro.

Malonumo būsena yra artima džiaugsmui – jaučiamas pasitenkinimas, lengvumas, ramumas. Malonumas beveik visada nusakomas frazeologizmais su žodžiu *širdis*, pavyzdžiui, *širdį glostyti* „teikti malonumą“ ir *širdžiai lengviau* „geriau“. Malonūs jausmai perteikiami saldumo pojūčiu – *širdžiai saldu, ant širdies saldu* „pasidarė malonu, gera“, nuo jų net *širdis tirpsta* „darosi malonu“. Metaforiniais pasakymais *akmenį nuristi nuo širdies* „pašalinti rūpestį, nuraminti“ ir *kaip akmuo nuo širdies nuriedėjo* „palengvėjo, geriau pasidarė“ vaizduojamas palengvėjimas atsikračius tariamo akmens – sunkumo jausmo krūtinėje. Palengvėjimą praėjus baimei ar rūpesčiui parodo

⁶ Frazeologizmas *širdis suskudo* išreiškia neigiamus jausmus – nusivylimą ir liūdesį.

⁷ Frazeologizmas *nors galvą duok į sieną* turi kelias reikšmes: 1. „apie nuobodulį“; 2. „ką bedarytum, bet koku atveju (nepakeisi)“.

⁸ Krikščionys tiki, kad Dievas yra visa regintis: mato viską, ką žmogus daro ir galvoja. O už netinkamus poelgius ir mintis nubaudžia (Jasiūnaitė 2010, 364).

frazeologizmai *širdis atsigavo* „praėjo išgąstis“ ir *akis atšvito* „rūpestis praėjo, pasidarė lengviau“.⁹ Malonius pojūčius sužadina svaigieji gėrimai – *per širdį eiti, širdį grobstyti* „užimti kvapą“: *O tas alutis, Dievo duotasis, tai net rėždamas per širdį eina, be atdūσιο stiklinę išvertus, net akys apžilbsta. Stiklėlį degtinės išgėrei ar stiklinę alaus, taip pat grobsto širdį, taip pat muša į galvą.*

Žemaitė somatiniais frazeologizmais apibūdina ir **meilės** būseną – atsidavimo, patrauklumo jausmą. Pagrindinis meilės ir palankumo organas yra širdis. Frazeologizmai *prie širdies priglauti* „pamylėti, paguosti“, *po širdies* „patinkamas“ šį jausmą vaizduoja kaip buvimą šalia širdies. Stipri meilė nusakoma frazeologizmu *širdį padėti* „labai mylėti“, o prisivertimas pamilti – *širdį užlaužti* „prisiversti pamilti“. Frazeologizmai su žodžiu *akis* parodo, kad žmogų sužavėjo, įspūdį padarė kokio nors objekto išvaizda – *akį traukti, į akį įlįsti* „patikti“: *Toks ūkis kiekvienam akį traukė, o pažvelgus į sodo vaisius, net seilė dryko. Įlindo anims į akį ant sienos toks įstabus paveikslas.* Frazeologizmas *į širdį įsmegti* taip pat vartojamas reikšme „patikti“. Prie meilės būsenos galima priskirti ir palankumą, kai kam nors simpatizuojama, linkima gero – *iš geros širdies* „palankiai nusiteikus“.

Frazeologizmai su dėmenimis *akis, ausis, nosis, galva* ir *petys* nusako **nuostabą**. Stebėjimasis yra išreiškiamas įvairiais kūno judesiais, pavyzdžiui, galvos kraipymu, linksėjimu ar pečių traukymu: *galvą kraipyti, galvą kinknoti, pečiais traukyti, pečius patraukti* „stebėtis“. Frazeologizmai su žodžiu *akis* parodo stebėjimąsi matomu vaizdu – *akimis netikėti* „stebėtis“, *akis atšviesti* „nustebinti“, o frazeologizmai su žodžiu *ausis* išreiškia nusistebėjimą girdimais žodžiais – *ausis skliaudyti* „stebėtis (kieno kalba)“, *ausys nulinko* „apėmė nuostaba“. Frazeologizme *kaip per nosį gavęs* „nustebęs“ nuostabos būseną lyginama su gavimu į nosį.

Vienas somatinis frazeologizmas išreiškia **pagarbos** jausmą, kuris perteikiamas vaikščiojimu pirštų galais – *pirštų galais vaikščioti* „labai gerbti“. **Numanymas**, kai iš anksto nuspėjama, nujaučiama (LKŽe), parodomas frazeologizmu *širdis jaučia* „numano“: *Jaučia mano širdis, kad tėvynė atgydama ir krutėdama atsibus.*

Apibendrinimas. Išnagrinėjus visus somatinius frazeologizmus, apibūdinančius žmogaus jausmus ir emocijas būsenas (147), galima teigti, kad didžioji dalis jų (111) nusako neigiamus pojūčius: liūdesį ir su juo siejamas emocijas (31), nerimą (15), įkyrėjimą (13), baimę (14), gėdą (9), abejingumą (9), įvairius kitus nemalonius jausmus (8), pyktį (6), didžiavimąsi ir išdidumą (6). Mažiau frazeologizmų (36) išreiškia teigiamus pojūčius: malonumą (11), nuostabą (9), meilę (8), džiaugsmą (6), pagarbą (1), numanymą (1).

Į nagrinėtus frazeologizmus įeina įvairių žmogaus ir gyvulio kūno dalių pavadinimai: *širdis* (53), *akis* (19), *galva* (14), *nosis* (14), *ranka* (11), *kailis* (6), *liežuvis* (4), *ausis* (4), *plaukas* (4), *gerklė* (3), *koja* (3), *pirštas* (3), *petys* (2), *ragas* (2), *nagas* (1), *nugara* (1), *pasturgalis* (1), *smegenys* (1),

⁹ Žemaitė frazeologizmą *akis atšvito* vartoja nusakyti teigiamoms žmogaus būsenoms – džiaugsmui ir palengvėjimui.

uodega (1) ir *veidas* (1). *Širdis* siejama su neigiamais išgyvenimais: liūdesiu (17), nerimu (10), baime (3), įkyrėjimu (2), kitais nemaloniais jausmais (2), pykčiu (1). Tačiau ji apibūdina beveik pusę teigiamų jausmų: malonumą (10), meilę (6), džiaugsmą (1), numanymą (1). *Akis* išreiškia gėdą (7), meilę (3), džiaugsmą (2), nuostabą (2), pyktį (2), baimę (1), liūdesį (1) ir malonumą (1). *Galva* siejama su įkyrėjimu (5), nerimu (3), liūdesiu (2), nuostaba (2), abejingumu (1), didžiavimusi ir išdidumu (1). *Nosis* nusako liūdesį (4), didžiavimąsi ir išdidumą (3), gėdą (2), nemalonumą (2), abejingumą (1), įkyrėjimą (1) ir nuostabą (1). *Ranka* parodo džiaugsmą (3), liūdesį (3), nerimą (2), abejingumą (2), baimę (1), *kailis* – baimę (4) ir pyktį (2), *plaukas* taip pat – baimę (3) ir pyktį (1). *Ausis* išreiškia nuostabą (2), įkyrėjimą (1) ir abejingumą (1), *liežuvis* – nemalonumą (2), įkyrėjimą (2), *gerklė* – liūdesį (3), *koja* – baimę (2) ir nerimą (1). *Pirštas* apibūdina pagarbą (1) ir abejingumą (2), *petys* – nuostabą (2), *ragas* – didžiavimąsi (2), *nagas* – liūdesį (1), *nugara* – įkyrėjimą (1), *pasturgalis* – abejingumą (1), *smegenys* – įkyrumą (1), *uodega* – abejingumą (1), o *veidas* – nemalonumą (1).

2.1.2. Charakterio ypatybės

Kurdama veikėjų charakterį, Žemaitė pasitelkia somatinius frazeologizmus. Jais dažniausiai nusakomos neigiamos žmogaus ypatybės. **Veidmainio** dvipusiškumą rodo vaizdingas frazeologizmas *liežuvis ariamas abiem pusėmis* „veidmainiškas“. Itin šiurkščiai vadinamas **nenaudėlis, niekšas**: *šuns kailis, rupkės kailis*.¹⁰ Šuns kailis ir rupūžės oda yra nevertingi, todėl ir toks žmogus laikomas niekam tikusiu. Užsimaskavęs **nedorėlis** (asmuo, atrodantis draugiškai, bet slepiantis savo nedorumą) yra gretinamas su vilku, apsilvikiusiu avies kailį – *vilkas avies kaily*. Širdis – gerumo, jautrumo simbolis, tad žmogus *be širdies*, arba kurio *širdis sukepė į akmenį*, yra **nejautrus ir negailestingas**. Lyginamasis frazeologizmas *kaip tabokas nosyje* vartojamas kalbant apie **nepasitaisantį, nesikeičiantį** asmenį: *Mortė žadėjo važiuoti visus nuo krašto apskrembti, po to nieko nežinau. Man rodo, susitaisys kaip tabokas nosėj, visi pripras*. Žemaičiai tiki, kad **melagio** akyse galima įžiūrėti kabliukus, todėl apie meluojantį sakoma *akys su kobiniukais*¹¹ (Vitkauskas 1981, 84). **Pataikūnas**, kuris labai stengiasi įsiteikti, turi *ploną liežuvį*, o **lengvabūdis** – *vėjus galvoje*, t.y. niekus, nerimtus dalykus.

Mažiau somatinių frazeologizmų nusako teigiamas žmogaus ypatybės. Keli iš jų sudaro priešpriešas anksčiau minėtiems frazeologizmams: žmogus pasidarė **jautresnis ir gailestingesnis**, nes *širdis suminkštėjo* (antonimas *širdis sukepė į akmenį*), o **teisingas, nesuktas** apibūdinamas

¹⁰ Rupke vadinama rupūžė. Dėl savo grėsmingos išvaizdos (šiukščios, karpomis nusėtos odos) ir judėjimo ypatybių (ropojimo žeme) ji laikoma velnio sukurtu padaru (Džekčioritė 2014, 74).

¹¹ Kobinys yra „kablys sienoje kam pakabinti, gembė“ (LKŽe).

frazeologizmu *akys be kobiniukų* (antonimas *akys su kobiniukais*). Frazeologizmų reikšmės pabrėžia būdvardis *geras*, pavyzdžiui, **palankus** asmuo vadinamas *geros širdies*. Teigiamą ypatybę laikomas **iškalbingumas**, *gerą liežuvį turėti* reiškia „būti iškalbingam“. Apie **nagingą** žmogų sakoma *geri nagai*, *nagai perkeltine reikšme* yra pirštai, rankos, t.y. pagrindinis darbo įrankis (Kalinauskas 1972, 45). **Darbštuolis** turi *aukso nagus* – labai geras rankas: *Tokios dovanos tūkstančiais neapmokamos, – aukso nagelių darbelis*.

Apibendrinimas. Daugiau nei pusė žmogaus charakterį nusakančių somatinių frazeologizmų (10) išreiškia neigiamas ypatybes: nejautrumą ir negailestingumą (2), niekšiškumą (2), lengvabūdiškumą (1), melavimą (1), nedorumą (1), nepasitaisymą (1), pataikavimą (1), veidmainiavimą (1). Maža grupė frazeologizmų (6) nusako teigiamas ypatybes: darbštumą (1), iškalbingumą (1), jautrumą ir gailestingumą (1), nagingumą (1), palankumą (1), teisingumą (1).

Daugiausia frazeologizmų yra su žodžiu *širdis*. Juo apibūdinamos tiek neigiamos, tiek teigiamos ypatybės: nejautrumas ir negailestingumas (2), jautrumas ir gailestingumas (1), palankumas (1). *Kailis* nusako niekšiškumą (2) ir nedorumą (1), o *liežuvis* – iškalbingumą (1), pataikavimą (1) ir veidmainiavimą (1). *Nagas* parodo žmogaus darbštumą (1) ir nagingumą (1), *akis* – melavimą (1) ir teisingumą (1). *Nosis* išreiškia nepasitaisymą (1), o *galva* – lengvabūdiškumą (1).

2.1.3. Protas

Remiantis LKŽe, žodžiui *protas* galima priskirti šias reikšmes: 1) „sugebėjimas mąstyti“; 2) „išmintis“; 3) „atmintis“. Didžioji dalis šios grupės somatinių frazeologizmų yra susiję su **atmintimi** – žmogaus sugebėjimu įsiminti, saugoti, prisiminti ir užmiršti informaciją. „Atmintis“ yra viena iš perkeltinių žodžio *galva* reikšmių (LKŽe), todėl šią kūno dalį galima laikyti pagrindine atminties talpykla, kurioje kaupiamos žinios ir prisiminimai: *iš galvos* „iš atminties, atmintinai (dirbti, mokėti ką)“, *į galvą atpulti* „prisiminti“, *į galvą kalti* „nuolat kartoti raginant įsidėmėti“, *į galvą smegti* „įsidėmėti“. Prisiminimai galvoje gali ne tik kauptis, bet ir išnykti iš jos – *iš galvos išdilti*, *iš galvos išvėsti* „užsimiršti“. Nusakant įsiminimą, ne tik galva, bet ir kitos kūno dalys vaizduojamos kaip saugyklos, kuriose galima sutalpinti informaciją: *į širdį dėti* „dėmėti, įsiminti“, *į dantį įtvinti* „įstrigti“, *į nosį įdurti* „nepatinkamą dalyką įsidėmėti“. Vaizdinė atmintis nusakoma darybiniais frazeologizmų variantais su žodžiu *akis* – *akyse stoja*, *akyse stojasi* „prisimena“: *Gyvi stojo jos akyse mažų dienų atsitikimai. Stojos jos akyse jaunystės dienos: grynas oras, žali miškai, žydinčios pievos, vingiuotas upelis, laisvas gyvenimas, be vargo, be rūpesčio kasdieninė duona*.

Kitas proto sugebėjimas yra **mąstymas** – žmogaus išskirtinė savybė protauti. Pagrindinis mąstymo instrumentas yra galva, kurioje kyla įvairūs sumanymai. Juos Žemaitė nusako leksiniais frazeologizmų variantais *į galvą šokti*, *į galvą šauti* „staiga sugalvoti“: *Zosei staiga šoko mintis į*

galvą: be neišsigelbėtų kaip iš čia. Man šovė į galvą eit prie aviečių. Mintys žmogaus galvą gali pasiekti ir per kitas kūno dalis – liežuvį ir nosį: *seilė atnešė ant liežuvio* „atėjo į galvą, sugalvojo“, *į knyslę kniostelėti* „ateiti į galvą minčiai“, *į nosį dėtis* „kilti minčiai“, *į nosį dingtelėti* „sugalvoti, sumanyti“. Prasimanymas, išgalvojimas reiškiamas frazeologizmu *iš piršto išlaužti* „išgalvoti, pramanyti“.

Likusieji somatiniai frazeologizmai susiję su **išmintimi ir jos trūkumu**. Protingumą, išmanymą simbolizuoja galva – *galvą turėti* reiškia „būti protingam, gudriam, išmanyti“. Žmogus, kurio *gera galva*, taip pat yra protingas. Protas siejamas su šviesa, todėl išprusęs yra ir tas, kurio *šviesios akys*. Išminties trūkumą rodo frazeologizmai su būdvardžiais *minkštas, lengvas*, kurie nusako mažą svorį: *minkšta galva* „pusprotis“, *lengva galva* „negudrus“. Proto trūkumą, pamišimą Žemaitė išreiškia frazeologizmu *galvoje maišosi* „eina iš proto“, kai sujauktos mintys neleidžia tinkamai mąstyti.

Apibendrinimas. Apibendrinus žmogaus protinius sugebėjimus nusakančius somatinius frazeologizmus (24), galima teigti, kad dauguma jų apibūdina atmintį (11), mažiau – mąstymą (7), išmintį (3) ir jos trūkumą (3). Protas siejamas su galva, todėl daugiau nei pusė frazeologizmų (13) turi dėmenį *galva*. Juo išreiškiami atminties (6) ir mąstymo (2) procesai, išmintis (2) ir jos trūkumas (3). Mąstymas (3) ir atmintis (1) gali būti nusakomi frazeologizmais su žodžiu *nosis*. *Akis* perteikia atmintį (2) ir išmintį (1), *liežuvis* (1) ir *pirštas* (1) – mąstymą, o *dantis* (1) ir *širdis* (1) – atmintį.

2.1.4. Valia

Žodis *valia* gali būti suprantamas kaip „gebėjimas sąmoningai atlikti vienus veiksmus ir susilaikyti nuo kitų“ ir kaip „noras, pageidavimas“ (LKŽe). Remiantis šiomis reikšmėmis, grupei „valia“ priskirti somatiniai frazeologizmai, žymintys norą, nenorėjimą ir susivaldymą.

Žemaitė dažniausiai vartoja somatinius frazeologizmus, kuriais išreiškiamas **noras** – trauka ką nors daryti ar gauti, siekiant patirti pasitenkinimą. Dalis frazeologizmų sudaryti su žodžiu *širdis*, kuris vartojamas vietoj žmogaus pavadinimo – trokšta ne žmogus, o jo širdis:¹² *širdis alpsta, širdis sūla, širdis trokšta, širdis tvaksi, širdis valioja* „labai nori“. Frazeologizmai su burnos organų pavadinimais taip pat parodo stiprų norėjimą – *dantis galqsti* „norėti gauti“, *liežuvis maga* „ima noras“. Norėjimas „daryti tai, ką kitas anksčiau ketino daryti“ nusakomas frazeologizmu *už akių užlįsti*. Potraukio, polinkio turėjimas kokiam nors dalykui apibūdinamas frazeologizmais su veiksmazodžio *mušti* formomis – *iš akių muštis* „turėti palinkimą“, *galva pramušta* „labai ko nori, ką mėgsta, turi patraukimą“: *Tu pats niekus plepi: nuo pat mažens jam iš akių mokslas mušasi. O*

¹² Šimėnaitė (2003, 226) teigia, kad nusakant psichikos reiškinius, žodžiui *širdis* yra būdinga tokia metonimiška vartosena, kai *širdis* vartojama vietoj žmogaus pavadinimo: *žmogus jaučia – širdis jaučia*.

ant tų vakaruškų, ant šokimo dar didžiau galva jam pramušta. Kai norima, tikimasi gauti maisto ar kitokios pagalbos iš svetimų, vartojami frazeologizmai, nurodantys žiūrėjimą į tų žmonių kūno dalis: *į dantis spiginti* „tikėtis gauti (valgyti)“, *į svetimus nagus žiūrėti* „tikėtis pagalbos“, *į (kieno) rankas žiūrėti* „tikėtis malonės, paramos, maisto“.

Tik keli somatiniai frazeologizmai žymi nenorėjimą ir susivaldymą. Kailis kratosi ne tik iš baimės, bet ir iš **nenorėjimo** – *kailis kratosi* „labai nenori, nemalonu“. **Susivaldymą**, savo jausmų sutramdymą išreiškia frazeologizmas *širdį suturėti* „susivaldyti“: *Aš tave be galo pamilau, nebegaliu širdies suturėti... turiu mylėti visada...*

Apibendrinimas. Beveik visi valią nusakantys somatiniai frazeologizmai (15) išreiškia norą. Jie sudaryti su įvairių kūno dalių pavadinimais: *širdis* (5), *akis* (2), *dantis* (2), *galva* (1), *liežuvis* (1), *nagas* (1), *ranka* (1). Nenorėjimą išreiškia frazeologizmas su žodžiu *kailis* (1), o susivaldymą – frazeologizmas su žodžiu *širdis* (1).

2.2. Fizinės būsenos

Žemaitės raštuose 6 proc. somatinių frazeologizmų išreiškia fizinės žmogaus organizmo būsenas ir sutrikimus. Šiame skyriuje jie skirstomi į reikšmių pogrupius ir nustatoma, kokių kūno dalių pavadinimai juos sudaro.

Somatiniai frazeologizmai nusako įvairias žmogaus būsenas, susijusias su sveikata. **Silpnumą** parodo frazeologizmai su žodžiu *koja*. Silpnai jausdamasis žmogus sunkiai pastovi ant kojų – *kojos smenga į žemę* „nėra jėgų, silpna“, *kojas pavilkti* „sunkiai įstengti (pa)eiti“, *kojos atsakė* „sunku eiti“, jam sunku judėti – *pasturgalio nepavilkti* „neįstengti, nepajėgti eiti, vaikščioti“: *Pasturgalio nepavelka, sprogtina* (mirtis) *ant nosies, o uparotis* (priešintis) *bene galįs*. Silpnumo jausmas, atsirandantis išsiilgus gardaus maisto, siejamas su širdies smogimo (numetimo) judesiu: *širdis nusmogo* „pasidarė silpna, negera, išsiilgo geresnio kąsnio“, *širdis pasmogo* „pasidarė silpna, norisi ko stipriau, gardžiau“. Silpnumą perteikia galvos svaigimas ir žaliavimas akyse: *galva sukasi* „silpna darosi“, *akys žaliuoja* „darosi bloga“. **Pykinimas** išreiškiamas frazeologizmais su *širdimi*, nes ji yra „žmogaus reagavimo, poreikių, fiziologinės būklės simbolis“ (LKŽe). Todėl sakoma *bloga širdis, negera širdis* „pykina, šleikštu“ ir *bloga širdžiai* „verčia vėmti“. Frazeologizme *ant uodegos atsisėsti* „susirgti“ **susirgimas** vaizduojamas kaip atsisėdimas ant užpakalinės kūno dalies, nes sergant netenkama jėgų stovėti. Kai **pasveiksta** sunkiai sergantis asmuo, sakoma *iš giltinės nagų ištraukti* „išgydyti sunkiai sergantį“ (giltinės nagai yra jos valdžios, galios simbolis).

Alkio būseną išreiškiantys somatiniai frazeologizmai dažniausiai sudaryti su virškinimo procesuose dalyvaujančių organų pavadinimais. Maistas į žmogaus organizmą patenka pro burną, todėl frazeologizmu *kruopos neturėti burnoje* „būti nevalgius“ parodoma, kad nevalgyta nieko, net

smulkaus grūdelio. Dantys yra reikalingi kramtymui, o frazeologizmas *dantis pakabinti į gembę*¹³ „badauti“ nusako jų nenaudojimą – pakabinimą ant kablio. Maistas virškinamas žarnose, tačiau žemaičiai vietoj *žarnos* vartoja žodį *grobas*. Frazeologizme *grobas grobą ryja* „labai nori valgyti (apie išalkusį)“ alkis nusakomas nerealiu vaizdu – žarnos, neturėdamos ką virškinti, viena kitą ryja. Pavalgius pilvas atsikiša, o nevalgius – įtraukiamas, tai perteikia frazeologizmas *pilvą įtraukęs* „nevalgęs, alkanas“. Tuščios gali būti ne tik žarnos, bet ir širdis, nes ji, kaip anksčiau buvo minėta, nurodo žmogaus fiziologinę būseną – *tuščia širdis* „alkanas“.

Miegas nusakomas ne įprastiniais veiksmažodžiais *miegoti, nemiegoti, pabusti*, o somatiniais frazeologizmais. Didžioji dalis jų sudaryti su regėjimo organo pavadinimu *akis*. Frazeologizme *į akis lįsti* „apimti (apie miegą)“ miegas yra vaizduojamas kaip į akis lendanti būtybė: *Miegas lenda į akis, net širdis alpsta*. Miegojimas yra perteikiamas pūtimu į akį – *į akį pūsti* „miegoti“. Miegant akys yra užmerkiamos, todėl *akių nesudėti* reiškia „nemiegoti“, o žmogus *tomis pačiomis akimis* yra „visai nemiegojęs“. Frazeologizmuose *akis perkelti* „atsimerkti, pabusti“, *akis blandyti* „blaškyti miegus, busti“ pabudimas nusakomas akių perkėlimo, blandymo veiksmais. Miegą apibūdina ir kitų kūno dalių pavadinimai. Frazeologizme *iš galvos išsiblaškyti* „praeiti (apie miegą)“ vaizduojama miego buvimo vieta – galva. Frazeologizme *blakstienas praplėsti* „atsibusti“ metonimiškai pabrėžiamas ne akių, o blakstienų atmerkimas atsibudus. Snaudimas perteikiamas nosies pakabinimu – *nosį pakabinęs* „atsisėdęs snaudžia“.

Žemaitė **mirtį**¹⁴ nusakančius žodžius *mirtis, mirti* pakeičia somatiniais frazeologizmais, pavyzdžiui, *kojas pastatyti „mirti“, galvą padėti „žūti“* (jais pabrėžiamas mirusio žmogaus nebegalėjimas judėti). Mirtį reiškiančiuose frazeologizmuose atsispindi lietuvių tradicijos ir tikėjimai. Žmogui mirus yra įprasta užmerkti jo akis. Šis veiksmas parodomas frazeologizmuose *akis užmerkti, akis užspausti*, kuriuose jo pavadinimas įgyja perkeltinę reikšmę „mirti“. Frazeologizmas *akis užpilti* „palaidoti“ asocijuojasi su laidojimo apeigomis, kai karstas užpilamas žemėmis. Mirtis suvokiama kaip kaulėta mitinė būtybė, rankoje laikanti dalgį ir aštriais jo ašmenimis kertanti žmogų: *giltinė stovi akyse* „gresia mirtis“ ir su *giltine ant nosies* „netoli mirtis“ (Kašėtienė 2003, 102). Jos artumą, buvimą šalia rodo kūno dalių pavadinimai *akyse, ant nosies*. Arėjančią mirtį nusako ir frazeologizmas *koja grabe* „arti mirties“ – žmogus jau beveik guli karste.

Likusieji somatiniai frazeologizmai išreiškia įvairias fizinės organizmo būsenas. **Svaigulys** nuo alkoholio apibūdinamas leksiniais frazeologizmų variantais *į galvą šokti* ir *į galvą mušti* „svaiginti“: *Prašom išgerti sutartuvių, tas [vynas] nešoks į galvą. Stiklėlį degtinės išgėrei ar stiklinę alaus, taip pat grobsto širdį, taip pat muša į galvą*. **Nesiorientavimas** asocijuojasi su

¹³ Gembė – medinis kablys sienoje, kuolas, skirtas kam nors kabinti (LKŽe).

¹⁴ Mirtis yra neišvengiama žmogaus gyvenimo dalis, tačiau šnekamojoje kalboje buvo nedrįstama sakyti *mirti, mirtis*. Jie buvo keičiami kitais žodžiais (Kašėtienė 2003, 101).

galvos apsisukimu – *galva apsisuko* „nesiorientuoja“. Kai žmogui **šalta**, jis tauškina dantimis, šis vaizdas yra perkeltas į frazeologizmą *dantys tauška* „šalta“. Norint pabrėžti **gyvumą**, gyvybės turėjimą, sakoma *ant* (kieno) *gyvos galvos* „esant gyvam“: *Ne, išgama būčiau, ne vaikis, vesdamas kitą ant jos gyvos galvos!*

Apibendrinimas. Žemaitė vartoja 40 somatinių frazeologizmų apibūdindama organizmo fizines būsenas ir sutrikimus: miegą (9), mirtį (8), silpnumą (8), alkį (5), pykinimą (3), svaigulį (2), susirgimą (1), pasveikimą (1), nesiorientavimą (1), šaltį (1), gyvumą (1).

Ketvirtadalis frazeologizmų (11) sudaryti su žodžiu *akis*. Jie išreiškia miegą (6), mirtį (4) ir silpnumą (1). Frazeologizmai su *galva* (7) nusako svaigulį (2), gyvumą (1), miegą (1), mirtį (1), nesiorientavimą (1) ir silpnumą (1). Frazeologizmai su *širdimi* (6) parodo pykinimą (3), silpnumą (2) ir alkį (1), o su *koja* (5) – silpnumą (3) ir mirtį (2). *Dantis* išreiškia šaltį (1) ir alkį (1), *nosis* – miegą (1) ir mirtį (1), *blakstiena* – miegą (1), *nagas* – pasveikimą (1), *pasturgalis* – silpnumą (1), *uodega* – susirgimą (1), o *burna* (1), *pilvas* (1) ir *žarna* (1) – alkį.

2.3. Veiksmai ir jų aplinkybės

Šiame skyriuje aptariami somatiniai frazeologizmai, reiškiantys veiksmus ir jų aplinkybes. Tai didžiausia frazeologizmų grupė, sudaranti 50 proc. Žemaitės raštuose randamų somatinių frazeologizmų. Dėl tokio didelio skaičiaus jie išsamiau nagrinėjami mažesnėmis grupėmis: 1) su judėjimu susiję veiksmai ir jų aplinkybės; 2) su kalba susiję veiksmai ir jų aplinkybės; 3) su darbu susiję veiksmai ir jų aplinkybės; 4) su prievarta susiję veiksmai ir jų aplinkybės; 5) su laisvės suvaržymu susiję veiksmai ir jų aplinkybės; 6) su kenkimu susiję veiksmai ir jų aplinkybės; 7) įvairūs veiksmai ir jų aplinkybės. Bandoma nustatyti, kokie veiksmai ir aplinkybės dažniausiai nusakomi frazeologizmais, ir kokių kūno dalių pavadinimai juos sudaro.

2.3.1. Su judėjimu susiję veiksmai ir jų aplinkybės

Žemaitė vartoja somatinius frazeologizmus, kuriais nurodomi judėjimo veiksmai ir aplinkybės. **Ėjimą**, judėjimą pėsčiomis, dažniausiai nusako frazeologizmai su žodžiu *koja*. DLKŽe nurodytoje *kojos* reikšmėje „galūnė, kuria žmogus ar koks kitas padaras eina“ pabrėžiama pagrindinė jos funkcija – ėjimas. Einant kilnojamos kojos, šis vaizdinys yra perkeltas į frazeologizmą *koją kelti* „eiti, žengti“. Bevertis nuėjimas vaizduojamas kaip kojų sumušimas, sutrenkimas: *kojas sukulti* „nueiti toli ir be naudos“, *kojų sukūlimas* „nuėjimas (be reikalo, be naudos, veltui)“. Kai žmogus velkasi, lėtai juda, sakoma, kad jis eina *koja už kojos*, o kai eina bet kur – *kur akys neša*.

Frazeologizmai su žodžiu *nosis* taip pat išreiškia judėjimo aplinkybes: *nosies tiesumu* „tiesiai eiti“, *nosimi ariant* „šlitinėjant, griuvinėjant“ (einama taip, kad nosis beveik siekia žemę).

Atėjimas dažniausiai išreiškiamas somatiniais frazeologizmais su priešdėliniais veiksmažodžiais, žyminčiais judėjimo kryptį. Su daiktavardžiu *koja* ir priešdėliniais *kelti* vediniais sudaryti frazeologizmai *koją nukelti* „bent kiek apsilankyti, nueiti“ ir *koją įkelti* „bent trumpam įeiti, ateiti“. Užėjimas, norint ką pamatyti ar sužinoti, metonimiškai vaizduojamas kaip *nosies*, simbolizuojančios smalsumą, kišimas – *nosį kišti*¹⁵: *Žandarai nedrįs nosį kišti į mūsų sodą! – didžiavosi kitas*. Pastarasis frazeologizmas su pridėtu priešdėliu *į-* turi kitą reikšmę – *nosį įkišti* „trumpam užėti“. Frazeologizmas *galvą atitrūkti* yra vartojamas neigiama reikšme „ateiti, atvykti (nepageidaujamam)“: *Kur aš tave dėsiu? Protas mat atitrūkti galvą į miestą!*

Neatėjimas yra pasyvus veiksmas, jis išreiškiamas frazeologizmais su priešdėliais *ne-* ir *už-*. Frazeologizmai *nosies neatkišti* „nesilankyti“ ir *nosies nerodyti* „visai neateiti“ yra anksčiau minėto frazeologizmo *nosį įkišti* „trumpam užėti“ antonimai, o *kojos neįkelti* „neužėti“ – *koją įkelti* „bent trumpam įeiti, ateiti“ antonimas. Morfologiniai frazeologizmų variantai *koją užkelti* ir *kojas užkelti* nusako „ilgai neateinantį, užtrukusį“ žmogų. Priešdėliniuose frazeologizmų variantuose *akių nerodyti* ir *akių neparodyti* „visai neateiti“ neatėjimas metonimiškai vaizduojamas kaip savo akių nerodymas.

Pasišalinimas (išėjimas, išvykimas) išreiškiamas frazeologizmais su žodžiais *nosis*, *koja* ir *sparnai*. Frazeologizmų *koją iškelti* 1. „trumpam išeiti“; 2. „išlipti“ ir *nosį iškišti* „trumpam išeiti“ veiksmažodžiai sudaryti su priešdėliu *iš-*, žyminčiu „veiksmą išorės link nuo pasakytos vietos“ (DLKŽe). Frazeologizmas *nosį prasukti* vartojamas neigiama reikšme „pasišalinti“: *Kad neišsitenki, tokia ponja, gali nosį prasukti*. Frazeologizmas *sparnus kilnoti* „rengtis išvykti“ yra sudarytas su paukščio skrendamojo organo pavadinimu *sparnai*, todėl kuria rengimosi skristi įspūdį: *Mano sankeleiviai irgi ėmė sparnus kilnoti Rusijos linkui*.

Bėgimą, judėjimą greitais žingsniais apibūdina tik keletas somatinių frazeologizmų. Juose yra minimas bėgimo funkciją atliekančios kūno dalies pavadinimas *koja*: *žinių duoti kojoms* „sprukti“, *kaip ne savo kojomis* „greitai bėga“. Greitą judėjimą nusako ir frazeologizmas su žodžiu *galva* – *kaip galvos perdaužtas*. Daugiareikšmis frazeologizmas *ausis skliaudyti* turi bėgimo reikšmę „rengtis sprukti“: *Buvau nusiminęs, ausis beskliaudęs, į kurią pusę sprukti. Tamsta mus padrąsinai*.

Somatiniai frazeologizmai *iš kailio išsinerti* „šėlti, smarkauti“ ir *galvą užsivertęs* „apie besiblaškantį, dūkstantį“ parodo itin aktyvų judėjimą – **šėlimą**, o *velnias laužia uodegą* „apie skubantį ką daryti“ – **skubėjimą**. Frazeologizmai išreiškiantys **sekiojimą** yra sudaryti su gyvūnų kūno ataugos pavadinimu *uodega*. Uodega yra gyvūno užpakalinėje dalyje, todėl ir žmogus frazeologizmuose *kaip uodega, į* (kieno) *uodegą įsikibęs* „apie sekiojimą“ vaizduojamas einantis iš paskos: *Nieko*

¹⁵ Žemaitė frazeologizmą *nosį kišti* vartoja dviem reikšmėmis: 1. „užėti, lipti, stengiantis ką pamatyti, sužinoti“; 2. „smalsauti, kištis“.

neveikdama, kiekviena eina ir eina įkandin savo vyro: viena mažiau, kita didžiau atsilikusi velkasi paskui kaip uodegos. Su kamisorium nieko nesuvoksi, – prabilo Jonas: – buvo žadėjęs ir pats streikuoti, o dabar jis į ponų uodegą įsikibęs laksto, abiem pusėm ariamas. Frazeologizme kojas prilenkti „atsisėsti“ **atsisėdimas** asocijuojasi su kojų prilenkimu, o frazeologizme *ant kojų pašokti* „atsistoti“ **atsistojimas** – su pašokimu.

Apibendrinimas. Žemaitė vartoja 34 somatinius frazeologizmus, nusakančius skirtingus judėjimo veiksmus ir ypatybes: ėjimą (7), neatėjimą (7), atėjimą (5), pasišalinimą (4), bėgimą (4), šėlimą (2), sekiojimą (2), skubėjimą (1), atsisėdimą (1), atsistojimą (1).

Didžioji dauguma frazeologizmų (14) sudaryti su judėjimo funkciją atliekančios galūnės pavadinimu *koja*. Tokie frazeologizmai išreiškia ėjimą (4), neatėjimą (3), atėjimą (2), bėgimą (2), pasišalinimą (1), atsisėdimą (1), atsistojimą (1). Kiti minimi kūno dalių pavadinimai: *nosis* (8), *akis* (3), *galva* (3), *uodega* (3), *ausis* (1), *sparnas* (1), *kailis* (1). *Nosis* apibūdina ėjimą (2), neatėjimą (2), atėjimą (2) ir pasišalinimą (2), *akis* – ėjimą (1) ir neatėjimą (2). *Galva* nusako atėjimą (1), bėgimą (1) ir šėlimą (1), *uodega* – sekiojimą (2) ir skubėjimą (1), *ausis* – bėgimą (1), *sparnas* – pasišalinimą (1), *kailis* – šėlimą (1).

2.3.2. Su kalba susiję veiksmai ir jų aplinkybės

Žemaitė savo raštuose somatiniais frazeologizmais išreiškia įvairius veiksmus ir jų ypatybes, susijusias su kalba. **Kalbėjimas** – jausmų, minčių ir išgyvenimų reiškimas – dažniausiai nusakomas frazeologizmais su kalbos padargo pavadinimu *liežuvis*. Tokie frazeologizmai atspindi liežuvio judesius kalbėjimo metu: *liežuvį laidyti* „plepėti, niekus taukšti“, ¹⁶ *liežuviai sukirbėjo* „visi ar daugelis pradėjo smarkiai kalbėti“, *liežuvį šmakstelėti* „pareikšti savo nuomonę, prasitarti“, *liežuvį apversti* „pasakyti (negalint, nedrįstant, tingint)“. Frazeologizme *liežuvio nepasivaldyti* „kalbėti, ko nereikia“ nereikalingas kalbėjimas parodomas kaip liežuvio nesuvaldymas. Frazeologizmas *su septyniais liežuviais neaplosi* nusako asmenį, kurio „nenukalbėsi“, o *ant liežuvio* – „tuščiai šnekantį“: *Nė pirsks, nė nieko... visi pirkiniai ant liežuvio, pasigyrimas...*

Kalbėjimą išreiškiantys somatiniai frazeologizmai gali turėti ir kitų kūno dalių pavadinimus. Liežuvis yra burnoje, todėl keli frazeologizmai sudaryti su žodžiu *burna*: *visa burna* „atvirai, be baimės, nevaržomai kalbėti“, *žodį iš burnos pagauti* „pasakyti tai, ką kitas buvo besakęs“. Kalbant yra judinamos lūpos, tai atsispindi frazeologizme *lūpą atverti* „prabilti“. Nuolatinis kalbėjimas yra perteikiamas kaip buvimas dantyse: *dantyse būti* „nuolat kalbėti apie ką“, *iš dantų neišeiti* „nuolat šnekėti“. Piktą kalbėjimą pro sukąstus dantis vaizduoja frazeologizmas *žodžius košti pro dantis*

¹⁶ Frazeologizmas *liežuvį laidyti* yra daugiareikšmis: 1. „garsiai šūkauti“; 2. „apkalbėti“; 3. „keikti“; 4. „plepėti, niekus taukšti“.

„piktai kalbėti“, o tiesos sakymą – frazeologizmas *į akis spiginti* „stačiai sakyti“: *Kiekvienas bara: spigina į akis, jog tai dykų dykai esą gaišinami pinigai*. Nuoširdus minčių reiškimas nusakomas frazeologizmais su žodžiu *širdis* – nuoširdumo simboliu: *širdį atidengti* „būti atviram, nuoširdžiai išsipasakoti“, *nuo širdies* „nuoširdžiai (kalbėti)“.

Dauguma **šaukimą** nusakančių somatinių frazeologizmų sudaryti su žodžiu *gerklė* ir jos sinonimu *gamarinė*. Iš šios kūno dalies sklinda balsas, todėl garsus šaukimas vaizduojamas kaip gerklės atidarymas: *gerklę paleisti, gamarines pasileisti, gerklę laidyti* „garsiai šaukti“. Dar garsesnis šūkavimas nusakomas frazeologizmu *visa gerkle* „labai garsiai (šaukti)“. Frazeologizmai *liežuvį laidyti* „garsiai šūkauti“, *liežuvį paleisti* „imti garsiai kalbėti, šaukti“ yra sudaryti su jau anksčiau minėtais veiksmažodžiais *laidyti, paleisti*, bet su kitos kūno dalies pavadinimu.

Somatiniuose frazeologizmuose nusakančiuose **priekaištavimą ir užgauliojimą**¹⁷ yra išskiriamas ne kalbėjimo, bet regėjimo organas *akis*. Juos sudarantys veiksmažodžiai išreiškia nemalonus veiksmus: draskymą, braižymą, plėšymą, drožimą, pavyzdžiui: *akis draskyti* „įžūliai prikaišioti, rietis, užsipulti“, *akis braižyti* „vienas kitą užgaulioti“, *akis plėšti* „koneveikti, barti, įžūliai prikaišioti“, *į akis padrožti* „nemandagiai, atvirai, stačiokiškai sakyti ką; priekaištauti“. Keli frazeologizmai sudaryti su tuo pačiu veiksmažodžiu *badyti*: *akis badyti* „priekaištauti“, *akis išbadyti* „akivaizdžiai įrodyti išplūstant“, *akis išsibadyti* „išsiplūsti“. Užsipuolimas, prieštaraivimas perteikiamas akių statymo vaizdu – *akis statinėti* „užsipulti, prieštarauti“. Maža grupelė frazeologizmų sudaryta su kitų kūno dalių pavadinimais: *kakarinę paleisti* „imti garsiai bartis“, *dantis laidyti* „plūsti“, *liežuvį kabinti* „užgauliai kalbėti“, *liežuvį laidyti* „keikti“. Iš šios grupės išsiskiria frazeologizmas *akmenimis taikyti į kaktą* „kaltinti“, kuriame kaltinimas vaizduojamas kaip akmenų mėtymas į žmogų.

Tyčiojimas, kai žodžiais pašiepiamas kitas žmogus, Žemaitės tekstuose vadinamas *pirštu badytu*. Taip pat sakoma *pirštais badyti* „tyčiotis, pašiepti“. Tyčiojimas asocijuojasi su dantų rodymu ir jų pakabinimu: *dantis rodyti* „neig. šaipytis, juokauti“, *dantis pakabinti* „uiti, tyčiotis“. Frazeologizme *per nosį braukyti* „šaipytis“ šaipymąsi nusako nemandagus veiksmas – braukymas per nosį. **Apkalbėjimą**, kai sakoma kas nors bloga apie kitą žmogų, išreiškia leksiniai frazeologizmų variantai su žodžiu *liežuvis*: *liežuvius maišyti, liežuvį laidyti, liežuvį paleisti, liežuviu plakti* „apkalbėti“. **Skundimą** taip pat perteikia leksiniai frazeologizmų variantai su *liežuviu*: *liežuvį kyštelėti, liežuvį pakišti* „įškūsti“. **Melavimas** apibūdinamas frazeologizmu *miglą pūsti į akis* „meluoti“ – neleisti žmogui pamatyti tiesos. Su kalba susiję ir pozityvesni veiksmai. **Dainavimas** nusakomas frazeologizmu su pašiepimo atspalviu – *gerklę laidyti* „dainuoti, giedoti“.¹⁸ Smarkus **juokas** asocijuojasi su suėmimu už pilvo – *pilvą susiėmęs* „labai (juokiasi)“.

¹⁷ Priekaištavimą ir užgauliojimą nusakančių frazeologizmų reikšmės yra artimos, todėl jie minimi vienoje grupėje.

¹⁸ Žemaitė *gerklę laidyti* vartoja keliomis reikšmėmis: 1. „garsiai šaukti“; 2. „dainuoti, giedoti“.

Nedidelė grupė somatinių frazeologizmų su žodžiais *burna*, *dantys*, *liežuvis* išreiškia pasyvų kalbos veiksmą – **tylėjimą**. Burnos neatvėrimą vaizduoja frazeologizmai *į burną nesitepti* „tylėti, nieko nesakyti“, *nė į burną* „visiškai nieko (nesakyti)“. Frazeologizmai *dantis sukandęs* rodo, kad žmogus „vos vos susilaikęs, nepasakęs (daro ką)“: *Poni (ponia), užkietėjusi kantrybėje, dantis sukandusis, pinigus ima*. Frazeologizmuose *liežuvis stoja stulpu* „sunku kalbėti“, *liežuvį prikąsti* „nutilti kalbėjus, nesakyti“ nutilimas perteikiamas liežuvio stojimu ar prikandimu – jis nejuda ir neatlieka savo funkcijos. Nežinojimas, ką sakyti nusakomas absurdiška situacija – liežuvio užmiršimu: *liežuvį pamiršti, liežuvį užmiršti burnoje* „nežinoti ką sakyti“.

Apibendrinimas. Rasti 56 somatiniai frazeologizmai, nurodantys veiksmus ir aplinkybes, susijusias su kalba: kalbėjimą (17), priekaištavimą ir užgauliojimą (12), tylėjimą (7), šaukimą (6), tyčiojimasi (5), apkalbėjimą (4), skundimą (2), melavimą (1), juoką (1), dainavimą (1).

Dauguma frazeologizmų (22) sudaryti su kalbėjimo organo pavadinimu *liežuvis*, kitos kūno dalys yra: *akis* (10), *dantis* (7), *gerklė* (6), *burna* (4), *pirštas* (2), *širdis* (2), *nosis* (1), *lūpa* (1), *pilvas* (1). *Liežuvis* išreiškia kalbėjimą (8), apkalbėjimą (4), tylėjimą (4), priekaištavimą ir užgauliojimą (2), skundimą (2), šaukimą (2). *Akis* nusako priekaištavimą ir užgauliojimą (8), kalbėjimą (1), melavimą (1), *dantis* – kalbėjimą (3), tyčiojimasi (2), tylėjimą (1), priekaištavimą ir užgauliojimą (1). *Gerklė* nurodo šaukimą (4), dainavimą (1), priekaištavimą ir užgauliojimą (1), *burna* – kalbėjimą (2) ir tylėjimą (2), *pirštas* (2) ir *nosis* (1) – tyčiojimasi, *širdis* (2) ir *lūpa* (1) – kalbėjimą, *pilvas* – juoką (1).

2.3.3. Su darbu susiję veiksmai ir jų aplinkybės

Dauguma su darbu susijusių frazeologizmų sudaryti su kūno dalių pavadinimais *ranka*, *pirštas* ir *nagas*. Žemaitė žodžius *pirštas* ir *nagas* vartoja kaip *rankos* pakaitalus. Ranka, anot Kalinausko (1972, 40), yra „natūralus žmogaus darbo įrankis“. Su darbu susiję somatiniai frazeologizmai išreiškia dirbimą, prisidėjimą prie darbo ir darbo vengimą.

Dirbimas kelia asociacijas su rankų ir jos dalių judėjimu, pavyzdžiui, *pirštą pakeisti pirštu* reiškia „ką nors dirbti“, *per nagus perleisti* – „daug pagaminti“. Frazeologizme *iš* (kieno) *grynų nagų* „apie fizinį darbą, amatą“ pabrėžiamas darbo įrankis – nagai. Sunkiai dirbant skauda rankas, tai perteikia frazeologizmas *nagai peršėjo* „apie sunkų darbą“. Frazeologizme *naguose tirpsta* „gerai, lengvai sekasi dirbti“ tirpimas asocijuojasi su darbo krūvio mažėjimu. Nenoromis, netvarkingai atliekamas darbas yra lyginamas su dirbimu skolintais nagais – *kaip skolintais nagais* „labai prastai, nemikliai, abejingai, nenoromis, netvarkingai (dirba)“. Aplaidų dirbimą išreiškia numetimo nuo rankų judesys: *nuo rankų numesti* „nerūpestingai, aplaidžiai dirbti“. Frazeologizmas *pro gerklę išlindo* vartojamas nusakyti „sunkų darbą, neatitinkantį atlyginimo“. Dirbimą galima išreikšti ir su žodžiu *koja* ir jos dalių pavadinimais. Darbą judant, vaikščiojant rodo frazeologizmas *ant kojų* „dirba,

triūsia, vaikščioja“, o prastas dirbimas parodomas kaip ėjimas keliais – *keliais eiti* „vargingai ką daryti“.

Prisidėjimą prie darbo nusako frazeologizmai *nagus prikišti* „nuolat dirbti, prisidėti prie darbo“, *rankas palengvinti, rankas perimti* „padėti dirbti“. Prisidėjimas prie nedoros veiklos vaizduojamas kaip rankų tepimas kuo nors nešvari – *rankas teptis* „prisidėti prie kokio negarbingo darbo“. **Darbo vengimą** perteikiantys frazeologizmai parodo rankų ir pirštų neveiklumą. Sunėrus rankas neįmanoma nieko daryti – *rankas susinerti, rankas sunerti* „nieko neveikti“. Žemaitė vartoja ir frazeologizmo *pirštą pakeisti pirštu* „ką nors dirbti“ antonimą *pirštu piršto nenori pakeisti* „vengia, nenori dirbti“. Darbo atsikratymas vaizduojamas kaip jo atmetimas toliau nuo rankų – *nuo rankų atmesti* „atsikratyti (nemėgstamu darbu)“. Nieko neveikimas perteikiamas šuns uodegos vizginiu – *šuo šunį šuns uodega viks* „sakoma siuntinėjant vienam nuo kito ir nieko nedarant“.

Apibendrinimas. 19 somatinių frazeologizmų nusako su darbu susijusius veiksmus ir jų aplinkybes: dirbimą (10), darbo vengimą (5), prisidėjimą prie darbo (4). Trečdalis frazeologizmų (7) sudaryti su žodžiu *ranka*: jie išreiškia darbo vengimą (3), dirbimą (1) ir prisidėjimą prie darbo (3). *Nagas* rodo dirbimą (5) ir prisidėjimą prie darbo (1), o *pirštas* – dirbimą (1) ir nedirbimą (1). *Koja* (1), *kelis* (1) ir *gerklė* (1) nusako dirbimą, o *uodega* – darbo vengimą (1).

2.3.4. Su prievarta susiję veiksmai ir jų aplinkybės

Žemaitė somatiniais frazeologizmais perteikia prievartinius veiksmus ir jų aplinkybes – jėgos vartojimą, vertimą ką daryti. Rašydama apie **mušimą** vietoj įprastinio veiksmažodžio *mušti* ji vartoja vaizdingus veiksmažodinius frazeologizmus. Nemaža dalis jų yra sudaryti su gyvuliams būdingos kūno dalies pavadinimu *kailis*. Šių frazeologizmų veiksmažodžiai išreiškia įvairius smurtinius veiksmus, pavyzdžiui, raižymą, išpėrimą: *kailį apraižyti* „išpėti, apmušti“, *kailį išpėti* „primušti, prilupti ką“. Frazeologizme *kailį išmangūryti*¹⁹ „primušti, prilupti“ mušimas vaizduojamas kaip kailio išdirbimas, o *kailį nudirti gyvam* „prilupti, nuplakti, primušti“ – kaip kailio nulupimas. Reikšmę „būti mušamam, lupamam“ turi leksiniai frazeologizmų variantai *į kailį gauti* ir *į kailį tekti*. Žmogui netinkamai elgiantis grasinama, kad nukentės jo kailis – *kailis atsakys* „bus mušamas, lupamas“: *Bene tavo valia – turi eiti, o ne, tai tavo kailis atsakys*.

Už blogą elgesį gali nukentėti ir kita kūno dalis – nugara: *nugara atsakė* „buvo sumuštas, gavo mušti“. Sumušimą perteikia nugaros įdavimas: *nugarą įduoti* „būti sumuštam, gauti mušti“. Frazeologizmuose *nugarą iškasyti* „prilupti“, *nugarą išmangūryti* „primušti“ minimi skausmą teikiantys veiksmai – nugaros iškasymas, laužymas. Frazeologizmas *kuprą ištaisyti* „prilupti“

¹⁹ Žodis *išmangūryti* reiškia 1. „išmankštinti, išdirbti (kailį)“; 2. „išlamdyti, išmiklinti“ (LKŽe).

išreiškia tokį smarkų mušimą, po kurio net atsikišusios kupros nebelieka. Mušimas kelia asociacijas su dantų netekimu: *dantis išrinkti* „primušti“ ir *kumščiu pamieruoti*²⁰ į *dantis* „pagrasinti mušti“. Frazeologizmas *strėnas nuleisti* „primušti“ žymi strėnų nulenkimo žemyn veiksmą, o frazeologizmas *ausį įduoti* „būti nubaustam“ – ausies įdavimą mušti. Žemaitė vietoj neutralių kūno dalių pavadinimų *plaukai*, *lūpos* vartoja *kauzūrus* ir *veplas*, kurie turi neigiamą emocinį atspalvį: *kauzūrus įduoti* „būti aptalžytam, primuštam“, *į kauzūrus įsivelti* „pričiupti, imti mušti“, *per veplas rėžti* „smogti per veidą, lūpas“. Frazeologizmų *ant sprando lipti*, *ant sprando užsisėsti*, *ant sprando užgulti* „imti smurtauti“, *ant sprando užsileisti* „duotis skriaudžiamam“ veiksmazodžiai *lipti*, *užsisėsti*, *užgulti*, *užsileisti* nurodo ilgą smurtavimo laiką.

Nužudymą reiškia tik keli somatiniai frazeologizmai. Smulkūs stuburiniai gyvūnai yra nugalabijami jiems nusukant sprandą, šis vaizdas iš gyvulių pasaulio perkeliamas į žmonių – *sprandą nusukti* „galą padaryti, nužudyti“: *Bene tau marti sprandą nusuks?* Kai žmogus yra pakartas, jo kojos nesiekia žemės, tai parodoma frazeologizme *žemės negauti kojomis* „būti pakartam“. Gyvybės atėmimą nusako frazeologizmas *iš papėdžių* „visiškai sunaikinti“ – nužudyti taip, kad neliktų net kojų pėdų ženklų: *Pakarti tokį bjaurybę, išdeginti iš papėdžių!*

Privertimą, kai jėga ar grasinimais verčiama ką daryti, parodo frazeologizmai su gyvulių ir žmogaus kūno dalių pavadinimais. Nepaklusnus žmogus frazeologijoje apibūdinamas kaip turintis ragus,²¹ todėl *ragus nulaužti* reiškia „priversti paklusti, sutramdyti“. Privertimą simbolizuoja gyvulio letenos uždėjimas – *leteną uždėti* „priversti klausyti“. Frazeologizmuose *ant sprando stovėti* „raginti (dirbti)“, *ant sprando sėdėti* „versti, prisispyrus raginti“ raginimas vaizduojamas kaip buvimas ant žmogaus užpakalinės kaklo dalies – sprando. Frazeologizme *vėzdą laikyti ant sprando užkišus* „spausti, versti“ spaudimo reikšmę sustiprina minima mušimo priemonė – vėzdas. Vertimas kalbėti perteikiamas prievartiniu judesiu – traukimu už liežuvio: *už liežuvio traukti* „versti kalbėti“. Varinėjimas, gainiojimas nusakomas vedžiojimo už plaukų vaizdiniu: *už čiupros vedžioti* „ką varinėti, skriausti ką“.

Išnaudojimą reiškiantys somatiniai frazeologizmai sudaryti su dviejų kūno dalių pavadinimais *kailis* ir *sprandas*. Išnaudojimas vaizduojamas kaip kailio lupimas – *kailį engti prisiminant* „labai išnaudoti“ ir *kailį nunerti* „išnaudoti, nuvarginti“, ir kaip jodinėjimas sprandu, buvimas, sėdėjimas ant užpakalinės kaklo dalies: *sprandais jodyti*, *sprandu joti*, *ant sprando būti* „išnaudoti“, *ant sprando užsisėsti* „naudotis išlaikymu“. **Atėmimą**, kai prievarta kas nors paimama, parodo frazeologizmai *iš akių išplėšti* „prievarta (atimti) ir *iš nagų išlupti* „atimti jėgą“.

²⁰ Svetimybė *pamieruoti* vartojama reikšme „nusitaikyti“ (LKŽe).

²¹ Nepaklusnumą nurodančių frazeologizmų su žodžiu *ragas* pavyzdžiai: *ragai dygsta* „keliasi į puikybę, darosi nepaklusnus“ (vartojama Ramygaloje, Panevėžio r.; Švėkšnoje, Šilutės r.); *ragai užaugo* „pasidarė nepaklusnus, išdidus“ (vartojama Rudaminoje, Lazdijų r.; Miežiškiuose, Panevėžio r.)

Frazeologizme *duoną traukti iš burnos* „atimti uždarbį“ uždarbio atėmimas perteikiamas kaip duonos traukimas iš žmogaus burnos.

Apibendrinimas. 42 somatiniai frazeologizmai nusako prievartinius veiksmus ir jų aplinkybes: mušimą (23), privertimą (7), išnaudojimą (6), atėmimą (3), nužudymą (3). Šiuos veiksmus ir jų aplinkybes dažniausiai išreiškia frazeologizmai su žodžiais *sprandas* (12), *kailis* (9) ir *nugara* (5). Kitų kūno dalių pavadinimai minimi rečiau: *plaukas* (3), *dantis* (2), *akis* (1), *ausis* (1), *burna* (1), *koja* (1), *letena* (1), *liežuvis* (1), *lūpa* (1), *nagas* (1), *papėdė* (1), *ragas* (1), *strėnos* (1).

Frazeologizmai su žodžiu *sprandas* nurodo mušimą (4), išnaudojimą (4), privertimą (3) ir nužudymą (1). *Kailis* nusako privertimą (7) ir išnaudojimą (2), o *nugara* (5) ir *dantis* (2) – tik mušimą. *Plaukai* išreiškia mušimą (2) ir privertimą (1). *Ausis* (1), *lūpa* (1) ir *strėnos* (1) perteikia mušimą, o *koja* (1) ir *papėdė* (1) – nužudymą. *Akis* (1), *burna* (1) ir *nagas* (1) parodo atėmimą, o *letena* (1) *liežuvis* (1) ir *ragas* (1) – privertimą.

2.3.5. Su laisvės suvaržymu susiję veiksmai ir jų aplinkybės

Kai kurie Žemaitės somatiniuose frazeologizmuose nusakomi veiksmai ir jų aplinkybės yra susiję su laisvės suvaržymu, kai žmogui apribojamos jo teisės ir veikimas. Dauguma jų žymi **draudimą**. Neleidimas ko daryti asocijuojasi su žmogaus rankų judesių suvaržymu, pavyzdžiui, jų surišimu, draudimu imti ką nors rankomis: *rankas surišti* „suvaržyti, neleisti ko daryti“, *nė į rankas imti* „nieko neleisti“. Draudimas eiti išreiškiamas frazeologizmais su judėjimo funkciją atliekančios galūnės pavadinimu *koja* – *anė kojos*, *nė kojos* „negalima eiti“, o draudimas klausyti – su girdėjimo funkciją atliekančio organo pavadinimu *ausis*: *ausis užrišti* „neleisti klausyti“. Neleidimas kalbėti, nutildymas nusakomas frazeologizmais su burnoje esančių ir kalbėjimo procesuose dalyvaujančių organų pavadinimais *dantis*, *liežuvis* ir *gerklė*. Frazeologizmai *dantis užčiaupti*, *dantis uždaryti*, *dantis užrišti*, *liežuvį surišti*, *liežuvį užrišti* „nutildyti“, *gerklę užsmaugti* „neleisti kalbėti“ žymi kalbėti neleidžiančius veiksmus – dantų uždarymą, dantų ir liežuvio rišimą, gerklės užsmaugimą.

Aprašydama **priklausymą**, Žemaitė vartoja frazeologizmus, kuriuose vaizduojamas buvimas kieno nors valdžioje: *po* (kieno) *sparnu tupėti* „būti priklausomam, nesavarankiškam“, *į* (kieno) *nagus pakliūti* „pasidaryti nuo ko priklausomam“, ²² *poną turėti ant savo galvos* „priklausyti (nuo ko)“: *Bet moterys vis dar tebesame palinkusios po vyro sparnu. Kai pakliūsi į vyro nagus, išpers kailį, kaukdama imsies darbo! Užteko jau man turėti poną ant savo galvos. Valdymą*

²² Lietuvių kalboje vienu žodžiu *nagas* nurodoma tiek žmogaus, tiek gyvulio ir paukščio raginė atauga (LKŽe). Kalinauskas (1972, 46) teigia, kad frazeologizmuose, nusakančiuose priklausymą ir valdžią, žodis *nagai* reiškia ne žmogaus, bet gyvulio ar paukščio nagus. Jasiūnaitė (2010, 216) mano, kad tokio požiūrio nebūtina laikytis (*nagai* gali reikšti ir žmogaus nagus), nes „*nagai* ir *ranka* [...] santykiauja kaip dalis ir visuma“ ir gali būti vienas kito pakaitalu, pavyzdžiui, *į kieno rankas pakliūti*.

nusako frazeologizmas *už nosies vadžioti* „valdyti“ ir *vadeles laikyti savo rankose* „vadovauti, tvarkyti“, keliantis asociacijas su arklio vadžių valdymu. **Išsilaisvinimas** iš priespaudos vaizduojamas engėjo numetimu nuo sprando: *nuo sprando nuversti, nuo sprando nusimesti* „išsilaisvinti, pašalinti (engėją)“.

Apibendrinimas. Su laisvės suvaržymu susiję veiksmai ir jų aplinkybės (18) dažniausiai išreiškia draudimą (11), priklausymą (3), valdymą (2) ir išsilaisvinimą (2). Frazeologizmuose minimi įvairių kūno dalių pavadinimai: *dantis* (3), *ranka* (3), *koja* (2), *liežuvis* (2), *sprandas* (2), *ausis* (1), *galva* (1), *gerklė* (1), *nagas* (1), *nosis* (1), *sparnas* (1).

Frazeologizmai su žodžiu *ranka* nusako draudimą (2) ir valdymą (1), o *sprandas* – išsilaisvinimą (2). *Dantis* (3), *koja* (2), *liežuvis* (2), *ausis* (1) ir *gerklė* (1) nurodo draudimą. *Galva* (1), *nagas* (1) ir *sparnas* (1) – priklausymą, o *nosis* (1) – valdymą.

2.3.6. Su kenkimu susiję veiksmai ir jų aplinkybės

Nemaža dalis somatinių frazeologizmų išreiškia įvairius su kenkimu susijusius veiksmus ir jų aplinkybes. **Rūpesčių, nemalonumų suteikimą** nusakantys frazeologizmai yra sudaryti su viršutinių kūno dalių pavadinimais. Frazeologizme *akis užrišti* „pridaryti nemalonumų“ nemalonumų darymas yra perteikiamas akių užrišimu, o *rankas apkrėsti* „pridaryti rūpesčių, nemalonumų“ – rankų apkrėtimu. Sintaksiniuose frazeologizmų variantuose *per pakaušį išeiti, pro pakaušį išeiti* „suteikti nemalonumų, baigtis nemalonumais“ vaizduojama, kaip žmogui malonumą suteikiantys dalykai išeina per (pro) užpakalinę galvos dalį – pakaušį: *Neduok Dieve turėti kokią vyresnybę tame valsčiuje, išeina ir alga per pakaušį. Jo draugystė tau pro pakaušį išeis*. Reikšmė „skirtas kam pakenkti, ką varginti“ vartojamas frazeologizmas *ant* (kieno) *galvos*. Rūpesčių suteikimą parodo frazeologizmai sudaryti su kūno dalių pavadinimais *galva, sprandas* ir veiksmažodžiu *krauti*: *ant galvos sukrauti* „priteikti (rūpesčių)“, *ant sprando krautis* „skirti rūpesčius“. Nemalonumus teikiantis žmogus vaizduojamas sėdintis ant sprando – *ant sprando užsisodinti* „įsitaisyti, įsigyti (ką nemalonų, varginantį)“, *ant sprando užsodinti* „palikti kam ką varginti, primesti“: *Marčią užsisodinsi ant sprando. Velnias turbūt tave ir užsodino man ant sprando!*

Trukdymą išreiškiantys somatiniai frazeologizmai sudaryti su judėjimo funkcijas atliekančių kūno dalių pavadinimais *koja* ir *pėda*. Frazeologizmai *koją pakišti* „sukliudyti, sutrukdyti ką daryti, pakenkti“ ir *po kojų painiotis* „trukdyti (arti būnant)“ rodo, kad kitas asmuo trukdo ką daryti – kiša koją, painiojasi po kojomis. Trukdymas asocijuojasi su pargriovimu: *iš pėdų išversti* „sutrukdyti“. **Niokojimas** taip pat perteikiamas frazeologizmais su žodžiu *koja*: *kojomis nunešti* „nuniokoti, apversti“, *aukštyn kojomis apversti* „padaryti netvarką“. **Niekinimas**, kai teršiamas žmogaus vardas, nusakomas frazeologizmais, kuriuose atsispindi nepagarbūs veiksmai – braukymas už nosies, ausų

trynimas: *už nosies braukyti* „niekinti“, *ausis nutrinti* „suniekinti“. **Apgavimą** parodo frazeologizmai su jutimo organų pavadinimais *akis* ir *nosis*: *akis apmauti*, *nosį nusmaukti* „apgauti“. Vyro apgavimas vaizduojamas kaip ragų prisegimas – *ragus prisegti* „apgauti (vyrą)“.

Apibendrinimas. Su kenkimu susiję veiksmai ir aplinkybės (19) nusako rūpesčių, nemalonumų suteikimą (9), trukdymą (3) apgavimą (3), niekinimą (2) ir niokojimą (2). Frazeologizmai sudaryti su įvairių kūno dalių pavadinimais: *koja* (4), *sprandas* (3), *akis* (2), *galva* (2), *nosis* (2), *pakaušis* (2), *ausis* (1), *pėda* (1), *ragas* (1), *ranka* (1).

Frazeologizmai su žodžiu *koja* išreiškia rūpesčių, nemalonumų suteikimą (2) ir niokojimą (2). *Akis* parodo apgaulę (1) ir rūpesčių, nemalonumų suteikimą (1), o *nosis* – apgaulę (1) ir niekinimą (1). *Sprandas* (3), *galva* (2), *pakaušis* (2), *pėda* (1), *ranka* (1) nusako rūpesčių, nemalonumų suteikimą, o *ausis* (1) ir *ragas* (1) – niekinimą.

2.3.7. Įvairūs veiksmai ir jų aplinkybės

Likusieji Žemaitės tekstuose randami frazeologizmai su kūno dalių pavadinimais reiškia įvairius veiksmus ir jų aplinkybes. Frazeologizmai nusakantys **žiūrėjimą** yra sudaryti su žodžiu *akis*. *Akys* – regėjimo organas, jų pagrindinė funkcija – matymas. Dairymasis, žvalgymasis perteikiamas frazeologizmais *akis vedžioti* „dairytis“ ir *akį užmesti* „truputį pažiūrėti, žvilgtelėti“. Kita frazeologizmo *akį užmesti* reikšmė yra „meiliai žvilgtelėti“, panašia reikšme vartojamas frazeologizmas *akimis šaudyti* „viliojamai žvalgytis“. Įdėmų žiūrėjimą pabrėžia akių nukreipimas į kokį nors objektą – *akis įdurti* „įdėmiai (pa)žvelgti“, *akių nenuleisti* „įdėmiai žiūrėti (stebint, žavintis ir pan.)“: *Mes visi, akis įdūrę į jį, stovime. Sargienė sėdi ant kėdės ir nė akių nuo mūsų nenuleidžia*. Atidus, smalsus žiūrėjimas vaizduojamas kaip akių ištempimas – *akis ištempęs* „atidžiai, smalsiai (žiūri)“. Frazeologizmai *akis pabalinti*, *akimis varstyti* turi pasipiktinimo atspalvį – „priekaištingai, piktai žiūrėti“. Ko nors **rodymas** yra nusakomas frazeologizmu su kitos veido dalies pavadinimu *nosis*: *po nosimi kišti* „primygtinai, įkyriai rodyti“.

Klausymo ypatybes nurodo somatiniai frazeologizmai su žodžiu *ausis*. Ausys yra klausos organas, jų atliekama funkcija – girdėjimas. Reikšmę „atidžiai klausyti“ turi frazeologizmai *ausis išpūtęs*, *ausis ištempęs* – juose atidus klausymas vaizduojamas kaip ausų ištempimas, siekiant nieko nepraleisti. Klausymas siejamas su ausų skliaudymo veiksmu, kuris gali reikšti tiek atidumą, tiek baimę – *ausis skliaudyti*: 1. „atidžiai klausytis“; 2. „su baime, įdėmiai klausytis“. Daugiareikšmis frazeologizmas *ausys linksta*: 1. „gėda klausytis“; 2. „baisu klausytis“ parodo ausų linkimą žemyn girdint gėdingą ar baisią kalbą.

Valgymo veiksmus ir jų ypatybes Žemaitė dažniausiai nusako frazeologizmais su žodžiais *dantis* ir *pilvas*. Apie godžiai valgantį sakoma *net dantys sprogsta*, o valgymas nenoromis yra

lyginamas su kito žmogaus dantų naudojimu – *kaip ne savo dantimis*. Sotinimasis asocijuojasi su pilvo didėjimu, pūtimusi dėl didelio maisto kiekio: *pilvą ištempti* „prisisotinti“, *pilvą tempti* „sotintis“. Su žodžiu *širdis* vartojamas frazeologizmas *širdis priima* „gali valgyti“. Frazeologizme *tešmens paplėšti duoti* „krūtimi pamaitinti“ vietoj moters *krūties* pavadinimo minimas gyvulio *tešmuo*, kuris turi neigiamą atspalvį: *Veizėk veizėk, vaikas kriokia – duok tešmens paplėšti*.

Žemaitė savo raštuose somatiniais frazeologizmais apibūdina žmogaus silpnybę – **girtavimą** ir jo aplinkybes. Dauguma tokių frazeologizmų sudaryti su *gerklės* pavadinimu. Išgėrimas vaizduojamas kaip svaigalų pylimas tiesiai į gerklę: *gerklę pripilti* „duoti išgerti“ ir *gerklę prisipilti* „prisigerti (svaigalų)“. Darybiniai frazeologizmų variantai *per gerklę pravaryti* ir *per gerklę pervaryti* „pragerti“ pragėrimą nusako kaip ko nors netekimą pervarant per gerklę: *Kas padarė tas skolas? Mažne visą gyvenimą pravarei per gerklę! Ogi žentelis visus per gerklę pervarė*. Gėrimą išreiškia ir frazeologizmai su kitų kūno dalių pavadinimais: *piršto nereikia* sakoma „apie mėgstantį gerti“, ²³ *į dantis versti* reiškia „smarkiai gerti“, o *į galvą įdūkti* turi neigiamą reikšmę „nusigerti“.

Pusė somatinių frazeologizmų, nusakančių **viliojimą** turi dėmenį *širdis*, kuri yra žmogaus jausmų simbolis. Juos sudaro veiksmažodžiai, reiškiantys širdies pasisavinimą – *širdį paglemžti*, *širdį pamušti* „patraukti, palenkti“, *širdį išplėšti* „privilioti, suvilioti“, ir jos prikalimą arba apkalimą – *širdį prikalti*, *širdį apkalti* „patraukti, privilioti“. Frazeologizmuose su kitų kūno dalių pavadinimais, pavyzdžiui, *galva*, viliojimas vaizduojamas kaip svaigimą sukeliantis galvos sukimas: *galvą susukti* kam „suvilioti ką“, *galvą apsukti* „palenkti į save, patraukti“. Frazeologizme *ant kaklo pulti* „kibti, meilintis“ puolimas ant kaklo asocijuojasi su apkabinimu. Meilikavimą gražiais žodžiais perteikia frazeologizmas su kalbėjimo padargo pavadinimu *liežuvis* – *liežuvį paploninti* „meilikauti, pataikauti, saldžiažodžiauti“. Minimas ir paukščio skridimo organas *sparnas* – *sparną rėžti* „meilintis, merginti“.

Rūpinimąsi išreiškia frazeologizmai su įvairių kūno dalių pavadinimais. Širdis simbolizuoja žmogaus gerumą, nuoširdumą: *širdį atiduoti* „nuoširdžiai pasirūpinti“, *širdį rodyti* „daryti gera, nuoširdžiai rūpintis“. Rūpestingumas yra gretinamas su akies prižiūrėjimu – *kaip akį, kaip akį kaktoje* „rūpestingai“. *Vaiką mylėk kaip akį, o duok kaip šuniui. Neturtėliams ne dyvai nušlypti... Bet Kovalyčia, vienturtė, kaip akis kaktoje užlaikoma, lyg paukštis klėtkoje*. Didelį rūpinimąsi kitais perteikia frazeologizmai *iš kailio išsinerti* „labai stengtis, rūpintis“, *galvą guldyti* „labai rūpintis“, o rūpinimąsi savimi – frazeologizmas *savo nosį žiūrėti* „rūpintis savo reikalais“. Prižiūrėjimas vaizduojamas kaip buvimas už kieno galvos – *už (kieno) galvos* „prižiūrint, globojant“, kaip žmogaus nešiojimas ant rankų – *ant rankų nešioti* „prižiūrėti, lepinti, mylėti“, kaip paėmimas į naga – *į nagą paimti* „prižiūrėti, rūpintis“.

²³ Kalinauskas (1971, 22) mano, kad frazeologizme *piršto nereikia* „apie mėgstantį gerti“ atsiskleidžia valstiečių buitį: norėdami atratinti veršelius nuo žindymo ir išmokyti gerti iš kibiro, duodavo čiulpti kibire įmerktą pirštą.

Padėjimą nusako frazeologizmai su pagalbos ir draugystės simboliu *ranka* (Kalinauskas (1972, 40): *ranką paduoti* „užtarti, pagelbėti, padėti“, *ranka mazgoja ranką* „vienas kitam padeda“. Priešingą veiksmą **nepadėjimą** išreiškia rankos piršto nepajudinimas – *pirštu nemostelėti* „nepadėti“. **Priėmimą** parodo išskėstos, atviros rankos: *atviromis rankomis ir širdimis* „atvirai, nuoširdžiai (priimti)“, *su išskėstomis rankomis* „labai mielai“: *Visi pažįstami atviromis rankomis ir širdimis priima, anė išsižioti neduoda man apie grįžimą atgal. Niekas nelaukė, nepriėmė, nepasitiko su išskėstom rankom.* Frazeologizme *galvą guldyti* „aukotis“²⁴ galvos guldymas asocijuojasi su gyvybės **aukojimu**, nes šalutinė žodžio *galva* reikšmė yra „gyvybė, gyvenimas“ (LKŽe).

Dėmesio patraukimą parodo frazeologizmai su žodžiu *akis*. Žmogaus dėmesį atkreipia prieš akis matomas vaizdas – *į akį įpulti, į akis durti* „patraukti dėmesį“. Frazeologizmas *į akis lįsti* vartojamas reikšme „stengtis patraukti dėmesį“ – stengiamasi būti matomam kitam žmogui. **Domėjimąsi** įprasta nusakyti frazeologizmais su žodžiu *nosis*, pavyzdžiui *nosį varvinti* „įkyriai domėtis, stebėti“, *nosį kišti* „smalsauti, kištis“ – *nosis* laikoma smalsumo simboliu. Domėjimąsi kitų žmonių blogomis ypatybėmis žymi frazeologizmas su matymo funkciją atliekančio organo pavadinimu *akis* – *adantą pamatyti kito akyje* „domėtis kitų ydomis“. **Sekimą** (elgesio mėgdžiojimą) išreiškia leksiniai frazeologizmų variantai su apatinės kojos dalies pavadinimu *pėda* ir ėjimą reiškiančiu veiksmažodžiu: (kieno) *pėdomis eiti*, (kieno) *pėdomis sekti*, (kieno) *pėdomis žengti* „taip pat elgtis, sekti“. **Užėmimas** vaizduojamas kaip statymas į kito žmogaus pėdas – *į (kieno) pėdas statyti* „skirti ką užimti kieno vietą“.

Keli somatiniai frazeologizmai nurodo **gavimą** veiksmą ir jo aplinkybes. Frazeologizme *į rankas papulti* „atsitiktinai gauti“ nenumatytą gavimą pabrėžia veiksmažodis *papulti*. Naudos įgijimas frazeologizme *prie nago prikibo* „naudos turėjo“ vaizduojamas kaip prikibimas prie nago, o stengimasis ką nors gauti frazeologizme *už sprando stverti* „energingai stengtis įgyti ką“ – kaip stvėrimasis už sprando. Pinigų **davimas** asocijuojasi su jų padėjimu ant rankos: *ant rankos* „rankpinigių (duoti)“ ir *ranka į ranką* „reikia atsilyginti“. Frazeologizmas *į gerklę kimšti* „duoti“ davimą išreiškia neigiamai – kaip kišimą, grūdimą į gerklę. Kai mažai turint kas nors duodama, sakoma *nuo savo burnos atitraukus* ir *nuo savo nugaros* „mažai turint (ką atiduoti)“. **Ėmimą** nusako frazeologizmas *į nosį įsikišk* „pasiimk (piktai)“ – siūloma ką pasiimti ir įsidėti į tam netinkamą kūno vietą: *Įsikišk į nosį savo raktus!* **Rinkimąsi** parodo frazeologizmai *į dantis nevezėti* „nesirinkti“ ir *uodega išsiskirti iš visos mėsos* „prastumo nepastebėti, prastai išsirinkti“ (iš mėsos pasirenkama pati prasčiausia kūno dalis – uodega).

Priešinimąsi išreiškia frazeologizmai, rodantys kūno dalių kėlimą į viršų: *galvą kelti* „priešintis, reikštis, nerimti“, *šerį statyti* „piktai, užsispyrus priešintis“. **Gynimąsi** nusako

²⁴ Žemaitė frazeologizmą *galvą guldyti* vartoja šiomis reikšmėmis: 1. „aukotis“; 2. „labai rūpintis“.

frazeologizmas *prie gyvo kaklo* „iš visų jėgų, labai (gintis)“: *Išleidus svečius, tuoj užsipuolė mane: ginuosi prie gyvo kaklo – nežinau, nemačiau*. Frazeologizme *akmenį turėti rankoje* „būti pasirengusiam gintis“ gynimasis vaizduojamas kaip pasiruošimas mesti rankoje turimą akmenį. Frazeologizme *kojomis suminti* „nugalėti, įveikti“ **nugalėjimas** siejamas su mynimu, trypimu kojomis. **Įkliuvimas** parodomas kaip gyvulio kūno dalių uodegos ir kailio įkišimas, įdavimas: *uodegą įkišti* „patekti į bėdą, įkliūti“, *kailį įduoti* „įkliūti į bėdą“. Vagies **pagavimą** įvardija frazeologizmas *už rankos nutverti* „pagauti vagiant“ – nutveriamą už rankos, pagrindinio vagies darbo įrankio. Žmonių **suvedimas** vaizduojamas kaip jų sustatymas prieš vienas kito akis – *į akis sustatyti* „suvesti į akistatą“.

Atsisakymas ką daryti parodomas kaip rankų kratymas – *rankas pakratyti* „atsisakyti (veikti)“: *Visiėjo sau rankas pakratę, o ligonis vienas po vidų galuojasi, mirtimi dalijasi*. Piktai atsisakant ką paimti, sakoma *į uodegą kišti* – ką nors grūsti į užpakalinę kūno dalį: *Tegu jis tuos savo popierius į uodegą kiša, – nusispjovė vaikinai, – kam man jų reikia?* **Nesutikimui** reikšti vartojamas frazeologizmas *į nosį papūsk* „nieko nepadarysi, nieko nebus (nesutinkant)“. **Išvarymą** ir **pašalinimą** nusako frazeologizmai su žodžiu *galva*: *nuo* (kieno) *galvos eik* „palik ramybėje (nemandagiai išvarant)“, *nuo galvos numesti* „pašalinti (rūpestį), atsikratyti“. **Lietimą** išreiškia frazeologizmai su lytėjimo funkciją atliekančios kūno dalies pavadinimu *pirštas*: *pirštą prikišti* „prisiliesti“, *pirštu neužgauti* „visai neliesti, neskriausti“.

Taupymas ir **nusiskriaudimas** vaizduojamas kaip paskutinio maisto kąsnio traukimas nuo burnos: *paskutinį kąsnį atitraukti nuo burnos* „labai taupyti, taupiai gyventi; atsisakyti ko kito labui“, *paskutinį kąsnį nutraukti nuo burnos* „nusiskriausti“. **Elgetavimui** išreikšti vartojamas frazeologizmas *šunims kirsti per blakstienas* niek. „elgetauti“: *Taigi taigi, kaipgis! Pats galėsi eiti, kirsdamas šunims per blakstienas, o aš žemės neišsižadėsiu!* **Nusižeminimas** nusakomas nemalonių veiksmu – kito žmogaus rankų laižymu: *rankas laižyti* „žemintis, pataikauti“. **Prašymą** perteikia frazeologizmai, parodantys puolimo žemyn judesį – į lopą, ant kelių: *į lopą puolinėti* „nuolankiai prašinėti“, *į lopą pulti* „nuolankiai prašyti“, *ant kelių pulti* „nuolankiai maldauti“. Reikšme „kaulyti, maloniai prašyti“ vartojamas frazeologizmas *liežuvį ploninti*. **Dėkojama** yra ne tik žodžiais, bet ir kūno veiksmiais, pavyzdžiui, rankų arba kojų bučiavimu. Šie veiksmiai yra perkeliama į frazeologizmus *rankas kojas nubučiuoti* ir *į ranką spragtelėti* „labai dėkoti“.²⁵

Pradingimas apibūdinamas kaip išnykimas iš rankų ir nagų tarpų: *rankų tarpe* „nejučiomis, bematant (pradingti)“, *nagų tarpe* „bežiūrint, nejuntamai (dingo, pavogė)“. **Mokymo** veiksmus ir aplinkybes išreiškia keletas frazeologizmų. Reikšme „šiek tiek pamokyti“ vartojamas frazeologizmas *akis atkasyti* – atkasius akis žmonės praregės: *Laikraštis atkasė žmonėms akis*. Mokantis informacija

²⁵ Frazeologizme *į ranką spragtelėti* veiksmazodis *spragtelėti* vartojamas reikšme „su garsu pabučiuoti“.

išlieka galvoje, todėl *galvą pripūsti vėjų* reiškia „neigiamybių primokyti“ (vėjai simbolizuoja niekus, tuščius dalykus). Frazeologizme *ant kojų pastatyti* „parengti savarankiškam gyvenimui, išmokyti“ išmokymas vaizduojamas kaip statymas ant kojų: *Aš daug nukenčiau nemokytas, – galvoja tėvas, – bet mano nors vienas vaikas nebekentės, pastatysiu ant kojų, palauk...*

Likusieji somatiniai frazeologizmai apibūdina **įvairių veiksmų aplinkybes**. Frazeologizmas *dėl svieto akių* „nuduodant rimtumo vaizdą, fiktyviai“²⁶ rodo atliekamo veiksmo fiktyvumą: *Šiokias tokias krikštynas kelti, nors dėl svieto akių*. Frazeologizmas *iš savo galvos „pats“* nusako žmogaus veikimą remiantis savo protu: *Tai vis ponai iš savo galvos žmones spaudžia ir mokesčius lupa...* Drąsiai atliekamas veiksmas yra lyginamas su pavojinga situacija – *kaip šunims į gerklę* „drąsiai, nieko nepaisant“: *Tenai, pardavęs šiek tiek, drožiau ant Galvydiškės, drąsiai su visu maišeliu, stačiai kaip šunims į gerklę*. Frazeologizme *iš (kieno) rankos* „dėka, per“ išryškinamas rankos, kaip pagalbos simbolio, vaidmuo: *Kurmelis iš mano rankos turi pačią kaip svogūną*. Frazeologizmo *tuščia ranka* „be dovanų“ frazeologinę aplinką dažniausiai sudaro veiksmažodžiai *ateiti, pasirodyti*, o frazeologizmo *ranka į ranką* „išvien, sutartinai“ – *dirbti, eiti, žengti*. Frazeologizmas *visa burna „smarkiai (lyja)“* visada vartojamas šalia veiksmažodžio *lyja*, o *į ragą* „labai (sušalti, sukietėti)“ – šalia *sušalti* ir *sukietėti*.

Apibendrinimas. 115 Žemaitės vartojamų somatinių frazeologizmų reiškia įvairius veiksmus ir jų aplinkybes: rūpinimąsi (10), viliojimą (10), žiūrėjimą (9), įvairių veiksmų aplinkybes (8), girtavimą (7), klausymą (6), valgymą (6), davimą (5), prašymą (4), dėmesio patraukimą (3), domėjimąsi (3), gavimą (3), mokymą (3), sekimą (3), atsisakymą (2), dėkojimą (2), gynimąsi (2), įkliuvimą (2), lietimą (2), padėjimą (2), pradingimą (2), priėmimą (2), priešinimąsi (2), rinkimąsi (2), aukojimąsi (1), elgetavimą (1), ėmimą (1), išvarymą (1), nepadėjimą (1), nesutikimą (1), nugalėjimą (1), nusiskriaudimą (1), nusižeminimą (1), pagavimą (1), pašalinimą (1), rodymą (1), suvedimą (1), taupymą (1), užėmimą (1). NAGRINĖTUS frazeologizmus sudaro 27 kūno dalių pavadinimai: *akis* (18), *ranka* (18), *galva* (11), *širdis* (8), *ausis* (6), *gerklė* (6), *nosis* (6), *burna* (5), *dantis* (4), *pėda* (4), *pirštas* (4), *nagas* (3), *uodega* (3), *kailis* (2), *kaklas* (2), *koja* (2), *letena* (2), *liežuvis* (2), *pilvas* (2), *blakstiena* (1), *kelis* (1), *nugara* (1), *plaukas* (1), *ragas* (1), *sparnas* (1), *sprandas* (1), *tešmuo* (1).

Frazeologizmai su žodžiu *akis* nusako žiūrėjimą (9), dėmesio patraukimą (3), rūpinimąsi (2), aplinkybes (1), domėjimąsi (1), mokymą (1) ir suvedimą (1). *Ranka* siejama su aplinkybėmis (3), davimu (2), dėkojimu (2), padėjimu (2), priėmimu (2), atsisakymu (1), gavimu (1), gynimusi (1), nusižeminimu (1), pagavimu (1), pradingimu (1) ir rūpinimusi (1). *Galva* rodo rūpinimąsi (2), viliojimą (2), aplinkybes (1), aukojimąsi (1), girtavimą (1), išvarymą (1), mokymą (1), pašalinimą (1), priešinimąsi (1). *Širdis* išreiškia viliojimą (5) rūpinimąsi (2) ir valgymą (1), *gerklė* – girtavimą

²⁶ Frazeologizme *dėl svieto akių* svetimybė *svietas* vartojama reikšme „žmonės“.

(4), aplinkybes (1) ir davimą (1), *nosis* – domėjimąsi (2), ėmimą (1), nesutikimą (1), rodymą (1) ir rūpinimąsi (1) o *ausis* – tik klausymą (6). *Burna* nusako aplinkybes (1), davimą (1) nusiskriaudimą (1) ir taupymą (1), *dantis* – valgymą (2), girtavimą (1) ir rinkimąsi (1), *pėda* – sekimą (3) ir užėmimą (1), o *pirštas* – lietimą (2), girtavimą (1) ir nepadėjimą (1). *Nagas* parodo gavimą (1), pradingimą (1) ir rūpinimąsi (1), *uodega* – atsisakymą (1), įkliuvimą (1) ir rinkimąsi (1), *kailis* – įkliuvimą (1) ir rūpinimąsi (1), *kaklas* – gynimąsi (1) ir viliojimą (1), *koja* – mokymą (1) ir nugalėjimą (1), *liežuvis* – prašymą (1) ir viliojimą (1). *Letena* (2) ir *kelis* (1) išreiškia tik prašymą, *pilvas* (2) ir *tešmuo* (1) – valgymą, *blakstiena* – elgetavimą (1), *nugara* – davimą (1), *plaukas* – priešinimąsi (1), *ragas* – aplinkybes (1), *sparnas* – viliojimą (1), o *sprandas* – gavimą (1).

2.4. Kiekis

Somatiniai frazeologizmai, nusakantys kiekį, yra mažiausia reikšmių grupė. Jie sudaro tik 4 proc. visų frazeologizmų. Pagal reikšmes jie skirstomi į 6 pogrupius: reiškiantys didelį, nepakankamą, pakankamą, tikslų, vienodą ir mažą kiekį.

Didelį kiekį nurodo frazeologizmai su gyvulių ir žmogaus kūno dalių pavadinimais. Gausumas yra perteikiamas minint ožio ragą, išsiskiriantį savo didumu: *kaip iš ožio rago* „gausiai“. Frazeologizmas *į jaučio kailį nesurašytų* „apie kokių nors atsitikimų, faktų daugybę“ žymi kiekį, kurio negalima suskaičiuoti. Frazeologizmai *petys prie peties* „vienas prie kito, sausakimšai“ ir *nė pirštui vietos įkišti* „visai nėra (vietos prisirinkus daugybei)“ vartojami pabrėžti didelį žmonių skaičių: *Trobelė maža, prisirinko žmonių – maž petys prie pečio. Dėdinos plati pažintis – dar platesnė giminė: sukviestų svečių į veselę pilnas dvaras, nė pirštui įkišti vietos*. Gausų ko nors davimą išreiškia rankų linktelėjimas: *ranka linktelėjo* „gausiai (davė)“: *Pereisiu per vežimus meldamasis. Kad duos, tai ir ranka linktelės – pyrago, sūrio, varškės abrakų terbas prikrausi*. Didelį skaičių skolų pabrėžia frazeologizmai su viršutinių kūno dalių pavadinimais – *iki ausų* „labai (prasiskolinęs)“, *kaklas nekelia* „yra, turi labai daug (skolų)“. Didelį skysčio kiekį nusako frazeologizmas *nors galvą trink* „daug (gėrimo)“ – gėrimo tiek daug, kad juo galima galvą plauti: *Virtuvai šnypščia, verda. Tos arbatėlės – nors galvą trink*.

Nepakankamą kiekį, stokojimą, nusako frazeologizmai su žmogaus kūno dalių pavadinimais. Frazeologizmai *nė plauko* „visiškai, visai nieko“, *nė per plauką* „visiškai, nė trupučio“, *nė per nago juodymą* „visai nieko, visai ne“ stokojimą vaizduoja kaip mažiausių, ploniausių kūno dalių (plaukų ir nagų juodymo) nebuvimą. Frazeologizmas *nė papėdžių* „jokio ženkle (nelikti)“ nurodo visišką ženklų nebuvimą: *Sutrypiauj kojoms [fotografiją], paskui įdrėbiau į ugnį, kad nė papėdžių nebeliktų*. Nieko negavimas yra gretinamas su tuščios žarnos pūtimu – *kaip grobą pūtęs* „be nieko, nieko negavęs“ ir sprigto gavimu į nosį – *kaip spridiku gavęs į nosį* „nieko nepešęs“. Jį

taip pat išreiškia frazeologizmai su žodžiu *dantys*: *dantų neišplikti* „nieko negauti“, *per dantis šmikšt* „nieko neliko, nuskurdo“, *nė į dantis, anė į dantis* „visai (ne)“. Pasilikimas be nieko yra lyginamas su plikais pirštais – *kaip pirštai* „be nieko“: *Paliko abu su pačia pliki kaip pirštai*.

Pakankamą kiekį išreiškia frazeologizmas *iki kaklo* „užtektinai“: *Ir blogoje mums nieko netrūksta, visa ko iki kaklo*. **Tikslaus kiekio** turėjimas yra perteikiamas kūno dalių skaičiumi – viena akimi kaktoje ir vienu plauku: *kaip akį kaktoje* „vienintelį turėti“ ir *po plauką* „kiekvienos rūšies po vieną“. **Vienodą kiekį** nusako frazeologizmas *ranka ant rankos* „lygiomis“, vaizduojantis lygiai atrodančias porines žmogaus galūnes – rankas. **Mažą kiekį**, neviršijantį žmogaus pirštų skaičiaus, parodo frazeologizmas *ant pirštų suskaityti galima* „nedaug“. Dar mažesnę kiekį, prilygstantį nago juodymui, išreiškia frazeologizmas *per nago juodymą* „vos, beveik, labai mažai“.

Apibendrinimas. Išnagrinėjus visus su kiekiu susijusius somatinius frazeologizmus (24), matyti, kad daugiau nei pusė jų nusako nepakankamą (10) ir didelį (8) kiekį. Likusieji frazeologizmai nurodo tikslų (2), mažą (2), vienodą (1) ir pakankamą kiekį (1).

Frazeologizmuose minimų kūno dalių pavadinimai: *dantis* (4), *pirštas* (3), *plaukas* (3), *kaklas* (2), *nagas* (2), *ranka* (2), *akis* (1), *ausis* (1), *galva* (1), *kailis* (1), *nosis* (1), *petys* (1), *ragas* (1), *žarna* (1). Frazeologizmai su žodžiu *dantis* išreiškia nepakankamą (4) kiekį, *pirštas* – didelį (1), mažą (1) ir nepakankamą (1), *plaukas* – nepakankamą (2) ir tikslų (1), *kaklas* – didelį (1) ir pakankamą (1), *nagas* – mažą (1) ir nepakankamą (1), *ranka* – didelį (1) ir vienodą (1), *akis* – tikslų (1). Didelį kiekį nusako frazeologizmai su žodžiu *ausis* (1), *galva* (1), *kailis* (1), *petys* (1), *ragas* (1), nepakankamą – *nosis* (1) ir *žarna* (1).

2.5. Įvairūs reiškiniai

Šiame skyriuje aptariami visi likusieji somatiniai frazeologizmai (7 proc.), kurie nepriskiriami prie žmogaus psichikos, fizinių būsenų, veiksmų ir jų aplinkybių ar kiekio reikšmių grupių.

Nemaža dalis somatinių frazeologizmų yra susiję su **vertinimu**. Žmogus vertina akimis, o kitokios akys rodo pasikeitusį vertinimą: *kitoniškomis akimis žiūrėti* „kitaip vertinti“. Frazeologizme *akių neužsirišti* „visur tikti, nebūti gėdai“ žmogus yra vertinamas teigiamai, o *nei taukų nei plaukų* „jokios naudos“ – neigiamai. Frazeologizmas *sviesto netepsi iš kaktos* „grožis nevertinamas“ nusako absurdišką vaizdą, reiškiantį, kad iš grožio naudos negausi. Apie skanų valgį sakoma *liežuvį nuryti*, nes pagrindiniai skonio receptoriai yra liežuvyje. Negražus darbas yra gretinamas su jo atlikimu kojomis: *kaip su kojomis* „nedailiai padarė“. Frazeologizme *prasta ranka* „nesėkmę lemiantis“ nesėkmę pabrėžia būdvardis *prasta*. Nevertingumą žymi frazeologizmas *nuo nosies atkrito* „niekam netinkamas, netekęs vertės“. Jėgų, galimybių nevienodumą nusako frazeologizmai su žodžiu *nosis*:

ne (kieno) *nosiai* „ne pagal jėgas, galimybes“, *ne pagal* (kieno) *nosį* „nelygus kam“, *sulig* *nosimi* ir *taboka* „kiekvienam savo“.

Išvaizdą apibūdina frazeologizmai su skirtingų kūno dalių pavadinimais. Gražią išvaizdą pastebi *akys* – *akys slysta* „gražiai, patraukliai atrodo“. Plačių pečių, aukšto ūgio vyrą nusako frazeologizmai *petys į petį* „gražiai nuaukę, vienodo, aukšto ūgio“ ir *iš stuomens ir iš liemens* „petingas, puikiai nuaukęs“. Juose minimų kūno dalių pavadinimai *petys*, *stuomuo* ir *liemuo* asocijuojasi su vyro tvirtumu, stiprumu. Apkūnų žmogų apibūdina frazeologizmas *per pilvą savo kojų nemato* „apie riebų, storą“, kuriame storumą pabrėžia didelis pilvas, trukdantis matyti savo kojas. Negražus žmogus, kuriam ko nors trūksta, yra lyginamas su uodegos neturinčiu šunimi – *kaip šuo be uodegos* „nei šiaip, nei taip, negražiai (atrodo)“. Įlinkęs objektas yra gretinamas su įdubusia kumelės nugara – *kaip kumelės nugara* „labai įlinkęs“. Kietas daiktas lyginamas su gyvulio ragu – *kaip ragas* „apie ką kietą“.

Vieta nusako frazeologizmai su žodžiais *nosis* ir *akis*. Frazeologizmai *iš po pat nosies* „esant akivaizdoje, matant“, *po akių* „akivaizdoje, matant kam“, *per akis* „matant, akivaizdžiai“ parodo vietą, kurią apima žmogaus akys ir nosis, o frazeologizmas *už akių* „nesant, nematant“ – vietą, kurios nemato akys. Frazeologizmas *po nosies* „arti, čia pat“ žymi šalia esančią, artimą vietą: *Ir jūs, turėdamos po nosies tokią įdomią parodą, neinate jos žiūrėti*. Su **laiku** somatiniai frazeologizmai yra retai susiję. Būsimą laiką nusako frazeologizmas *pirštu prikišamai* „visai arti, greitai“: *Rugiai baltuoja kaskart didžiau, pirštu prikišamai užeis ir rugiapjūtė*. Trumpumą nurodo akies mirksnis – *akies mirksmyje* „tuoj pat, staiga, bematant; per trumpą laiką (daryti ką; įvyko kas)“. Lyginamasis frazeologizmas *kaip savo ausį* „niekada (nematyti)“ nė jokį laiką gretina su žmogaus ausimis, kurių jis pats negali pamatyti: *Mano užmokestį matys kaip savo ausį*.

Geras gyvenimas, sėkminga santuoka yra lyginama su inkstu taukuose: *kaip inkstas taukuose* „apie gerą gyvenimą“, *kaip inkstas į taukus* „apie prasidėjusį gerą gyvenimą“, *kaip inkstas į taukus įkrito* „apie sėkmingą santuoką“. Gyvenimą be rūpesčių perteikia frazeologizmas *liuosa koja*²⁷, žymintis laisvą judėjimą: *Petronėlei Dauginienei dar liuosa koja. Nutekėjo pernai rudenį, grynai iš meilės*. Savarankišką gyvenimą nusako jau anksčiau aptarto frazeologizmo *poną turėti ant savo galvos* „priklausyti (nuo ko)“ antonimas – *ponu būti ant savo sprando* „savarankiškai gyventi“. **Vargo patyrimą** išreiškia frazeologizmai su žodžiais *kailis* ir *sprandas*: *ant savo kailio* „pats iš praktikos (patyręs vargo)“, *ant savo kailio pakelti* „išgyventi, patirti“, *ant sprando* „savimi (patirti)“.

Grėsmę parodo frazeologizmai *ant sprando sėdėti, į akis žiūrėti* „grėsti“, kuriuose pabrėžiamas pavojaus artumas: *Tos žemės ūkininkas neįgrauš, o bado šmėkla ant sprando sėdi. Jokūbas negauna darbo, neturi uždarbio, badas jau žiūri jiems į akis*. **Nepasisekimą** nusako

²⁷ Svetimybė *liuosa* vartojama reikšme „laisva“ (LKŽe).

frazeologizmas *nors galvą duok į sieną* „ką bedarytum, bet koku atveju (nepakeisi)“, kuriame bandymas ką nors pakeisti vaizduojamas kaip beprasmiškas veiksmas – trenkimas galva į sieną. Frazeologizmas *meška nutrūktų galvą* „netvarka troboje“ parodo didelę **netvarką**, dėl kurios net meška nutrūktų galvą t.y. užsimuštų. Su gamta susijęs tik vienas reiškiny – **tamsa**: *nors pirštu durk į akį* „labai tamsu“. Frazeologizmuose apie **šeimą**, vietoj sąvokos *žmogus* gali būti vartojamas jo kūno dalies pavadinimas *galva*, reiškiantis atskirą žmogų: „vyras“ yra vadinamas *vyriška galva*, o „nevedęs, netekėjusi“ – *viena galva*.

Apibendrinimas. Nedidelė dalis somatinių frazeologizmų (41) nusako įvairius reiškinius: vertinimą (11), išvaizdą (7), vietą (5), gerą gyvenimą (5), laiką (3), vargo patyrimą (3), grėsmę (2), šeimą (2), nepasisekimą (1), netvarką (1), tamsą (1). Frazeologizmus sudaro įvairių žmogaus ir gyvulio kūno dalių pavadinimai: *akis* (9), *nosis* (6), *galva* (4), *inkstas* (3), *sprandas* (3), *kailis* (2), *koja* (2), *ausis* (1), *kakta* (1), *liežuvis* (1), *nugara* (1), *petys* (1), *pilvas* (1), *pirštas* (1), *plaukas* (1), *ragas* (1), *ranka* (1), *stuomuo* (1), *uodega* (1).

Frazeologizmai su žodžiu *akis* nurodo vietą (3), vertinimą (2), grėsmę (1), išvaizdą (1), laiką (1) ir tamsą (1), *nosis* – vertinimą (4) ir vietą (2), o *galva* – šeimą (2), nepasisekimą (1) ir netvarką (1). *Sprandas* išreiškia gerą gyvenimą (1), grėsmę (1) ir vargo patyrimą (1), o *inkstas* – tik gerą gyvenimą (3), *kailis* – vargo patyrimą (2), *koja* – gerą gyvenimą (1) ir vertinimą (1). Vertinimą taip pat perteikia *liežuvis* (1), *kakta* (1), *plaukas* (1) ir *ranka* (1), o *pirštas* (1) ir *ausis* (1) – laiką. Išvaizdą apibūdina *nugara* (1), *petys* (1), *pilvas* (1), *ragas* (1), *stuomuo* (1) ir *uodega* (1).

Išvados

1. Rasti 587 somatiniai frazeologizmai vartojami Žemaitės tekstuose. Pusė frazeologizmų nusako veiksmus ir jų aplinkybes (50 proc.). Dažniausiai jie perteikia kasdieninius veiksmus, susijusius su kalba (19 proc.), judėjimu (11 proc.), darbu (6 proc.), ir kitais reiškiniais (38 proc.), pavyzdžiui, rūpinimusi, valgymu, žiūrėjimu. Frazeologizmuose atsispindi moralines normas pažeidžiantys veiksmai: prievarta (14 proc.), kenkimas (6 proc.), laisvės suvaržymas (6 proc.). Didelė dalis visų somatinių frazeologizmų (33 proc.) išreiškia žmogaus psichiką: jausmus ir emocijas būsenas (73 proc.), protą (12 proc.), charakterį (8 proc.), valią (7 proc.). Likusieji rasti somatiniai frazeologizmai nusako įvairius reiškinius (7 proc.), fizines būsenas (6 proc.) ir kiekį (4 proc.). Žemaitės somatinė frazeologija yra susijusi su žmogumi: jo kasdienybe, vargais ir rūpesčiais, jausmų pasauliu.

2. Somatiniai frazeologizmai yra sudaryti su 39 skirtingų kūno dalių pavadinimais. Daugiau nei pusė frazeologizmų turi dėmenis *širdis, akis, galva, nosis, ranka, koja, liežuvis* – tai svarbiausios žmogaus kūno dalys ir organai. Tokių kūno dalių pavadinimai kaip *blakstiena, papėdė, petys, strėnos, stuomuo* frazeologizmuose yra minimi retai, nes jie neatlieka svarbių funkcijų. Nedidelė dalis frazeologizmų turi gyvuliams, paukščiams būdingų kūno dalių pavadinimus: *kailis, letena, sparnas, šerys, tešmuo, uodega*.

3. Dauguma Žemaitės vartojamų somatinių frazeologizmų yra motyvuotieji – frazeologizmo reikšmė yra susijusi su jį sudarančių dėmenų reikšme. Frazeologizmų reikšmės siejasi su kūno dalių funkcijomis ir jų simbolinėmis, perkeltinėmis reikšmėmis, kurios yra pateikiamos žodynuose. Somatinių frazeologizmų reikšmės motyvuoja kūno dalių judesiai. Frazeologizmuose kuriamas vaizdas kelia asociacijas su realaus gyvenimo situacijomis ir veiksmis. Gyvulių pasaulio vaizdai yra perkeltami į frazeologizmus ir pritaikomi žmogui.

4. Šis tyrimas negali būti laikomas išsamiu, nes Žemaitės vartojami somatiniai frazeologizmai rinkti tik iš žodynų, o jų reikšmių ypatumai atskleisti remiantis žodynuose pateiktais trumpais iliustraciniais pavyzdžiais. Norint surasti visus Žemaitės vartojamus somatinius frazeologizmus, juos reikėtų rinkti iš pačių rašytojos raštų. Siekiant išsamiai atskleisti jų reikšmes, reikėtų perskaityti didesnę teksto dalį, o ne vieną sakinį su frazeologizmu, kuris suteikia minimalų kontekstą. Tyrimas nėra baigtinis, jį galima tęsti plačiau aptariant kitą aspektą – somatinių frazeologizmų struktūrą. Vis dėlto, atliktas tyrimas supažindina su Žemaitės somatine frazeologija, o jo rezultatai gali būti naudingi Žemaitės kūrybą analizuojantiems literatūrologams ir somatinius frazeologizmus tyrinėjantiems lingvistams.

Literatūra

1. Abaravičius J. 1975. Frazeologizmų vartojimas J. Baltušio kūryboje. – *Kalbos kultūra* 29, 53–61.
2. Barauskaitė J. 1982. *Lietuvių kalbos frazeologizmai*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
3. DLKŽe. 2012. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (vyr. red. Keinys S.). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. Elektroninis variantas, 2015, prieiga internetu: <http://lkiis.lki.lt/dabartinis>
4. Drotvinas V. 1987. *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija.
5. Drotvinas V. 2009. Iš frazeologizmo žodžio neišmesi. – *Kalbos kultūra* 82, 52–58.
6. Džekčioriūtė V. 2014. Kai kurie mitinio varlės įprasminimo aspektai tradicinėje lietuvių pasaulėjautoje. – *Tautosakos darbai* 48, 71–88.
7. Ebeling J., Ebeling S. O. 2013. *Patterns in Contrast*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
8. Ermantė I. 2008. *Antonimija ir antonimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
9. Heid U. 2008. Computational phraseology. – *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 337–360.
10. Hoffmann S., Fischer-Starcke B., Sand A. 2015. *Current Issues in Phraseology*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
11. Inkėnienė A. 1973. *Vaižganto raštų frazeologizmai*. Diplominis darbas. Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas.
12. Jakaitienė E. 2009. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
13. Jasiūnaitė B. 2010. *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
14. Jonaitytė A. 1965. Akys lietuvių frazeologijoje. – *Kalbos kultūra* 8, 63–78.
15. Jonikaitė Z. 1961. Frazeologizmai „Lietuvių kalbos žodyne“. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 255–279.
16. Kalinauskas B. 1962. Žemaitės raštų kalbos frazeologijos liaudiškumas, jos semantinė ir struktūrinė sudėtis. – *Kalbotyra* 4, 5–31.
17. Kalinauskas B. 1968. Lietuvių liaudies šnekamosios kalbos frazeologijos struktūriniai modeliai. – *Kalbotyra* 19, 5–29.
18. Kalinauskas B. 1971. Frazeologizmų vaidmuo kalboje. – *Vardai ir žodžiai*. Vilnius: Mintis, 20–25.
19. Kalinauskas B. 1972. Frazeologizmai su centriniais žodžiais ranka, pirštas, nagas lietuvių ir kai kurių kitų indoeuropiečių kalbų frazeologijoje. – *Kalbotyra* 24 (1), 39–47.

20. Kašėtienė R. 2003. Kaip apie mirtį kalbėjo mūsų senoliai. – *Tautosakos darbai* 18 (25), 100–108.
21. Langlotz A. 2006. *Idiomatic Creativity*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
22. Lipskienė J. 1979. *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. Vilnius: Mokslas.
23. Lipskienė J. 2008. *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
24. LKŽe. 2005. *Lietuvių kalbos žodynas* (vyr. red. Naktinienė G.). Elektroninis variantas, atnaujinta versija, 2008, prieiga internetu: www.lkzd.lki.lt/
25. Marcinkevičienė R. 2001. Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. – *Lituanistica* 4 (48), 81–98.
26. Matonienė R., Ruseckaja J. 2014. Тело как своеобразный фильтр соматических метафор. – *Žmogus ir žodis* 16 (3), 87–102.
27. Naciscione A. 2010. *Stylistic Use of Phraseological Units in Discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
28. Omazič M. 2008. Processing of idioms and idiom modifications. – *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 67–80.
29. Paulauskas J. 2001. *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
30. Peters P. 2007. Similes and other evaluative idioms in Australian English. – *Phraseology and Culture in English*. New York: Mouton de Gruyter, 235–254.
31. Piirainen E. 2008. Figurative phraseology and culture. – *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 207–228.
32. Pikčilingis J. 1975. *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mintis.
33. Racevičiūtė R. 2002. *Metaphorical motivation of English and Lithuanian somatic idioms*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
34. Sabban A. 2008. Critical observations on the culture-boundness of phraseology. – *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 229–242.
35. Šimėnaitė Z. 2003. Frazeologizmų su daiktavardžiu *širdis* semantika. – *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 225–252.
36. Tschichold C. 2008. A computational lexicography approach to phraseologisms. – *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 361–376.
37. Venclova A. 1985. Žemaitė. – *Žemaitė literatūros moksle ir kritikoje*. Vilnius: Vaga, 24–29.
38. Vitkauskas V. 1981. *Liaudies kalbos grožis*. Vilnius: Mokslas.

39. Vosylytė K. 1983. Bendrieji lyginamųjų frazeologizmų bruožai ir kategoriniai požymiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 205–223.
40. Župerka K. 2012. *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
41. Алефиренко Н. Ф. 2008. *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*. Москва: Элпис.
42. Алефиренко Н. Ф. 2009. Фразеология как наука. – *Фразеология и паремиология*. Москва: Флинта, Наука, 12–44.
43. Амосова Н. Н. 1963. *Основы английской фразеологии*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
44. Арсентьева Е. Ф. 1989. *Сопоставительный анализ фразеологических единиц*. Казань: Издательство Казанского университета.
45. Архангельский В. Л. 1968. Проблема устойчивости фразеологических единиц и их знаковые свойства. – *Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц*. Тула: Тульский государственный педагогический институт им. Л. Н. Толстого, 21–29.
46. Баранов А., Добровольский Д. 2008. *Аспекты теории фразеологии*. Москва: Знак.
47. Буянова Л. Ю., Коваленко Е. Г. 2012. *Русский фразеологизм как ментально-когнитивное средство языковой концептуализации сферы моральных качеств личности*. Москва: Флинта, Наука.
48. Вакк Ф. 1964. *О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке*. Таллинн: Академия наук Эстонской ССР.
49. Виноградов В. В. 1977. *Лексикология и лексикография*. Москва: Наука.
50. Воробьева Л. Б. 2014. Национально-культурная специфика репрезентации соматизмов в русских и литовских фразеологизмах. – *Вестник ПГУ, Серия: Социально-гуманитарные науки* 5, 214–217.
51. Жуков В. П., Жуков А. В. 2006. *Русская фразеология*. Москва: Высшая школа.
52. Козлова Т. В. 2003. *Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке*. Москва: МГУ.
53. Кунин А. В. 1970. *Английская фразеология*. Москва: Высшая школа.
54. Мокиенко В. М. 2005. *Загадки русской фразеологии*. Санкт-Петербург: Авалон, Азбука-классика.
55. Семененко Н. Н. 2009. Понятие паремии. – *Фразеология и паремиология*. Москва: Флинта, Наука, 240–265.
56. Старых О. В. 2011. Соматизмы как особый класс слов в лексической системе церковнославянского языка. – *Вестник ПСТГУ, Серия 3: Филология* 2 (24), 80–85.

57. Телия В. Н. 1996. *Русская фразеология: семантические, прагматические и лингвокультурологические аспекты*. Москва: Языки русской культуры.
58. Толстой Н. И. 1995. *Язык и народная культура*. Москва: Индрик.
59. Шанский Н. М. 1996. *Фразеология современного русского языка*. Санкт-Петербург: Специальная Литература.

Šaltiniai

1. Lipskienė J. 1979. *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. Vilnius: Mokslas.
2. Lipskienė J. 2008. *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
3. Paulauskas J. 2001. *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
4. Paulauskas J. 2001. *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
Elektroninis variantas, 2015, prieiga internetu: <http://lkiis.lki.lt/frazeologizmu>
5. Vosylytė K. 2014. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Santrauka

This bachelor thesis examines somatic phraseologisms (phraseologisms based on the names of the body parts) in the texts of Žemaitė. The main aim of this thesis is to analyse somatic phraseologisms from a semantic point of view. The total number of somatic phraseologisms collected for this analysis is 587, they consist of 39 different names of the body parts. “Frazologijos žodynas” (2001) and its electronic version were the main sources for phraseologisms whereas “Lietuvių kalbos somatiniai posakiai” (1979), “Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai” (2008) by J. Lipskienė and “Palyginimų žodynas” (2014) by K. Vosilytė were additional sources. Statistical, descriptive analytical, lexicographical and semantic research methods were mainly employed to analyse the collected data.

The thesis is divided into theoretical and practical part. Theoretical part defines the concepts of phraseology, phraseologism and somatic phraseologism, introduces semantic classification and discusses structural and systematic features of phraseologisms. Practical part is devoted to the analysis of semantic features of somatic phraseologisms. Phraseologisms are assessed and arranged into 5 main groups according to their meanings: referring to persons mental state, physical state, actions, quantity and expressing various subjects. Each of these groups are discussed in separate sections.

The analysis showed that most somatic phraseologisms refer to actions (50 %) and mental state (33 %). Somatic phraseologisms not often express physical state (6 %), quantity (4 %) or other various subjects (7 %). Furthermore, it revealed that most frequently used components in phraseologisms are *heart, eye, head, nose, arm, leg* and *tongue*. They are the names of most essential parts of human body. Phraseologisms with components *eyelash, shoulder, loin* and *waist* are rarely used, because these body parts do not serve an important function. The minority of somatic phraseologisms represents body parts names of an animal or a bird: *fur, paw, wing, bristle tail* and *udder*. Finally, most phraseologisms are motivated: their meanings are based on functions and symbolism of body parts, they demonstrate body gestures and they make associations with real life situations.

This thesis is limited to the analysis of phraseologisms from dictionaries. In order to find all somatic phraseologisms used by Žemaitė and in order to reveal their full meanings, it is necessary to collect them from the original source – from the texts of Žemaitė. As the thesis focuses only on the semantic aspect of somatic phraseologisms, their structural aspect could be analysed in further research. The results of this paper could be beneficial for literary scholars who are interested in the texts of Žemaitė, as well as for linguists conducting their research in somatic phraseologisms or in phraseologisms of Lithuanian literature.

1 priedas. Somatinių frazeologizmų Žemaitės tekstuose sąrašas

Akis

1. **adata pamatyti kito akyje** „domėtis kitų ydomis“: *Kaip yra sakoma: kito akyje pamato adatą, o savojoj – nė rąsto.*
2. **akį traukti** „žavėti, patikti“: *Toks ūkis kiekvienam akį traukė, o pažvelgus į sodo vaisius, net seilė dryko.*
3. **akį užmesti** 1. „truputį pažiūrėti“: *Petrukas užmetęs akį viską pamatė.* 2. „meiliai žvilgtelėti“: *Prie bobos, dėde, visa globa, – juokėsi bobelės, – bent yra ant ko akį užmesti, pasimeilinti.*
4. **akies mirksmyje** „tuoj pat, staiga, bematant; per trumpą laiką (daryti ką; įvyko kas)“: *Akies mirksmyje keletas bobelių subėgo į trobą.*
5. **akimis netikėti** „stebėtis“: *Nenori savo akimis tikėti... kambarys tuščias, nė kokio Jono daiktelio nebėra... jos tik skarmalai asloje sumesti.*
6. **akimis perleisti** „apžvelgti, peržvelgti, nužvelgti“: *Praeinant Petronelei, nuo kojų ligi galvos perleidęs ją akimis.*
7. **akimis šaudyti** „viliojamai žvalgytis“: *Vyras knisis po žeme, o jo ponia šaudys akimis į vaikius!*
8. **akimis varstyti** „priešaištingai žiūrėti“: *Varstys mane akimis, žandys žodžiais.*
9. **akis apmauti** „apgauti“: *Neimk tu tos nedorėlės, žegnokis tu nuo jos, nesiduok akių apmauti.*
10. **akis atidegti** „patirti gėdą“: *Nešok staiga – akis atidegsi.*
11. **akis atkasyti** „šiek tiek pamokyti“: *Laikraštis atkasė žmonėms akis.*
12. **akis atšviesti** „nustebinti“: *Kai aš parodysiu štuką, tai visiems atšviesiu akis.*
13. **akys atšvito** 1. „pradžiugo“: *Tėvas kaip iš miego pabudo, vaikai pradžiugo, net akelės atšvito.* 2. „rūpestis praėjo, pasidarė lengviau“: *Tai jau, ačiū Dievui, visų Kizų akys atšvito.*
14. **akis badyti** 1. „priešaištauti“: *Ėmė svetimi žmonės akis man badyti, turbūt reikės naują nupirkus įkalti.* 2. „gėdinti“ *Vėl ims man akis badyti, kaip kalės loti.*
15. **akys be kobiniukų** „teisingas, nesuktas“: *Akys kaip akys, gan drąsios, nuo žemaičių tariant, be kobiniukų.*
16. **akis blandyti** „blaškyti miegus, busti“: *Jie ėmė žiovauti, akis blandyti, galvas kelti.*
17. **akis braižytis** „vienas kitą užgaulioti“: *Vienas prieš kitą šokinėja, kaip katinai šerį stato, akis braižosi, purkštauja.*
18. **akis degti** „gėdintis, patirti gėdą“: *Na, na! – sakau, – neįbriskim į kokią košę; susirinkimas poniškas – reikės akis degti.*
19. **akis draskyti** „įžūliai prikaišioti, rietis, užsipulti“: *Janikė Petrui kiekviename žingsnyje akis draskė.*
20. **akis įdurti** „įdėmiai (pa)žvelgti“: *Mes visi, akis įdūrę į jį, stovime.*

21. **akis išbadyti** „akivaizdžiai įrodyti išplūstant“: *Žinau ir aš, bet tie šunys, staršina su raštininku, įdėjo mano sūnų šiemet ant prizavo... mano boba surokuoja gerai [sūnaus metus], sako: – Išimk metriką ir išbadyk jiems akis.*
22. **akis išsibadyti** „išsiplūsti“: *Kas kame beatsitiko, ką kuri pasakė, visus žodžius, visus darbus, praėjusius, jau pamirštus, iškilnojo, atkartoto, viena kitai akis išsibadė, vis greitai, vis skubinai, nė atsakymo neklausydamos.*
23. **akis ištempęs** „atidžiai, smalsiai (žiūri)“: *Pas krosnį sėdi trys vaikučiai, papūrę, akeles ištempę spokso.*
24. **akys ištįso** „prailgo, nusibodo (laukti)“: *Jonienei iki vakaro ir akys ištįso saulės laidos belaukiant.*
25. **akys ne duobės** „nepatogu, gėda (ko nedaryti)“: *Apie ūkį, prie pieno, prie centrifugos; kaip nėra kam – reikia dirbti. Kaip yra sakoma: akys ne duobės.*
26. **akis pabalinęs** „įpykęs, įsiutęs“: *Tu, tu! dar čia man pradėk, to betrūko... – šaukia akis pabalinęs, – nosį nusišluostyk, paršeli!*
27. **akis pabalinti** „piktai pažiūrėti“: *Pabalino akis kaip velnias.*
28. **akys pabalo** „baisu pasidarė“: *Mano akys pabalo išgirdus tokį paaiškinimą.*
29. **akis pastatyti** „supykti, pasipiktinti“: *Kai pradėjau šnekinti, kad eitų už manęs, na, kad ta pastatė akis!... Sako: „Iš savo rankų kojų pasijuok, ne iš manęs; aš tau ne tokia paniška esu“.*
30. **akis perkelti** „atsimerkti, pabusti“: *Antanukas pakels galvelę, perkels pabalusias akeles ir vėl merkiasi.*
31. **akis plėšti** „koneveikti, barti, įžūliai prikaišioti“: *Visomis keturiomis plėšia akis kiekvienam, kuris papeiktų darbus jos sūnelio.*
32. **akys slysta** „gražiai, patraukliai atrodo“: *Vakar vakare parsivilko didžiausią ryšį linų, neverptų ir suverptų, akys slysta žiūrint, kaip tik šilkas.*
33. **akis statinėti** „užsipulti, prieštarauti“: *Jis mane lojojo ir aš netylėjau! Bet jis mūsų duoną valgo ir algą ima, dar velnias akis statinėja. Nenutylėjau.*
34. **akys su kobiniukais** „sakoma, įtariant ką meluojant“: *Rodyk, ar su kobiniukais akys?*
35. **akis užmerkti** „mirti“: *Lovelėj gulėdama vis kuo dar pasirūpina, o kai užmerks akeles, kas man beveizės?*
36. **akis užpilti** „palaidoti“: *Dėl to nerūpinkis: aš papratusi, rašyti nemesiu, kol tik akis užpils.*
37. **akis užrišti** „pridaryti nemalonumų“: *Neturi kuo apvilkti, nerodyk nė žmonėms... Bet ne, vis tik ant ginčo, by tik man akis užrišti!*
38. **akis užspausti** „būti prie mirštančio, numarinti“: *Debeika ketino dar ją apibarti, atsisukęs pažvelgė, net krūptelėjo: rodos, Mymei akis tik užspausti ir į grabą guldyti.*
39. **akis vedžioti** „dairytis“: *Stovėjo jisai pasirėmęs, vypsodamas vedžiojo akimis po visą turgaus plotmę.*

40. **akys žaliuoja** „darosi bloga“: *Na, kad negali valgyti ligonė, širdis alpsta, akys žaliuoja.*
41. **akyse stoja** „prisimena“: *Gyvi stojo jos akyse mažų dienų atsitikimai.*
42. **akyse stojasi** „prisimena“: *Stojos jos akyse jaunystės dienos: grynas oras, žali miškai, žydrinės pievos, vingiuotas upelis, laisvas gyvenimas, be vargo, be rūpesčio kasdieninė duona.*
43. **akių nenuleisti** „įdėmiai žiūrėti (stebint, žavintis ir pan.)“: *Sargienė sėdi ant kėdės ir nė akių nuo mūsų nenuleidžia.*
44. **akių neparodyti** „visai neateiti“: *Nė akių neparodė iki šiol, nebent per šventes pasirodys.*
45. **akių nerodyti** „visai neateiti, nepareiti“: *Ganot po mano ganyklas, ar girdi, o pasirokuoti šaukiami nė akių nerodote?*
46. **akių nesudėti** „nemiegoti“: *Ir brendi į vandenį, tai per naktį po to – kvenkš, nė akių nesudės, rytą visiškai ligonis.*
47. **akių neužsirišti** „visur tikti, nebūti gėdai“: *Neužsiriš akių mergaitė nė į didžiausių gyvenimą.*
48. **ašaros sukasi akyse** „ima gaudulys, darosi gaudu“: *Norėjo vaikus paglostyti, ėmė ašaros akyse suktis.*
49. **dėl svieto akių** „nuduodant rimtumo vaizdą, fiktyviai“: *Šiokias tokias krikštynas kelti, nors dėl svieto akių.*
50. **Dievas duria žiburį į akis** „sakoma džiaugiantis kito nelaime“: *Seniai Bendoriams taip reikėjo, žiburį Dievas duria į akis! – šaukė kita boba. – Tai buvo nusukti mano pusantro rublio. Užtai dabar vaikas pasikorė.*
51. **giltinė stovi akyse** „gresia mirtis“: *Kokią valandą nebestovės giltinė akyse kaip iki šiol.*
52. **į akį įlįsti** „patikti“: *Įlindo anims į akį ant sienos toks įstabus paveikslas.*
53. **į akį įpulti** „patraukti dėmesį“: *Šiandien bažnyčioje Zosikei įpuolė į akį nepaprasta moteriška.*
54. **į akį pūsti** „miegoti“: *Valsčiuje raštininkas su staršina būtų dar pūtę į akį bent iki priešpiečio.*
55. **į akis durti** „patraukti dėmesį“: *Mums, sodietėms, nedrąsioms, visų pirma dūrė į akis toks didelis rusų moterų narsumas.*
56. **į akis lįsti** 1. „įkyrėti, įgristi“: *Toks didvyris ir kankinys lindo man į akis.* 2. „stengtis patraukti dėmesį“: *Zosikė klausydamos tik seilę rijo ir lindo Petronei į akis.* 3. „apimti (apie miegą)“: *Miegas lenda į akis, net širdis alpsta.*
57. **į akis padrožti** „nemandagiai, atvirai, stačiokiškai sakyti ką; priekaištauti“: *Ką blogo pamatęs, stačiai į akis padrožia.*
58. **į akis spiginti** „stačiai sakyti“: *Kiekvienas bara: spigina į akis, jog tai dykų dykai esą gaišinami pinigai.*
59. **į akis sustatyti** „suvesti į akistatą“: *Sustatysiu jus į akis.*
60. **į akis žiūrėti** „grėsti“: *Jokūbas negauna darbo, neturi uždarbio, badas jau žiūri jiems į akis.*

61. **iš akių muštis** „turėti palinkimą“: *Tu pats niekus plepi: nuo pat mažens jam iš akių mokslas mušasi.*
62. **iš akių išplėsti** „prievara atimti“: *Turėtų mums viską atiduoti, iš akių išplėstumėm!*
63. **kaip akį** 1. „rūpestingai“: *Vaiką mylėk kaip akį, o duok kaip šuniui.* 2. „vienintelį turėti“: *O aš savo teturiu tą vieną vienintelę karvelę, kaip akį kaktoj.*
64. **kaip akį kaktoje** „rūpestingai“: *Neturtėliams ne dyvai nušlypti... Bet Kovalyčia, vienturtė, kaip akis kaktoje užlaikoma, lyg paukštis klėtkoje.*
65. **kaip purvina šluota užtepė per akis** „padarė gėdą“: *Mums, keleiviams katalikams, lygu purvina šluota per akis užtepė, bet nė vienas neparaudome...*
66. **kitoniškomis akimis žiūrėti** „kitaip vertinti“: *Jau kitoniškomis akimis ėmė į savo vadovus žiūrėti, pamatę, jog ne viskas taip šventa, kaip jiems sakoma.*
67. **kur akis kišti** „sakoma dėl gėdingo elgesio“: *Aš nežinau, kur akis reik kišti vagiant? – tarė kita boba, nejučiomis traukdama peilį nuo stalo ir kišdama į kišenę.*
68. **kur akys neša** „bet kur (eiti, bėgti)“: *Eisiu sau, kur mano akys neša... pasiskandinti ar pasikart, neko taip paniekinamai būti.*
69. **miglą pūsti į akis** „meluoti“: *Užtat „Žibutė“ nemano kokią miglą į akis kitiems pūsti, bet stengiasi nesusipratimą nuo moterų akių nublaškyti.*
70. **neįmano kur akis dėti** „sakoma gėdijantis“: *Motiejui pagailo vėdary; čia apmaudas ant šunų, čia sarmata už raktą, – nebeįmano kur akis dėti.*
71. **per akis** „matant, akivaizdžiai“: *Virtuvą per akis pavogė...*
72. **po akių** „akivaizdoje, matant kam“: *Pinkis vos po akių, vis pajuokuok su jaunikiu.*
73. **šviesios akys** „protingas, išprusęs, išsilavinęs“: *Kaip negražu, gal padvyvyti – arbata be sviesto, plika mėsa, sūris ir juoda duona... Čia, matyti, šviesesnės akys.*
74. **tomis pačiomis akimis** „visai nemiegojęs“: *Iš vakarykščios tomis pačiomis akimis.*
75. **už akių** „nesant, nematant“: *Pas mus to nėra... aš kaip akyse, taip ir už akių.*
76. **už akių užlįsti** „kam norėti daryti tai, ką kitas anksčiau ketino daryti“: *Dvidešimt šeštus metus einu, mažosios priaugo – ar laukti, kol už akių užlįs.*

Ausis

1. **ausį įduoti** „būti nubaustam“: *Ko čia spardais, ar ne kumelys! – bara kitą: – kojų nesulaikai... nori ausį įduoti?*
2. **ausis išpūtęs** „atidžiai (klausyti)“: *Magdelė nors ausis išpūtusi klausėsi, bet mažai tesuprato.*
3. **ausis ištempęs** „atidžiai (klausyti)“: *Klausaus klausaus ausis ištempusi, ne ta daina, apsigavau.*

4. **ausys linksta** 1. „gėda (klausytis)“: *Vis juokai, štukos, nėra už ką pykti. Ogi tos kalbelės apie bobarnę, taip gražios, net ausys linksta!* 2. „baisu (klausytis)“: *Kiek senieji žmonės pripasakojo apie tokius kraugerius ponus – ausys linksta.*
5. **ausys nulinko** „apėmė nuostaba“: *Paėmęs mano ranką, kai pradėjo pasakoti iš delno, net man ausys nulinko.*
6. **ausis nutrinti** „suniekinti“: *Čia Fokui nutrynė ponio ausis, nulaužė galybę.*
7. **ausis prikulti** „įkырėti (kalbomis)“: *Ausis jau prikūlei... gana jau to skaitymo.*
8. **ausis skliaudyti** 1. „atidžiai klausytis“: *Ausis taipogi skliaudyk neskliaudęs – nebegirdėti paukštelių meilingų balselių.* 2. „su baime, įdėmiai klausytis“: *Kiti ponai ėmė ausis skliaudyti, suprato, jog čia jau šunybė pasidarė.* 3. „rengtis sprukti“: *Buvau nusiminęs, ausis beskliaudęs, į kurią pusę sprukti. Tamsta mus padrąsinai.* 4. „stebėtis (kieno kalba)“: *O įlips į sakyklą – ausis tik skliaudyk, kai pradės griauti už degtinę, už vagystes, už apkalbas.*
9. **ausis užrišti** „neleisti klausyti“: *Plepėjo, žabalijo, rodos, kas jį prašė... tiek žmonių girdėjo... ausis ar dantis kam užrisi... tuoj ir iškilo kalbos...*
10. **iki ausų** „labai (prasiskolinęs)“: *Kišk paprikus (kyšius), mėtyk rubliais, nupliksi tuojau, į žydo kišenę įlįsi iki ausų!*
11. **kaip savo ausį** „niekada (nematyti)“: *Mano užmokestį matys kaip savo ausį.*
12. **per vieną ausį įleisti, per kitą išleisti** „nekreipti dėmesio“: *Ponas iš pradžios tokius pletkus per vieną ausį įleido, per kitą išleido.*

Blakstiena

1. **blakstienas praplėšti** „atsibusti“: *Praplėšusi blakstienas pamatė kleboną ir klausia: – Ar jau galima išeiti namo?*
2. **šunims kirsti per blakstienas** niek. „elgetauti“: *Taigi taigi, kaipgis! Pats galėsi eiti, kirsdamas šunims per blakstienas, o aš žemės neišsižadėsiu!*

Burna

1. **duoną traukti iš burnos** „atimti uždarbį“: *Begėdės ir tinginės, ir turtingos, jaunos, be sarmatos, savo butą turi, neužsimels, žydams tarnauja, jiems, tikriems elgetoms, duoną iš burnos traukia...*
2. **į burną nesitepti** „tylėti, nieko nesakyti“: *Su Kuntupeliu tyčia taikinasi tankiai pasilikti ir pašnekina tyčia, bet Kuntupelis apie kūmystes nė į burną nesitepė.*
3. **kruopos neturėti burnoje** „būti nevalgius“: *Pavargau, pasidarė silpna, – atsiminiau, sako, kad nuo vakar ryto burnoj kruopos neturėjau.*
4. **nė į burną** „visiškai nieko (nesakyti)“: *Pavardžių nė į burną, vis vardais šaukiasi.*

5. **nuo savo burnos atitraukus** „mažai turint (duoti)“: *Nuo savo burnos atitraukęs kvoderį man siūlo ir į saliuoną perša.*
6. **paskutinį kąsnį atitraukti nuo burnos** „labai taupyti, taupiai gyventi; atsisakyti ko kito labui“: *Dirbo kaip juodas jautis, paskutinį kąsnelį nuog burnos atatraukdavo, rinko pinigus ir vis mislijo žemę pirkti.*
7. **paskutinį kąsnį nutraukti nuo burnos** „nusiskriausti“: *Reikia skatiko, paskutinį kąsnį nuo burnos nutraukęs turi parduoti.*
8. **visa burna** 1. „atvirai, be baimės, nevaržomai (kalbėti)“: *Čia gali visa burna kalbėt.* 2. „smarkiai (lyja)“: *Per dieną smulkus lietus pamažėliai dulkino, o ant vakaro įsitaisė visa burna lyti.*
9. **žodį pagauti iš burnos** „pasakyti tai, ką kitas rengėsi pasakyti“: *Pasigailėk dar manęs, pasitėskime... be nutekės nors viena. – Pagavai man iš burnos žodį: ir aš vis laukiu, be nepaims Kozeris.*

Dantis

1. **anė į dantis** „visai (nesirūpina)“: *Visą patogumą taisyti aukštesnei luomai, o apie darbininkus ar darbininkų moterų vargų pagerinimą anė į dantis.*
2. **dantis galąsti** „labai norėti gauti“: *Jei nori, tuojau išperšu: ten merga nors ir be kraičio, bet storai pinigauta, tikrai geras kąsnis: nebe vienas galanda dantis, ir tau bus ne pro šalį.*
3. **dantis išrinkti** „primušti“: *Dantis tau išrinkčiau, – pabalino akis Domas.*
4. **dantis laidyti** „plūsti“: *Kaip laido ant jos dantis, taip laido.*
5. **dantis pakabinti į gembę** „badauti“: *Pamaldas pirsks, sugriautas bažnyčias taisys, o žmonės galės dantis į gembę pakabinę badu dvėsti.*
6. **dantis pakabinti** „uiti, graužti, kibti“: *Per kiaurą žiemą kaip kokia vergė viena dirbu, visus gyvulius veizu, o jūs tik dantis ant manęs pakabinti temokate...*
7. **dantis rodyti** neig. „juoktis, šaipytis, juokauti“: *Petras ėjo rimtai, nes neturėjo mados rodyti dantis su mergomis.*
8. **dantis sukandęs** „vos vos susilaikęs, nepasakęs (daro ką)“: *Poni (ponia), užkietėjusi kantrybėje, dantis sukandusis, pinigus ima.*
9. **dantys tauška** „šalta“: *Mano draugo betauską dantys; laimė dar, kad tatulėliai susimylėjo leisti pasišildyti.*
10. **dantis užčiaupti** „nutildyti“: *Kad Marė žinotų, kame Kostutis, tuoj jam praneštų, kaip jį nekaltai apkalbinėja... Tegul pasirodytų – visiems, labiausiai Mortai, dantis užčiauptų.*
11. **dantis uždaryti** „nutildyti“: *Būtinai reikia tą suskutį išvaryti, visiems dantis uždaryti.*
12. **dantis užrišti** „uždrausti kalbėti, nutildyti“: *Niekas jūsų dantų neužriša, kalbėkit sau, ką tik norit.*
13. **dantyse būti** „nuolat kalbėti apie ką“: *Kur tik išgirsi, vis ta karė ir karė dantyse, net kylėte kylėja.*

14. **dantų neišplikti** „nieko negauti“: *Nebijok, neišpliks dantų nuo tos šykštuolės!*
15. **į dantį įtvinti** „įstrigti“: *Rodos, kad tokia kalba liete pasiliejo ir kiekvienam į dantį įtvino.*
16. **į dantis neveizėti** „nesirinkti“: *Ar nepasidabojo? – juokėsi urėdas. – Dovanom niekas neveizi į dantis...*
17. **į dantis spiginti** „tikėtis gauti (valgyti)“: *Neišsivirsi, nepakąsi kąsnio, kai sustoję, išalkę meilys, spigins į dantis.*
18. **į dantis versti** „smarkiai gerti“: *Paėmęs pilną taurę vertė sau į dantis.*
19. **iš dantų neišeiti** „nuolat šnekėti“: *Tokios ir tolygios kalbos iš piemenų, pusbernių dantų neišeina.*
20. **kaip ne savo dantimis** „nenoromis (valgyti)“: *Valgė, žioburiavo kaip ne savo dantimis, o lėkštėje batviniai nemaž neseke, kiek įsipylė, tiek ir stovėjo.*
21. **kumščiu pamieruoti į dantis** „pagrasinti mušti“: *Barbelė mėgina dar užstoti už Zosę, bet tėvas pamieravo jai kumščiu į dantis – turėjo nutilti ir pasišalinti*
22. **nė į dantis** „visai (ne)“: *Tokio viralo negalima nė į dantis.*
23. **net dantys sprogs** „apie godžiai valganti“: *Išėjus sargybiniui, sesuo metėsi valgyti: duoną laužo, sviestą su pirštu tepasi, arbatą pilasi, kad kemša, net dantys sprogs.*
24. **per dantis šmikšt** „nieko neliko, nuskurdo“: *Kaip ištaksavos skolininkai, bus tau šmikšt per dantis.*
25. **žodžius košti pro dantis** „piktai kalbėti“: *Boba košė žodžius pro dantis, žiūrėdama dėdinai į akis.*

Galva

1. **anė galvoj** „nerūpi“: *O daktarui ar kunigui anė galvoj, kad prie tavęs skatiko prie dūšios nėra.*
2. **ant (kieno) galvos** „skirtas kam pakenkti, ką varginti“: *Pirkit, mergelės, jūs pirma, nes kai nupirks vaikinai ant jūsų galvos, eisite paskui...*
3. **ant (kieno) gyvos galvos** „esant gyvam“: *Ne, išgama būčiau, ne vaikis, vesdamas kitą ant jos gyvos galvos!*
4. **ant galvos sukrauti** „priteikti (rūpesčių)“: *Tavo rūpestis, sako, vaikus aprėdyti, ne ant mano vienos galvos sukrauti.*
5. **devyni avinai mušasi po galvą** „ima rūpestis, nežinant ką daryti“: *Visa šeimyna lovose, o Zosei iki pat gaidžių devyni avinai mušėsi po galvą.*
6. **galva apsisuko** „nesiorientuoja“: *Į vargą įpuolus ir galva apsisuko.*
7. **galvą apsukti** „palenkti į save, patraukti“: *Jau jums visiems tas kvailys Kazas apsuko galvas su visoliomis baikomis besilandydamas pas jus...*
8. **galvą atitrūkti** neig. „ateiti, atvykti (nepageidaujamam)“: *Kur aš tave dėsiu? Protas mat atitrūkti galvą į miestą!*

9. **galvą guldėti** 1. „aukotis“: *Klebonas liepia, klebonas siunčia ir moko, bene į blogą, už tikėjimą reikia galvą guldėti.* 2. „labai rūpintis“: *Taip tau rodos, o aš geriau matau iš šalies: jis už tave galvą guldo.*
10. **galvą iškrimsti** „privarginti“: *Trūkiate sau galvas po budeliais, galvą man iškrimto...*
11. **galvą išūžti** „apie nuobodulį“: *Neduok Dieve! – atsiduso ponias, – širdį paėda, galvą išūžia...*
12. **galvą kelti** „priešintis, reikštis, nerimti“: *Pradėjo ir moterys galvą kelti, reikalauti sau lygių teisių su vyrais.*
13. **galvą kinknoti** „stebėtis“: *Bobos juokėsi, klegėjo, dievagojosi, kitos šypsojo tikrai, kitos galvas tik kinknojo, bet nė viena žodelio neužtarė už Katrę.*
14. **galvą kraipyti** „stebėtis“: *Į namus kartais knygininkėliai ką ne ką atnešdavo: prie pauparių kur ką pajutę, visur pirkom, skaitėm, galvas kraipėm.*
15. **galvą krimsti** „neduoti ramybės, įkyrėti“: *Ko tu nuo manęs nori, ko tu man vis galvą kremti?*
16. **galvą kvaršinti** „neduoti ramybės“: *Verčiau aš tau nagines parauksiu. Ateina nedėlia... vėl tu man kvaršinsi galvą.*
17. **galvą nuleisti** „nusiminti“: *Kai iššvaistys, nebeliks nieko, nebeturės ko beryti, vaikščios galvą nuleidusi...*
18. **galvą padėti** „žūti“: *Kiek kraujo išliejo, kiek žmonių nustojo turtų ir galvą padėjo už tą savo brangiausią kalbą!*
19. **galvą pramušta** „labai ko nori, ką mėgsta, turi patraukimą“: *O ant tų vakaruškų, ant šokimo dar didžiau galva jam pramušta.*
20. **galvą pripūsti vėjų** „neigiamybių primokyti“: *Kaip aš veiziu, ne tik jauniems, bet ir seniems galvas jau pripūtė vėjų.*
21. **galva sukasi** „silpna darosi“: *Troboje net galva sukasi nuo tabako dūmų.*
22. **galvą sukti** „erzinti, neduoti ramybės“: *Ko man suki galvą? – sušuko ponas. – Bene aš jiems eisiu pirkti!*
23. **galvą susukti** kam „suvilioti ką“: *Kiek tų panelių gražių gražiausių, jaunų jauniausių... per savo rankas neperleido, nesusukęs galvos.*
24. **galvą turėti** „būti protingam, gudriam, išmanyti“: *Kaip man rodos, aš vienas beturiu galvą, – juokėsi Drūktenis, artyn bobų priėjęs.*
25. **galvą užsivertęs** „apie besiblaškantį, dūkstantį“: *Susibroliaavęs Stepas su visokiais girtuokliais, šlaitais ėjo mažne kas dieną užsivertęs galvą per vakaruškas arba karčemas.*
26. **galvoje maišosi** „eina iš proto“: *Bene trūksta jai proto, maišosi galvoje? – kartais pamano Jokūbas.*
27. **galvoje mušasi** „rūpi, neduoda ramybės“: *Sugulus visiems pinigai mušasi tik galvoje: sapne ne vienas vartė baltus rublius.*

28. **galvomis vaikščioti** „apie besididžiuojantį“: *Žiūrėk Baltraus Jonio kas gyrimos, tiek šimtų, tiek tūkstančių parsinešęs, įmanytų galvomis vaikščiotų besididžiuodamas.*
29. **gera galva** (kieno) „protingas“: *Ilgai dar gyveno Drūktenis laimingai, išsitikėdamas savo gera galva.*
30. **į galvą atpulti** „prisiminti“: *Tuoju atpuolė jai į galvą urėdo kalba.*
31. **į galvą įdūkti** neig. „nusigerti“: *Kai įdūko į galvą, užmiršo ir bobos visus piktumus.*
32. **į galvą kalti** „nuolat kartoti raginant įsidėmėti“: *Kasdien ir Barbora tokius patarimus kalė ir kalė Martynui į galvą.*
33. **į galvą mušti** „svaiginti“: *Stiklėlį degtinės išgėrei ar stiklinę alaus, taip pat grobsto širdį, taip pat muša į galvą.*
34. **į galvą piltis** „rūpintis“: *Iš to ligos... kam taip pilies į galvą, rūpesčiai suėda sveikatą.*
35. **į galvą smegti** „įsidėmėti“: *Lietuvių raštai labai man smego į galvą.*
36. **į galvą šauti** (kam) „staigiai pagalvojo ką“: *Man šovė į galvą eit prie aviečių.*
37. **į galvą šokti** 1. „staiga sugalvoti“: *Zosei staiga šoko mintis į galvą: be neišsigelbėtų kaip iš čia.*
2. „svaiginti“: *Prašom išgerti sutartuvių, tas [vynas] nešoks į galvą.*
38. **iš galvos išdilti** „užsimiršti“: *Baudžiava ir jos smūgiai išdilė iš galvos.*
39. **iš galvos išsiblaškyti** „praeiti (apie miegą)“: *Miegai iš galvos išsiblaškę.*
40. **iš galvos išvėsti** „užsimiršti“: *Pamiršo jau savo pusę, tėvą ir visą giminę, viskas išvėso iš jos galvos.*
41. **iš galvos** „iš atminties, atmintinai (dirbti, mokėti ką)“: *Nieko nerašau iš galvos, o iš gyvenimo.*
42. **iš savo galvos** „pats“: *Tai vis ponai iš savo galvos žmones spaudžia ir mokesčius lupa...*
43. **kaip galvos perdaužtas** „greitai“: *Šią naktį Antaną ištaranbijo jau į Kauną, į kariūmenę... kaip galvos perdaužta valkiojuosi, neįmanau ką bedaryti.*
44. **lengva galva** „negudrus“: *Tuomet liks mūsų galvelės lengvesnės, užtai bus kišenės sunkesnės.*
45. **meška nutrūktų galvą** „netvarka troboje“: *Po klėtis ir trobą – meška galvą nutrūktų.*
46. **minkšta galva** „pusprotis“: *Jos jaunikio minkšta galva, ir apsuko.*
47. **nors galvą duok į sieną** 1. „apie nuobodulį“: *Jei vyras namie, tai tik perspėjimus, pamokymus, poniškumo etiketes nuo jo girdi, o jis išeina – tai nors galvą duok į sieną.* 2. „ką bedarytum, bet koku atveju (nepakeisi)“: *Nors tu galvą duok į sieną, o man nieko nepadarysi... Anei žemė, ir gana!*
48. **nors galvą trink** „daug (gėrimo)“: *Virtuvai šnypščia, verda. Tos arbatėlės – nors galvą trink.*
49. **nuo** (kieno) **galvos eik** niek. „palik ramybėje (nemandagiai išvarant)“: *Eik sau nuo mano galvos!...*
50. **nuo galvos numesti** „pašalinti (rūpestį), atsikratyti“: *Marelė kalbėjo, o motina maž tegirdėjo: džiaugėsi rūpestį numetusi nuo galvos.*

51. **poną turėti ant savo galvos** „priklausyti (nuo ko)“: *Užteko jau man turėti poną ant savo galvos.*
52. **už** (kieno) **galvos** „prižiūrint, globojant“: *Tau, berods, niekas nerūpi už mano galvos... išsimiegojęs, duonos užsiėdęs, užsimanei vesti.*
53. **vėjai galvoje** „lengvabūdiškas“: *Rodos, koks jaunikėlis būtų. Et, vėjai tik galvoje.*
54. **viena galva** „nevedęs, netekėjusi“: *Kas jam bėda – viena galva, niekas nerūpi.*
55. **vyriška galva** „vyras“: *Nereikėjo apgaulioti, nes tamsta vyriška galva ir ne jos metuose besi.*

Gerklė, gamarinė, kakarinė

1. **gamarines pasileisti** „garsiai šūkauti“: *Gamarines pasileidę rėkauja, armonikas liurlina.*
2. **gerklę laidyti** 1. „garsiai šaukti“: *Taigi, taigi, kaipgis, laidyk čia gerklę!* 2. „dainuoti, giedoti“: *Ar sausomis gerklę laidysi!*
3. **gerklę paleisti** „garsiai šaukti, plūsti“: *Bobos, mergos visur karves melžia, pasergės kuri, paleis gerklę juokais... su mergomis nepirksi.*
4. **gerklę pripilti** „duoti išgerti“: *Šeimininką areštuoja, į kalėjimą kemša ir gerai kišenes pakrato, kol tas visiems šunims gerkles pripila.*
5. **gerklę prisipilti** „prisigerti (svaigalų)“: *Prisipylei gerklę iš pono miško!*
6. **gerklę užsmaugti** „neleisti kalbėti“: *Pas mus bėda: užrišti dantys, užsmaugtos gerklės, o drąsiesiems – net kartuvės pastatytos.*
7. **į gerklę kimšti** neig. „duoti“: *Duokite, kelkite, kimškite į gerklę tiems besočiams, – šaukia ponias.*
8. **kaip šunims į gerklę** „nieko nepaisydamas“: *Tenai, pardavęs šiek tiek, drožiau ant Galvydiškės, drąsiai su visu maišeliu, stačiai kaip šunims į gerklę.*
9. **kakarinę paleisti** „imti garsiai bartis“: *Motina pamačiusi iš tolo paleido kakarinę.*
10. **kamštis atsistojo gerklėje** „pasidarė graudu“: *Juozui atsistojo kamštis gerklėje.*
11. **kamštis užsmaugė gerklę** „pasidarė graudu“: *Šiurpulys perėjo per kailį, ir kartus kamštis užsmaugė gerklę*
12. **per gerklę pervaryti** „pragerti“: *Ogi žentelis visus per gerklę pervarė.*
13. **per gerklę pravaryti** „pragerti“: *Kas padarė tas skolas? Mažne visą gyvenimą pravarei per gerklę!*
14. **pro gerklę išlindo** „apie sunkų darbą, neatitinkantį atlyginimo“: *Pavasariį atsivėrė darbas. Mano brangioji alga kuone pro gerklę man išlindo.*
15. **visa gerkle** „labai garsiai (šaukti)“: *O kai susėdo į vežimą, tai Domukas visa gerkle savo birbynę paleido – kam jo nesiveža?*

Grobas (žarna)

1. **grobas grobą ryja** „labai nori valgyti (apie išalkusį)“: *Mano jau grobas grobą ryja, – sako, – nuo vakar ryto burnoje kruopos neturėjau.*
2. **kaip grobą pūtęs** „be nieko, nieko negavęs“: *Magdė paliko kaip grobą pūtusi.*

Inkstas

1. **kaip inkstas į taukus** „apie prasidėjusį gerą gyvenimą“: *Nei po šio nei po to, o kuri Kurmeliui paklius, įkris kaip inkstas į taukus, ir gana!*
2. **kaip inkstas į taukus įkrito** „apie sėkmingą santuoką“: *Bepigu tau, Marel! Kaip inkstas į taukus įkritai.*
3. **kaip inkstas taukuose** „apie gerą gyvenimą“: *Mano žemė aukso, mano gyvenimas visu kuo pertekęs; kaip inkstas taukuose vartysies, būsi paėdusi, tik kaip aš liepsiu, taip klausyk.*

Kailis

1. **ant savo kailio pakelti** „išgyventi, patirti“: *Sykiu ir mano vyras, būdavo, pripasakos, kiek ponų malonės ant savo kailio pakėlęs!*
2. **ant savo kailio** „pats iš praktikos (patyręs vargo)“: *Kaip jis mokinosi universitete ir kiek jis perkentėjo, kiek vargo, tas tik tegali suprasti, kas ant savo kailio yra tokią kovą ir vargą patyręs.*
3. **į jaučio kailį nesurašytų** „apie kokių nors atsitikimų, faktų daugybę“: *Kiek jam minčių perplaukė per galvą, nė į jaučio kailį nesurašytų.*
4. **į kailį gauti** „būti mušamam, lupamam“: *Ne taip ką padarysi, nesuprasdamas paliepimo, tuojau gausi į kailį.*
5. **į kailį tekti** „būti sumuštam, priluptam“: *Turbūt teks mums į kailį, nors mes visai nekaltai apskųsti.*
6. **iš kailio išsinerti** 1. „labai stengtis, rūpintis“: *Dabar tai jau įmanytų iš kailio išsinerti, – pridėjo Kižienė, – kad tik kaip norint tą savo mergą Domui užkarti.* 2. „šėlti, smarkauti“: *Taip ir kitiems [arkliams] įpila gerai [degtinės], paskui įmano iš kailio išsinerti...*
7. **kailį apraižyti** „išperti, apmušti“: *Jei neįpuolė atgal į kamara, tai ir gerai kailį apraižė.*
8. **kailį engti prisiminant** „labai išnaudoti“: *Ir toks lygus savo muzikams engė muzikų kailį prisimindamas.*
9. **kailį įduoti** „įkliūti į bėdą“: *Kiekvienas bijosi savo kailį įduoti, o drąsuolių mažai.*
10. **kailį išmangūryti** „primušti, prilupti“: *Aš tuoj jam kailį išmangūrysiu, kad tik užspėjus.*
11. **kailį išperti** „primušti, prilupti ką“: *O kad imsi ožiuotis, kaip matai, išpersiu kailį!*
12. **kailį nudirti gyvam** „prilupti, nuplakti, primušti“: *Britvonai, už tokį darbą gyviems kailį nudirti... Tėvui skolų kaklas nekelia... o vaikai?..*

13. **kailį nunerti** „išnaudoti, nuvarginti“: *Tikrasis ponas, grafas, gyvena Vilniuje, o čia, dvare, kamisorius įmano žmonėms kailį nunerti.*
14. **kailis atsakys** „bus mušamas, lupamas“: *Bene tavo valia – turi eiti, o ne, tai tavo kailis atsakys.*
15. **kailis kratosi** 1. „bijo“: *Kur ten girsies, nė į tą pusę! Bet... man kailis kratosi, bijau.* 2. „labai nenori, nemalonu“: *Taip priprato tingėti, jog, apie darbą atsiminus, kailis jai kratėsi.*
16. **kailis šiaušiasi** „darosi pikta“: *Gumbas rokuoja, o uriaadnikui kailis šiaušiasi iš piktumo.*
17. **kailis užkaito** „supyko“: *Kai pradėsiu rokuotis, o jis ką pasakys priešais, tai užkais man kailis.*
18. **per kailį perverti** „apimti baimei“: *Nepasiliksiu! – pratarė Martynienė tokiu rūščiu balsu, net visai policijai pervėrė per kailį.*
19. **rupkės kailis** „nenaudėlis, niekšas“: *Rupkės kailis, – pamanė. – Tepaveizie dabar to pertekimo – tuojau viską prasprogs*
20. **šaltis perėjo per kailį** „išsigando“: *Dėl to klausimo šaltis jai perėjo per kailį.*
21. **šiurpas perėjo per kailį** „išsigando“: *Katrei šiurpas perėjo per kailį, nusiminė pamačiusi, kokius draugininkus įgijo ligi grabo lentos.*
22. **šuns kailis** „nenaudėlis, niekšas (apie labai blogą žmogų)“: *Šuns kailis! By (kad) tik vienas apžioti!*
23. **vilkas avies kaily** „apie užsimaskavusį nedorėlį“: *Rodos geriausias žmogus, o mat – vilkas avies kaily.*

Kaklas

1. **ant kaklo pulti** „kibti, meilintis“: *Kad tik dabar pasirodytų, visus Tatkus ir veselę pametusi, pultų jam ant kaklo.*
2. **iki kaklo** „užtektinai“: *Ir blogoje mums nieko netrūksta, visa ko iki kaklo.*
3. **kaklas nekelia** „yra, turi labai daug (skolų)“: *Visus pinigus ir dvarus buvo jau praleidęs, skolų kaklas nebekėlė.*
4. **prie gyvo kaklo** „iš visų jėgų, labai“: *Išleidus svečius, tuoj užsipuolė mane: ginuosi prie gyvo kaklo – nežinau, nemačiau.*

Kakta

1. **akmenimis taikyti į kaktą** „kaltinti“: *Į ką šaukiamasi laikraščiuose, į kieno kaktą taikoma akmenimis, kieno širdys žodžiais kaip peiliais varstomos?*
2. **sviesto netepsi iš kaktos** „grožis nevertinamas“: *Kad pinigų duos, nėra ko žiūrėti į mergą; iš kaktos sviesto netepsi, by tik šimtus paklos.*

Kelis

1. **keliais eiti** „vargingai ką daryti“: *Neišlaidyk strypų, nabagėle! – bambėjo bobos. – Kuomet nors keliais eidama rinks...*
2. **ant kelių pulti** „nuolankiai maldauti“: *Kas pasimeldė, nuvažiuoja ar nueina toliau, kiti privažiavę ar priėję, iš vienos ar iš kitos pusės, tuoj puola ant kelių.*

Koja

1. **anė kojos** „negalima eiti“: *Į vestuves anė kojos, nė pro duris, nei vaikai, nei niekas... tegul juos velniai!*
2. **ant kojų** „dirba, triūsia, vaikščioja“: *Ne tik prieš kunigėlį, bet prieš patį Dievą parvežant reikia tinkamai pasiruošti, – todėl visi ant kojų.*
3. **ant kojų pastatyti** „parengti savarankiškam gyvenimui, išmokyti“: *Aš daug nukenčiau nemokytas, – galvoja tėvas, – bet mano nors vienas vaikas nebekentęs, pastatysiu ant kojų, palauk...*
4. **ant kojų pašokti** „atsistoti“: *Sukliko pelėda: tuo balsu pašoko ant kojų visa drebedama.*
5. **aukštyn kojomis apversti** „padaryti netvarką“: *Gyvena bendrabutyje, disciplina, kliauzūra, lygu vienuolyne, bet Myliutė sugebėjo viską aukštyn kojomis apversti.*
6. **kaip į koją įsikirtęs** „labai susirūpinęs“: *Negerai taip ilgai rengtis į kelionę, vis kaip į koją įsikirtęs, rūpesnis prieš akis.*
7. **kaip ne savo kojomis** „greitai bėga“: *Kad lėčiau, tai lėčiau, kaip ne savo kojomis.*
8. **kaip su kojomis** „labai prastai (atliktas)“: *Koks čia tavo darbas? Koks prosijimas?... Kaip su kojomis... vienos raukšlės...*
9. **kaip su kojomis** „nedailiai padarė“: *Koks čia tavo darbas, koks prosavojimas?... Kaip su kojomis... vienos rukšlos...*
10. **kinkos sudrebėjo** „išsigando“: *Kamioriui ir kitiems vyresniesiems sudrebėjo kinkos.*
11. **koja grabe** „arti mirties“: *Grabe jau koja, o teisybės prie tavęs nė už grašį.*
12. **koją įkelti** „bent trumpam įeiti, ateiti“: *Nespėjau kojos įkelti, tuoj tu į kišenę, – šaukia. – Aš tau pamokysiu!*
13. **koją iškelti** 1. „trumpam išeiti“: *Kai tik Marė koją iškėlė iš bažnyčios, prie pat slenksčio Tautkus su piršliu belaukią poterių vestis.* 2. „išlipti“: *Per visą žiemelę karšusi, dususi, taip parsisirgo, nusikamavo, ant pavasario visai nublogo, jog nė iš lovos kojos nebeiškelia.*
14. **koją kelti** „eiti, žengti (ppr. ateinant, išeinant)“: *Jeigu ponas šauktų rokuotis dėl ganyklų, nevalnu nė vienam kojos kelti prie pono.*
15. **koją nukelti** „bent kiek apsilankyti, nueiti“: *Jei tik šį vakarą manęs nepaprašys, neleisiu nė tavęs nė kojos nukelti... Kokie mat begėdžiai!*

16. **koją pakišti** „sukliudyti, sutrukdyti ką daryti, pakenkti“: *Bėda, kiekvienas nori didesnis, mandresnis pasirodyti, – įsimaišė kitas, – o labiausiai kitam už akių užbėgti, koją pakišti, labiausiai tą trirublinę sau išmilminti.*
17. **koja už kojos** „lėtai sunkiai (eina)“: *Čia ejome koja už kojos.*
18. **koją užkelti** „apie ilgai neateinantį, nepareinantį“: *Kame tas daktaras buvo koją užkėlęs taip ilgai?*
19. **kojas pakirsti** „sujaudinti, išgąsdinti“: *Per rugiapjūtę vieną vakarą Marelei, rodos, kas kojas pakirto – krito į lovą.*
20. **kojas pastatyti** „mirti“: *Dabar senis ponas kojas pastatė, o žentas, tas biesas, kokią mums šunybę taiso!*
21. **kojas pavilkti** „sunkiai įstengti (pa)eiti“: *Rodėsi kojų nepavelkęs.*
22. **kojas prilenkti** „prisėsti“: *Prašom toliau, prilenk kojas... užsidek pypkę.*
23. **kojas sukulti** „nueiti toli ir be naudos“: *Be reikalo būtumei kojas sukūlusi, nebūtumei išplikusi dantų.*
24. **kojas užkelti** „apie ilgai neateinantį, užtrukusį“: *Turbūt kojas ir užkėlė, – bambėjo sau, – čyst jau pavakarė, o dar nėra!*
25. **kojomis nunešti** „nuniokoti, apversti“: *O čia Beržėnus įmanė kojomis nunešti klausiukai beieškodami Čapskio.*
26. **kojomis suminti** „lengvai nugalėti“: *Tvirtai jie tikėjosi visas kliūtis pergalėsią, visus priešininkus kojomis suminsią.*
27. **Kojos atsakė** „sunku eiti“: *Nežinau, kaip būčiau bepasivilkusi... kojos atsakė... dvasios nebeatgaunu.*
28. **kojos neįkelti** „neužėti“: *Jūs man nepavydėkite, jus tik myliu ir į vestuves prašau, o Jokimukas su Kaziu kojos pas mane neįkels!*
29. **kojos smenga į žemę** „nėra jėgų, silpna“: *Rodos, niekas neskausta, o širdis taip bloga, net kojos į žemę smenga.*
30. **kojų sukūlimas** „nuėjimas (be reikalo, be naudos, veltui)“: *Šįmet gailu tik kojų sukūlimo.*
31. **liuosa koja** „be rūpesčių“: *Petronėlei Dauginienei dar liuosa koja. Nutekėjo pernai rudenį, grynai iš meilės.*
32. **nė kojos** „negalima eiti“: *Kai tik lakstysit, pamatys ponas ir iššaudys kaip šuniukus! Nė kojos man niekur...*
33. **po kojų painiotis** „trukdyti (arti būnant)“: *Po visam, einant per miestelį, mergos kaip tyčiomis painiojosi jam po kojų.*
34. **žemės negauti kojomis** „būti pakartam“: *Kad tik būtų sugrobę, tai būtų kojomis nebegavęs žemės.*

35. **žinią duoti kojoms** „sprukti“: *Nieko nelaukdamas davė žinią kojoms ir ėmė kiek begalėdamas bėgti.*

Liežuvis

1. **ant liežuvio** „apie tuščiai šnekantį“: *Nė pirks, nė nieko... visi pirkiniai ant liežuvio, pasigyrimas...*
2. **gerą liežuvį turėti** „būti iškalbingam“: *Ir Katrė gerą beturinti liežuvėlį, taip kertasi, kad bėda!*
3. **liežuvį apversti** „pasakyti (negalint, nedrįstant, tingint)“: *Mamaite! mamaite! – vos beapverčia liežuvį, – gerti!...*
4. **liežuvį kabinti** „užgausiai kalbėti“: *Pamatysiu, ant ko jūs bekabinsit liežuvį manęs nebetekusios?*
5. **liežuvį kyštelėti** „įskųsti“: *Liežuvį tik kas kyštelėtų, kur reikia, tuoj prisistatytų aniuolai sargai (žandarai) kaip pas Marčią, – juokėsi Rumpienė.*
6. **liežuvį laidyti** 1. „garsiai šūkauti“: *Lakiojo blezdingėlė, ore skrajodama, liežuvį laidė: – Nabagėli, nabagėli! Neglamžavęs, nemylavęs meilės nenorėk!* 2. „apkalbėti“: *Jis gerai žinojo, kad darbininkai visuomet ant užvaizdo papratę liežuvį laidyti, nėra ko klausyti.* 3. „keikti“: *Ne liežuvį laidyk atsistojus, bet eik man tuoj vagų kasinėti.* 4. „plepėti, niekus taukšti“: *Anokia čia darbininkė – liežuvį tik laidyti!*
7. **liežuvį nuryti** „apie skanų valgį“: *Eikite valgyti, tik nenurykite liežuvio... putra kaip medus...*
8. **liežuvį pakišti** „įskųsti“: *Kai tik atvažiuos tavo nuotaka, imsiu ir pakišiu liežuvį, kad tu kitą mylėjai ir pametei...*
9. **liežuvį paleisti** 1. „imti garsiai kalbėti, šaukti“: *Niekaip nebeiškentusios bobos suklego, nebegalėjo jų nutildyti, paleido liežuvį, net skaitytoja gavo nutilti.* 2. „apkalbėti“: *Kitą sykį, jei paleis liežuvį, pamausiu špygą ėmusi.*
10. **liežuvį pamiršti** „nežinoti ką sakyti“: *Piršlys rankas nuleido ir liežuvį pamiršo.*
11. **liežuvį paploninti** „meilikauti, pataikauti, saldžiažodžiauti“: *Paploninęs liežuvėlį gyrė, prisikalbinėjo.*
12. **liežuvį ploninti** „kaulyti, maloniai prašyti“: *Sugeba jie liežuvium ploninti, by tik mato, kad galima pasipelnyti.*
13. **liežuvį prikąsti** „nutilti kalbėjus, nesakyti“: *Aš susizgribęs tuoj liežuvį prikandau.*
14. **liežuvį surišti** „nutildyti“: *Džiaugėsi visiems liežuvį surišiąs ir poną nuraminsiąs.*
15. **liežuvį šmakštelėti** „pareikšti savo nuomonę, prasitarti“: *Mat neiškenčiu kaip vilkas nestaugęs: tai šen tai ten į laikraščius šmakštelėju liežuvį.*
16. **liežuvį užmiršti burnoje** „nežinoti ką sakyti“: *Net liežuvį užmiršo burnoje, mik mik pamikčiojo kažį ką per barzdą.*
17. **liežuvį užrišti** „nutildyti, neleisti kalbėti“: *Sodiškiai taip pat papratę Tupikius tataliuku ir matulike vadinti. Kas užriš liežuvį? Gali ir ją taip vadinti...*

18. **liežuviai sukirbėjo** „visi ar daugelis pradėjo smarkiai kalbėti“: *Taigi sausąjį valgį alum nustūmus, pratuštėjo bliūdai, o sukirbėjo svečių liežuviai.*
19. **liežuvio nepasivaldyti** „kalbėti, ko nereikia“: *Liežuvio nepasivaldai tu, paleistuvi!*
20. **liežuvis ariamas abiem pusėmis** „veidmainiškas“: *Su ponais nežinau, bet liežuvis Baltaragio abiem pusėm ariamas.*
21. **liežuvis atskaro** „nusibodo, įkyrėjo kalbėti“: *Tetauzija, kol tik liežuvis atskars, – atšovė pati.*
22. **liežuvis įsmilko** „įgriso, nusibodo kalbėti“: *Mergos truputį jau aprimo rietis, o motinoms dar liežuvis neįsmilko.*
23. **liežuvis maga** „ima noras“: *Išgirdusiai apie tokius salotus raganai pradėjo magėti liežuvis.*
24. **liežuvis stoja stulpu** „sunku kalbėti“: *Liežuvis stoja stulpu, nebegalėjo apsiversti.*
25. **liežuviu plakti** „plepėti, apkalbėti“: *Kad bent būtų doras žmogus! Dabar tik liežuviu temoka plakti.*
26. **liežuvius maišyti** „apkalbėti“: *Vieni ją laikė davatka, nes netekėjusi, kiti ne, nes bažnyčioje nesėdėdavo per dieną, daugiau dabuodavosi ir nemaišydavo liežuvių.*
27. **plonas liežuvis** „apie mokantį įsiteikti, prisigerinti“: *Užtat tokį nekaltą kūdikį ir negali spardyti į šalį, jei savo plonu, kaip giries, liežuviu pritraukei ją.*
28. **seilė atnešė ant liežuvio** „atėjo į galvą, sugalvojo“: *Rašiau rašiau, ką seilė ant liežuvio atnešė.*
29. **su septyniais liežuviais neaplosi** „ko nenukalbėsi“: *Jos su septyniais liežuviais neaplosi.*
30. **už liežuvio traukti** „versti kalbėti“: *Oo! Kad man prireiktų, aš ir prie paties karaliaus žinau kelią, manęs nereiktų už liežuvio traukti.*

Lūpa, vepla

1. **lūpą atverti** „prabilti“: *Ar tu ant jo barkis, ar mušk, ar pešk – nė lūpos neatvers, tylės kaip žemė, ir gana.*
2. **per veplas rėžti** „smogti per veidą, lūpas“: *Kaip aš tau rėšiu per veplas! Ar neliausies vepėti?!*

Nagas

1. **aukso nagai** teig. „gabus, darbštuolis“: *Tokios dovanos tūkstančiais neapmokamos, – aukso nagelių darbelis.*
2. **geri nagai** „apie nagingą žmogų“: *O kiek žmonėms ir dvarams pakinktų per savo nagus perleido... gerai geri.*
3. **į (kieno) nagus pakliūti** „pasidaryti nuo ko priklausomam“: *Kai pakliūsi į vyro nagus, išpers kailį, kaukdama imsies darbo!*
4. **į nagą paimti** „prižiūrėti, saugoti“: *Kad mes į savo nagą paėmėm – turėsime išgydyti.*

5. **į svetimus nagus žiūrėti** „tikėtis pagalbos“: *Motina sakė, kad kiekvienai mergaitei reikia mokėti adatą valdyti, susilopyti ar ką pasitaisyti – nežiūrėti į svetimus nagus.*
6. **iš (kieno) grynų nagų** „apie fizinį darbą, amatą“: *Keturiems reikėjo misti iš grynų mano nagų uždarbio.*
7. **iš giltinės nagų ištraukti** „išgydyti sunkiai sergantį“: *Vos vos beišgelbėjo daktaras, vos ištraukė Jonienę iš giltinės nagų.*
8. **iš nagų išlupti** „atimti jėgą“: *O šiandieną, žiūrėk, – jaunos, tvirtos bobos arba vyrai žaliūkai, akmenis galėtų ritinėti, mušasi, riejas prie duonos, o kapeiką įmanytų iš nagų išlupti.*
9. **kaip skolintais nagais** „labai prastai, nemikliai, abejingai, nenoromis, netvarkingai (dirba, ima)“: *Čiupinėjas kaip skolintais nagais.*
10. **nagai peršėjo** „apie sunkų darbą“: *Oo! Jums nagai neperšėjo tiek linų suverpti ir išausti... – O ar tamstos peršėjo?*
11. **nagų tarpe** „bežiūrint, nejuntamai (dingo, pavogė)“: *Beskaitant, bečiupinėjant, į kišenę ir iš kišenės bekaišant, sykį į turgų, sykį į jomarką nuvykus, žiūrėk, Drūkteinui nagų tarpe ir sutirpo pinigai.*
12. **naguose tirpsta** „gerai, lengvai sekasi dirbti (apie gabų, nagingą)“: *Ką pačiupinėja – tirpsta jo naguose.*
13. **nagus krimsti** „gailėtis“: *Kitas nagus sau kremta, gailisi apleidęs savo nuskurdusią šalelę...*
14. **nagus prikišti** „nuolat dirbti, padirbėti, prisidėti prie darbo“: *Žiūrėk, jos vaikai, pati ir vyras – visi naminiais, čerkasiniais. Tokiam būriui ar nereikia prikišti nagų, suverpti ir išausti.*
15. **nė per nago juodymą** „visai nieko, visai ne“: *Aš tuo melagiu netikiu nė per nago juodymą.*
16. **per nago juodymą** „vos, beveik, labai mažai“: *Par visą naktelę galavosi, rūtele, per nago juodymą vos išgelbėjau.*
17. **per nagus perleisti** „daug pagaminti“: *O kiek žmonėms ir dvarams pakinktų per savo nagus perleido... nagai geri.*
18. **prie nago prikibo** „naudos turėjo“: *Kai reikia tikram ponui duoti, lieps antrą sykį rinkti iš valsčiaus, žinoma, ne be to, kad ir kamisoriams kas neprikibtų prie nago.*

Nosis, knyslė

1. **ant nosies sėsti** „varginti“: *Bėda ant nosies sėdo.*
2. **į knyslę kniostelėti** „staiga ateiti į galvą minčiai“: *Meitėliui, pajutus riaušes, išgirdus gyvulių barnius, kniostelėjo į knyslę, jog čia gera proga pagarsėti.*
3. **į nosį dėtis** „kilti minčiai“: *Dilbams kažin kas dėjos į nosį.*
4. **į nosį dingtelėti** „sugalvoti, sumanyti“: *Man vėl dingtelėjo į nosį – kam čia rėdytis.*
5. **į nosį įdurti** „nepatinkamą dalyką įsidėmėti“: *Įdūrė man į nosį ir Tavo žodžiai gromatoje.*

6. **į nosį įsikišk** „pasiimk (pikta)“: *Įsikišk į nosį savo raktus!*
7. **į nosį papūsk** „nieko nepadarysi, nieko nebus (nesutinkant)“: *O tuo tarpu kunigaikštis šmakšt už rubežiaus, ir papūsk jam į nosį!*
8. **į nosį spjauti** „būti abejingam, nesidomėti, šalintis, nusišalinti“: *Reikia visiems rūpesčiams ir nesmagumams spjauti į nosį, mesti nuo savęs.*
9. **iš po pat nosies** „esant akivaizdoje, matant“: *Iš po pat nosies ir nutraukė (pavogė).*
10. **kaip nosį nupjautas** „liūdnas“: *Aš kaip nosį nupjautas sėdžiu.*
11. **kaip per nosį gavęs** „nustebęs“: *Policija dairosi kaip per nosį gavę.*
12. **kaip spridiku gavęs į nosį** „nieko nepešęs“: *Tie, gavę kaip spridiku į nosį, nusinešdino namo.*
13. **kaip tabokas nosyje** „apie nepasitaisantį, nesikeičiantį į gerą pusę“: *Mortė žadėjo važiuoti visus nuo krašto apskrembti, po to nieko nežinau. Man rodo, susitaisys kaip tabokas nosėj, visi pripras.*
14. **ne (kieno) nosiai** „ne pagal jėgas, galimybes“: *Ką veiksi, dėdele, – įsikišo Srutienė, – žmogus skęsdamas ir į britvą kimbasi; dideli daktarai, brangūs vaistai – ne mūsų nosiai.*
15. **ne pagal (kieno) nosį** „nelygus kam“: *Žinoma, jis nedrįso lįsti prie manęs, matė, kad aš ne pagal jo nosį.*
16. **nosį gauti** „būti sugėdintam, negauti, ko tikėtasi“: *Padavėjai tikėjosi labai nubausiantys ir gavo nosį.*
17. **nosį įkišti** „trumpam užėti“: *Žmonėms neleido nė nosies beįkišti.*
18. **nosį iškišti** „trumpam išeiti“: *Negali niekur nė nosies iškišti, labiausiai karčemoje, – kai apstos, vienas – palūky, kitas – šieno, pasėlio.*
19. **nosį kišti** 1. „užėti, lįsti, stengiantis ką pamatyti, sužinoti“: *Žandarai nedrįs nosį kišti į mūsų sodą! – didžiavosi kitas.* 2. „smalsauti, kištis“: *Dar ko bereikia – nosis kišti ne į savo vietą.*
20. **nosį nukabinti** „nuliūsti, nusiminti“: *Taip ir panašiai aimanuodamos, kaip musę kandusios, nosį nukabinusios parvažiavome.*
21. **nosį nuleisti** „nuliūsti, nusiminti“: *Tos nusiminusios ir nosis nuleido!*
22. **nosį nusmaukti** „apgauti“: *Kunigas Olšauskas visiems nosis nusmaukė*
23. **nosį nušnypšti** „sugėdinti“: *Tokios tatai naujienos, tavo broliai rašo! Tatai visiems nosis nušnypštė!*
24. **nosį pakabinęs** „atsisėdęs (snaudžia)“: *O kiti pašaliais, patvoriais, nosis prieš saulę pakabinę, jau ir snaudžia.*
25. **nosį patempęs** 1. „išdidus“: *O paklausus ko kaliniui, niekuomet neatsakys, tik eis nosį patempusi – būsianti negirdinti.* 2. „nepatenkintas“: *Nosį patempęs išėjo.*
26. **nosį prasukti** neig. „pasišalinti, praeiti“: *Kad neišsitenki, tokia ponja, gali nosį prasukti.*
27. **nosį riesti aukštai** „didžiuotis“: *Ūkininkų vaikai – berniokai ir mergaitės – statosi aukščiau samdininkų, aukštai nosį riečia, iš aukšto į juos žiūri.*

28. **nosį statinėti** „didžiuotis“: *Kas per daug, tai per daug, taip nosį statinėti, nemaž nenusižeminti, pagaliau nė pasimalonėti.*
29. **nosį sukti** „bjaurėtis“: *Žmogus, per amžių papratęs padoriai, nosį suka įėjęs į tokį kiaulininką.*
30. **nosį traukti** „vos neverkti, tramdytis“: *Motinėlė net apsiašarojo iš džiaugsmo, o tėvelis tik norą traukia.*
31. **nosį varvinti** „įkyriai domėtis, stebėti“: *Parginus bandą, naujų piemenų privirto prie kozirių nosį varvinti.*
32. **nosies neatkišti** „nesilankyti“: *Po „pravierkos“ niekas jau nė nosies nebeatkiš.*
33. **nosies nerodyti** „visai neateiti“: *Susiprato ir jis, kad jam nebus dovanota, nė nosies neberodė namo.*
34. **nosies tiesumu** „tiesiai (eiti, važiuoti)“: *Išėjęs į gatvę, kaip prismaugtas, troškuodamas, dvasią gaudydamas ėjo, ėjo nosies tiesumu, kol pas tiltą atsidūrė.*
35. **nosimi ariant** „šlitinėjant“: *Vaitas su raštininku, nosimis ardami, į vežimą įsikibdami, įsiritę į vežimą.*
36. **nuo nosies atkrito** „niekam netinkamas, netekęs vertės“: *Tokią davė, kur jiems nuo nosies atkrito.*
37. **per nosį braukyti** „šaipytis“: *Ir gyvenant niekas per nosį nebraukys, kad mokslo turi.*
38. **po nosies** „arti, čia pat“: *Ir jūs, turėdamos po nosies tokią įdomią parodą, neinate jos žiūrėti.*
39. **po nosimi kišti** „primygtinai, įkyriai rodyti“: *Vienas tyli, kantriai neša savo vargus, o antras nors mažą savo vargelį atkišęs visiems kiša po nosia ir skundžiasi, dūsauja.*
40. **savo nosį žiūrėti** „rūpintis savo reikalais“: *Tu savo nosį žiūrėk... – sumurmėjo Ignis.*
41. **su giltine ant nosies** „netoli mirtis“: *O kaip Blusiaus mirtis, tai ne koks stebuklas, – atsiliepė kita boba: – seniai jau vaikščiojo su giltine ant nosies, vienas sykis nemelavo, ir gana.*
42. **sulig nosimi ir taboka** „kiekvienam savo“: *Sulig nosim ir taboka – sulig darbu ir užmokestis.*
43. **už nosies braukyti** „niekinti“: *Galvočius, iškalbus, nesiduos už nosies braukyti.*
44. **už nosies vadžioti** „valdyti“: *Sek mano pėdom, jei nori gyventi, valdyk bobas, nesiduok už nosies vadžiojamas.*

Nugara, kupra

1. **kaip kumelės nugara** „labai įlinkęs“: *Zalobas (stogo šelmuo) per vidurį įlinkęs kaip kumelės nugara.*
2. **kupra atbuko** „įgriso nešioti“: *Man ir kupra atbuko nuo raštų – kiek aš jų esu parvilkęs į šią pusę, – pasakojo dėdė.*
3. **kuprą ištaisyti** „prilupti“: *Tiek vyrų!.. Nematėt tiems velniams kuprą ištaisyti?..*
4. **nugara atsakė** „buvo sumuštas, gavo mušti“: *Pamatysiu kaišiojant motinai mėsą... atmink, nugara tavo atsakys...*

5. **nugarą įduoti** „būti sumuštam, gauti mušti“: *Neieškok priežasčių muštynėms – įduosi nugarą!..*
6. **nugarą iškasyti** „prilupti“: *Parsivešiu rytoj tėvą, tegul jis pamato, katras mudu kaltas ir kaip tu dirbi – tuomet iškasys tau nugarą!..*
7. **nugarą išmangūryti** „primušti“: *Išmangūrysiu nugarą ir von man iš akių!*
8. **nuo savo nugaros** „mažai turint (ką atiduoti)“: *Paskui dar skarmalų apsidaryt maž nuo savo nugaros atidavė.*

Pakaušis

1. **per pakaušį išeiti** „suteikti nemalonumų, baigtis nemalonumais“: *Neduok Dieve turėti kokią vyresnybę tame valsčiuje, išeina ir alga per pakaušį.*
2. **pro pakaušį išeiti** „baigtis skaudžiais nemalonumais“: *Jo draugystė tau pro pakaušį išeis.*

Papėdė (papėdys)

1. **iš papėdžių** „visiškai sunaikinti“: *Pakarti tokį bjaurybę, išdeginti iš papėdžių!*
2. **nė papėdžių** „jokio ženklo (nelikti)“: *Sutrypiu kojoms [fotografiją], paskui įdrėbiau į ugnį, kad nė papėdžių nebeliktų.*

Pėda

1. (kieno) **pėdomis eiti** „taip elgtis, sekti“: *Apsivedęs eina vėl tėvo pėdomis į ordinarčikus.*
2. (kieno) **pėdomis sekti** „taip pat elgtis“: *Ir kita parėjusi seks jo pėdomis.*
3. (kieno) **pėdomis žengti** „sekti“: *Drąsiau stverkis už žemės darbo, ženklėvelio pėdomis, darbuokis apie ūkį.*
4. **į (kieno) pėdas statyti** „skirti ką užimti kieno vietą“: *O tos kojelės! Kai tik atmenu, tupinėjo ir tupinėjo. Visi takeliai kruvinai numynioti, viską ir visus paliks. Valia nevalia – reiks kitą į jos pėdas statyti.*
5. **iš pėdų išversti** „sutrukdyti“: *Neatgrasysi nuo mano sumanymo, neišversi manęs iš pėdų: pirksiu laikraščių ir knygų, skaitysiu ir kitiems dalysiu.*

Letena, lopa

1. **į lopą pulti** „žemintis, nuolankiai maldauti, prašyti“: *Pulk broliui į lopą, nusiramink.*
2. **į lopą puolinėti** „nuolankiai prašinėti“: *Nė vienai mergai nepuolinėjo į lopą: jei nori, eik už manęs, – sakė, – jei nenori, žinokis.*
3. **leteną uždėti** „priversti klausyti“: *O labiausiai kunigija stengiasi visur savo leteną uždėti ir kontroliuoti.*

Stuomuo

1. **iš stuomens ir iš liemens** „petingas, puikiai nuaugęs“: *Tėvas, gerai jau įkaušęs, šūkavo, sklaidėsi, girdamas savo žemę – aukso obuolį, savo sūnų – vyrą iš stuomens ir iš liemens, gailinosi pliką marčią, nevertą jo sūnaus, tegavęs*

Pasturgalis

1. **pasturgalio nepavilkti** „neįstengti, nepajėgti eiti, vaikščioti“: *Pasturgalio nepavelka, sprogtina (mirtis) ant nosies, o uparotis (priešintis) bene galįs.*
2. **pasturgalį parodyti** „nusigręžti, nusiukti, neklausyti“: *Rodyk ponui širdį, o jis tau pasturgalį parodys.*

Petys

1. **pečiais traukyti** „sakoma stebintis“: *Kiti pečiais trauko, o vienas jaunas vyrukas, prišokęs prie Varnelio, kursto.*
2. **pečius patraukti** „sakoma stebintis“: *Nežinojo?.. – pečius patraukęs nusistebėjo Baltaragis.*
3. **petys į petį** teig. „gražiai nuaugę, vienodo, aukšto ūgio“: *Nusamdyti keturi bernai sumitę, petys į petį, kaip qžuolai, penktas darbininkas su ordinarija, o tie keturi visi dvaro duona.*
4. **petys prie peties** „vienas prie kito, sausakimšai“: *Trobelė maža, prisirinko žmonių – maž petys prie pečio.*

Pilvas

1. **per pilvą savo kojų nemato** „apie riebų, storą“: *Nebuvau dar matęs tokios storos moters, turbūt ji per pilvą nieku[o]met savo kojų nemato.*
2. **pilvą ištempti** „prisotinti“: *Karvelė tik viena, prielaidėlį pasipjovęs pilvo neištempsi.*
3. **pilvą įtraukęs** „nevalgęs“: *Jie aukštai laksto, o didesnė žmonių dalis ant žemės pilvus įtraukę slankioja.*
4. **pilvą susiėmęs** „labai (juokiasi)“: *Mes matome pro langą, juokiamės pilvus susiėmę.*
5. **pilvą tempti** „sotintis“: *Taip tvirtieji galvijai, supuolę šlemšti pašarą, tempė savo pilvus.*

Pirštas

1. **ant pirštų suskaityti galima** „nedaug“: *Kiek jų tuomet buvo – ant pirštų galima suskaityti.*
2. **iš piršto išlaužti** „išgalvoti, pramanyti“: *Bet kam čia rūpėjo vamptelėti? Sako, neišlaužė iš piršto, neišlaužė! Kokio čia bereikia išlaužimo!*
3. **kaip pirštai** „be nieko“: *Paliko abu su pačia pliki kaip pirštai.*

4. **nė piršto neprikišti** „nelįsti, neįsiterpti“: *Senis su motina tarp savęs, berods, susimušė, o vaikai nė piršto neprikišo.*
5. **nė pirštui vietos įkišti** „visai nėra (vietos prisirinkus daugybei)“: *Dėdinos plati pažintis – dar platesnė giminė: sukviestų svečių į veselę pilnas dvaras, nė pirštui įkišti vietos.*
6. **nors pirštu durk į akį** „labai tamsu“: *Naktį – nors pirštu durk į akį – tokia tamsybė!*
7. **pirštą pakeisti pirštu** „ką nors dirbti“: *Kogi parėjai, kad taip nenori pirštu pirštą pakeisti?*
8. **pirštą prikišti** „prisiliesti“: *Joneliui net akelės žibėjo, bet prie lementoriaus ir piršto prikišti nediršo.*
9. **pirštais badyti** „tyčiotis, pašiepti“: *Jis neapsikenčia, tik nusispjauna į šalį, rodos, kuo prasikaltęs, rodos, visi pirštais bado.*
10. **piršto nereikia** „apie mėgstantį gerti“: *Ištuštinę baltakę, piršto nereikia.*
11. **pirštų badymas** „tyčiojimasis“: *Daužoma žodžiais mergaitė, plaukusi ašaromis kokią laiką, nebeužtekdamą kantrybės kentėti to pirštų badymo bobelių, ieško pasigelbėti, dažnai palįsdama pati po žemės.*
12. **pirštų galais vaikščioti** (apie ką) „labai gerbti“: *Visi aplink juos pirštų galais vaikščiojo.*
13. **pirštu nemostelėti** „nepadėti“: *Čia (mieste) dykai nė pirštu niekas nemostelės.*
14. **pirštu neužgauti** „visai neliesti“: *Niekas nemušė, nei piršteliu neužgavo.*
15. **pirštu piršto nenori pakeisti** „vengia, nenori dirbti“: *Ko gi parėjai, kad taip nenori pirštu piršto pakeisti?*
16. **pirštu prikišamai** „visai arti, labai greitai“: *Rugiai baltuoja kaskart didžiau, pirštu prikišamai užeis ir rugiapjūtė.*
17. **pro pirštus žiūrėti** „nekreipti dėmesio, nesirūpinti“: *Pripratę gerti, o neturėdami iš ko, pradeda nuo tėvo vogčioti; tankiai motina, nors numanydama, žiūri į tokius darbus pro pirštus.*

Plaukas, čiupra, kauzūras, šerys

1. **į kauzūrus įsivelti** „pričiupti, imti mušti“: *Juozas tad galėjo nors į kauzūrus įsivelti!*
2. **kauzūrus įduoti** „būti aptalžytam, primuštam“: *Džiaukis, kad tavo Zosė nepikta. Kad taip man, įduotumei kauzūrus už tokį darbą!*
3. **nė per plauką** „visiškai, nė trupučio“: *Jo žmona nė per plaukelį negali pakreipti jo paliepimų.*
4. **nė plauko** „visiškai, visai nieko“: *Po kiek sykių išrabavojo dvarą maištininkai: arklio nė plauko nebeliko, duoną, miltus, mėsą po kiek sykių išvežė.*
5. **nei taukų nei plaukų** „jokios naudos“: *O kas iš jūsų, kaip iš ožio tekio – nei taukų nei plaukų.*
6. **plaukai stoja stati** „ima siaubas“: *Boba visa nutirpo, ant galvos plaukai stati stojo.*
7. **plaukai sustojo stati** „siaubas paėmė“: *Berankiui net plaukai stati sustojo.*

8. **plaukai šiaušiasi ant galvos** „ima baimė, išgąstis“: *Tokių pasakojimų, aiškinimų vaikai išsižioję klausosi, net plaukai jiems ant galvos šiaušiasi.*
9. **po plauką** „kiekvienos rūšies po vieną“: *Gavo pradžiai dalies gyvulių po plauką.*
10. **šerį statyti** „piktai, užsispyrus priešintis“: *Kaip katinai šerį stato, akis braižosi, purkštauja.*
11. **šerys pasistatė** „pikta pasidarė“: *Visiems ant jo šerys pasistatė kaip katinams prieš šunį.*
12. **už čiupros vedžioti** „varinėti, skriausti ką“: *Atiduok viską, paskui vaikas be vadžios mus už čiupros.*

Ragas

1. **į ragą** „labai (sušalti, sukietėti)“: *Sustyro, sukietėjo žemė į ragą.*
2. **kaip iš ožio rago** „gausiai“: *Visos laimės Lietuvai, visos gerovės – ir laisvė, ir neprigulmybė – pasipils kaip iš ožio rago.*
3. **kaip ragas** „apie ką kietą“: *Atvažiuok rytoj apie gaidžius, pritaisysiu cielą vežimą puikiausios, išdžiovintos kaip rago medegos.*
4. **ragus įduoti** „išpaikinti“: *Įduosime ragus tiems dykaduoniams, džiaugsis mus prispaudę.*
5. **ragus įgauti** „pasidaryti nesukalbama, išpuikti“: *Šaukia: ponai, ponai! Bet ir kunigai, ragus įgavę, buvo pašėlę...*
6. **ragus nulaužti** „priversti paklusti, sutramdyti“: *Visiems tavo priešams nulaušim ragus.*
7. **ragus prisegti** „apgauti (vyrą)“: *Džiaugiamės tavo ragais, kur tau pati prisegė, – tas jau drąsiai padrožė.*

Ranka

1. **akmenį turėti rankoje** „būti pasirengusiam gintis“: *Su ponu rokuokis ir akmenį rankoje turėkis, per amžius su ponais kitaip negali, – pusbalsiu tarė Juozapas.*
2. **ant rankos** „rankpinigių (duoti)“: *Kol neduos man ant rankos nors porą dešimtų, neisiu nė poterių!*
3. **ant rankų nešioti** „labai prižiūrėti, lepinti, mylėti“: *Visi turtuoliai mane mylėjo, ant rankų nešiojo, o pinigai į kišenes plaukte plaukė.*
4. **atviromis rankomis ir širdimis** „atvirai, nuoširdžiai (priimti)“: *Visi pažįstami atviromis rankomis ir širdimis priima, anė išsižioti neduoda man apie grįžimą atgal.*
5. **geležine ranka** „griežtai (valdo)“: *Namus, bobą, šeimyną geležine ranka valdo.*
6. **į (kieno) rankas žiūrėti** „tikėtis malonės, paramos, maisto“: *Ką gi tu pati uždirbi? Vis tik žiūri į mano rankas.*
7. **į ranką spragtelėti** „nuolankiai dėkoti“: *Kad ir toks lėčyna (baidyklė), dėlto spragtelėtumei į ranką, kad tik tave vestų.*

8. **į rankas papulti** „atsitiktinai gauti“: *Mėgau skaityti visuomet knygas, kokios tik papuolė man į rankas.*
9. **iš (kieno) rankos** „dėka, per“: *Kurmelis iš mano rankos turi pačią kaip svogūną.*
10. **kas rankoje, tas kaktoje** „apie įsikarščiavusio elgesį“: *O man Dievo valia, – šokosi pati, – kas rankoje, tas kaktoje.*
11. **nė į rankas imti** „nieko neleisti dirbti“: *Darbo nė kokio neleido jai vyras nė į rankas imti.*
12. **nuo rankų atmesti** „atsikratyti (nemėgstamu darbu)“: *Stengiasi kuo greičiausiai tuo darbu nusikratyti, kaip yra sakoma, nuo rankų atmesti.*
13. **nuo rankų numesti** „nerūpestingai dirbti“: *Praplauk ligi pietų, čia nedidelis darbas, – tarė ponija Marikei, – tik ne taip, kad tik nuo rankų numesti.*
14. **prasta ranka** „nesėkmę lemiantis“: *Tavo a.a. Vinco prasta ranka buvo: kiek našlių ir kavalierių turėjai kandidatų, o nė už vieno nenutekėjai, sako: mirusio vyro prasta ranka, kad likusi našlė nenuteka...*
15. **ranka ant rankos** „lygiomis“: *Nemaino ranka ant rankos.*
16. **ranka į ranką** 1. „išvien, sutartinai“: *Ženkim ranka į ranką su vyrais.* 2. „reikia atsilyginti“: *Žinoma, ranka į ranką – kiekvienam mokėkis: kam keletą dešimčių, kam šimtuką, kam penkis, kam dešimtį – kišk ir kišk apsisukdamas.* 3. „išvien (dirbti)“: *Su tamstos sūnumi susidėjome išvien darbuotis: širdį į širdį, galvą į galvą, ranką į ranką pirmyn ir pirmyn prie tamstos liuosybės ir laisvės keliauti.*
17. **ranka linktelėjo** „gausiai (davė)“: *Pereisiu per vežimus melsdamasis. Kad duos, tai ir ranka linktelės – pyrago, sūrio, varškės abrakų terbas prikrausi.*
18. **ranka mazgoja ranką** „vienas kitam padeda“: *Ką padarysi, ponuli, žinoma, ranka ranką mazgoja.*
19. **ranka numoti** „nekreipti dėmesio, nepaisyti“: *Ignis tik ranka numojęs nuėjo į pakluonę.*
20. **ranką paduoti** „užtarti, pagelbėti, padėti“: *Minėjo, kad jis su draugais širdingai prižadėjo vienybėje turėtis ir kiekvieniame pavojuje vienas kitam ranką paduoti.*
21. **rankas apkrėsti** „sugadinti gyvenimą, užtraukti nemalonumų“: *Sveikata ant plaukelio kybo, parvažiuosiu tik kitiems rankas apkrėsti.*
22. **rankas ir kojas atimti** „padaryti sustingusį“: *Tekorienė, išgirdusi riksmą, visa į stabą pavirto, išgąstis rankas ir kojas atėmė.*
23. **rankas kojas nubučiuoti** „labai dėkoti“: *Tu jo vyženos nestovi! By tik tave imtų: rankas kojas nubučiausi gali už jo eiti.*
24. **rankas laižyti** „žemintis, pataikauti“: *O kurs dirba kaip prigulint, jam rankų nelaižo, tam vis sunkiau.*

25. **rankas mazgoti** „šalintis, nesikišti“: *Kad būtų laimėjęs, tai ir Baltaragis kartu būtų laimėjęs, o kai prakišo, tai vienas Cinokas turi atsakyti. Baltaragis rankas mazgojosi kaip Pilotas poną Dievą pardavęs.*
26. **rankas nuleisti** „netekti vilties, noro, nusiminti“: *Piršlys rankas nuleido ir liežuvį pamiršo.*
27. **rankas pakratyti** „atsisakyti (veikti)“: *Visi ėjo sau rankas pakratę, o ligonis vienas po vidų galuojasi, mirtimi dalijasi.*
28. **rankas palengvinti** „padėti dirbti“: *Jau ir mano rankas palengvino.*
29. **rankas patrinti** „pradžiugti, pasidžiaugti (pasisekimu)“: *Tai vėl išgirdęs, rankas tik patrynęs, sumaniai pamerkę staršiniai.*
30. **rankas perimti** „padėti dirbti“: *Taip rūpinosi Drūktenienė pasikalbėdama su vyresniąja, keturiolikos metų dukrele, kuri ačiū Dievui jau motinai rankas perima.*
31. **rankas sunerti** „nieko neveikti“: *O aš, žinoma, rankas sunėrusi be darbo sėdžiu? – tyliai šnibždėjo pati. – Tavo darbas – nusišpjauti.*
32. **rankas surišti** „suvaržyti, neleisti ko daryti“: *Berods, ponams rankas surišo, nebe valia tvoti.*
33. **rankas susinerti** „nieko neveikti“: *Je je! bus tau duota... sėdėk rankas susinėręs, ar įmes tau kas ką, – neiškentė bobos.*
34. **rankas sutrinti** „pradžiugti“: *Įgrižęs į trobą sutrynė rankas džiaugdamas, kaip kokį svarbų darbą būtų atlikęs.*
35. **rankas tepti** „prisidėti prie kokio negarbingo darbo“: *Kitas būtų seniai jau užmušęs: ko turėtų su tokiu velniu per amžių vargti, greitai nusikratytų. Aš nenoriu tik rankų tepti.*
36. **rankas trinti** „džiaugtis“: *Posrednikas su raštininku, pasilikę vieni du, o juokiasi, o džiaugiasi, rankas trina.*
37. **rankas užlaužti** „sielvartauti“: *Kokia nelaimė! – sušuko motina, užlaužusi rankas.*
38. **rankos dreba** „gaila (išleisti)“: *Namiškis, priešingai: kapeiką sau ar kitam išleisti – rankos jam dreba.*
39. **rankų tarpe** „nejučiomis, bematant“: *Rankų tarpe vaikas prapuolė.*
40. **su išskėstomis rankomis** „labai mielai“: *Niekas nelaukė, nepriėmė, nepasitiko su išskėstom rankom.*
41. **tuščia ranka** „be dovanų“: *Bet tuščia ranka negražu pasirodyti.*
42. **už rankos nutverti** „pagauti vagiant“: *Ar tave už rankos nutvėrė?*
43. **vadeles laikyti savo rankose** „vadovauti, tvarkyti“: *Visuomet stengiausi jaunuomenės, ypač mergaičių, apšvietos vadeles laikyti savo rankose.*

Smegenys

1. **smegenis krimsti** „neduoti ramybės, kvaršinti“: *Kai reikės, ir viskas bus! Nebekrimsk man smegenų...*

Sprandas

1. **ant sprando būti** „išnaudoti“: *Gaila mano džiaugsmo ir liuosybės: ir vėl vergas, ir vėl ponas ant sprando.*
2. **ant sprando krautis** „skirti (rūpesčius)“: *Višinskis, papratęs visus sunkiausius ir pavojingiausius darbus ant savo sprando krautis, taip ir dabar šokosi.*
3. **ant sprando lipti** „smurtauti“: *Kai apsileisi, tai ir lips ant sprando visi dvaro šunys...*
4. **ant sprando** „savimi (patirti)“: *Patyrėme ant savo sprando žmonių juodumą, negailestingumą.*
5. **ant sprando sėdėti** 1. „grėsti“: *Tos žemės ūkininkas neįgrauš, o bado šmėkla ant sprando sėdi.*
2. „versti, prisipyrus raginti“: *Vėl reikės važiuoti, vėl sėdėti ant sprando, kol toliau ištaisys.*
6. **ant sprando stovėti** „raginti (dirbti)“: *Na, dieną gali atsigulti, niekas ant sprando nestovi, ne tuo strioku nuvažiuos...*
7. **ant sprando užgulti** „varginti, priversti klausyti“: *Jūsų tėvai būtų visai užgulę ant sprando, kad nebūčiau aš apgynusi.*
8. **ant sprando užsileisti** „duotis skriaudžiamam“: *Už tai nereikia užsileisti vyro ant sprando, – juokėsi Lazdienė.*
9. **ant sprando užsisėsti** 1. „imti smurtauti“: *Iš pradžios, šventas aniuole sarge, visiems tokia gera... paskui kaip užsisės ant sprando... kaip gyvatė....* 2. „naudotis išlaikymu“: *Klebonas senelis, sako, būk jau aštuonias dešimtis turi metų, merga užsisėdo ant sprando kaip nelabasis ir vedžioja už nosies, kaip jai patinka.*
10. **ant sprando užsisodinti** „įsitaisyti, įsigyti (ką nemalonų, varginantį)“: *Marčią užsisodinsi ant sprando.*
11. **ant sprando užsodinti** „prievara palikti kam ką varginti, primesti“: *Velnias turbūt tave ir užsodino man ant sprando!*
12. **nuo sprando nusimesti** „išsilaisvinti, pašalinti (engėją)“: *Skaitydami mano broliai atsibus, supras savo padėjimą, pažins savo prispaudėjus, pakils, nusimes jungą nuo sprando.*
13. **nuo sprando nuversti** „išsilaisvinti, pašalinti (engėją)“: *Mes turime užstoti, jūsų galybę nuo savo sprando nuversti.*
14. **ponu būti ant savo sprando** „savarankiškai gyventi“: *Verčiau arti, akėti – juodą žemelę knisti ir būti ponu ant savo sprando.*
15. **sprandą nusukti** „galą padaryti, nužudyti“: *Bene tau marti sprandą nusuks?*

16. **sprandais jodyti** „išnaudoti, spausti“: *Ponia nebuvo labai šuniška žmonėms, maž tesikišusi prie ūkio, užtai komisarius Abromas visų sprandais jodęs.*
17. **sprandu joti** „išnaudoti, spausti“: *Kas jis do per ponas mano sprando joti?*
18. **už sprando stverti** „energingai stengtis įgyti ką“: *Reikia laimę stverti už sprando ir rišti prie savęs.*
19. **vėzdą laikyti ant sprando užkišus** „spausti, versti“: *Nelaikyk vėzdo ant sprando užkišęs, ir apsileis kaip žydo kantaplės.*

Sparnas

1. **po (kieno) sparnu tupėti** „būti priklausomam, nesavarankiškam“: *Bet moterys vis dar tebesame palinkusios po vyro sparnu.*
2. **sparną rėžti** „meilintis, merginti“: *Vladukas, pamatęs svetimų mergaičių keletą, užniko apie jas kaip gaidys sparną rėžti.*
3. **sparnus kilnoti** „rengtis išvykti“: *Mano sankeleiviai irgi ėmė sparnus kilnoti Rusijos linkui.*

Strėnos

1. **strėnas nuleisti** „primušti“: *Būčiau seniai Pranukui strėnas nuleidęs, tyliu tik dantis sukandęs.*

Širdis

1. (kieno) **bloga širdis** „pykina, šleikštu“: *Kas tau?.. Širdis bloga?.. ar valgei ką šįryt?*
2. (kieno) **negera širdis** „pykina, šleikštu“: *Tupikiui vis seilės bėga, kažį ko negera širdis.*
3. **akmenį nuristi nuo širdies** „pašalinti rūpestį, nuraminti“: *Paskutiniai ponios žodžiai, rodos, akmenį nuo širdies man nurito.*
4. **ant širdies saldu** „pasidarė malonu“: *Net saldu ant širdies, lengviau atsikvėpia.*
5. **be širdies** „apie nejautrą, negailestingą“: *Tokia be širdies buvusi velnienė.*
6. **be širdies** „piktas, negailestingas“: *Tokia be širdies buvusi velnienė.*
7. **bloga širdžiai** „verčia imti“: *Ot, užkulo kvapą užuodžiu, ir bloga širdžiai.*
8. **devyni peiliai širdį pervėrė** „pasidarė skaudu“: *Tekoriui, rodos, devyni peiliai širdį pervėrė, net akys aptemo.*
9. **geros širdies** „palankus“: *Aš esu geros širdies: kas man paklusnus, be galo myliu.*
10. **į širdį dėtis** „dėmėtis, įsiminti“: *Tik tas ėmė jai dėtis į širdį, kad namiškės moterys, pamačiusios ar pasitikusios ją, šnibždėjos ir šypsojo, kinkuodamos galvas.*
11. **į širdį dingtelėti** „kilti nerimui, nuojautai“: *Raudona kaip žarija, o širdis tvaksi tvaksi! – Mat iš tikrųjų patinku, – dingtelėjo į širdį.*

12. **į širdį imtis** „jaudintis, jautriai reaguoti“: *Nereik visų niekų taip imtis į širdį... nesipilti į galvą boby plepalo.*
13. **į širdį įsmegti** „patikti“: *Bet visais laimingai atsikračiau, ir nė vienas neįsmego taip giliai į širdį...*
14. **iš geros širdies** „palankiai nusiteikus“: *Iš geros širdies atiduoda jai paskutinę kamarą.*
15. **kaip akmuo nuo širdies nuriedėjo** „palengvėjo, geriau pasidarė“: *Tėvelis atsidūksėjo, kaip kad būtų sunkiausias akmuo jam nuo širdies nuriedėjęs.*
16. **kaip peiliu širdį varstyti** „labai skaudinti, užgaulioti“: *Varsto kaip peiliais mano širdelę, girdo kartybėmis kas dienele.*
17. **nuo širdies** „nuoširdžiai (kalbėti, ką daryti)“: *Prisispeitęs Marčę prieangy nuo širdies kalbėjo.*
18. **per širdį dvilkt** „kilo nerimas“: *Dvilkt jam per širdį, rodos, lygu Marikę pamatęs.*
19. **per širdį dvilktelėti** „kilti nerimui“: *Drūktenienei dvilktelėjo per širdį, jog čia ne su geru.*
20. **per širdį eiti** „kvapą užimti“: *O tas alutis, Dievo duotasis, tai net rėždamas per širdį eina, be atdūsio stiklinę išvertus, net akys apžilbsta.*
21. **po širdies** „patinkamas“: *O jeigu ir turtais paskendusios būtų... kaip ne po širdies – niekas nemalonu.*
22. **prie širdies priglausti** „pamylėti, paguosti“: *Priglaus jas prie savo širdies.*
23. **rėmuo paėda širdį** „skaudu, apmaudu“: *Tikrai rėmuo širdį paėda nabagėliams.*
24. **skausmu širdis tvinktelėjo** „skaudu pasidarė“: *Joneliui tvinktelėjo skausmu širdelė, kodėl ne jam vėpsoti.*
25. **širdį apėsti** „įkyrėti“: *Ji visur kišasi, visiems apėda širdį.*
26. **širdį apkalti** „patraukti, privilioti“: *Kartą apkalusi vaiko širdį, vedžioja paskui jį už nosies kaip tinkama.*
27. **širdį atidengti** „būti atviram, nuoširdžiai išsipasakoti“: *Išdėsto visas savo idėjas, atidengia savo širdį ir dūšią.*
28. **širdį atiduoti** „nuoširdžiai pasirūpinti“: *Mylėdama mus, įmano širdį atiduoti!*
29. **širdį draskyti** „labai skaudinti, kankinti“: *Apmaudas ir gaudumas širdį jam draskė.*
30. **širdį gadinti** „skaudinti, erzinti“: *Neturiu vilties ją apsiženyti, nenoriu nė jos širdelės gadinti.*
31. **širdį gildyti** „kelti sielvartą“: *O tų kalbų visokių... – širdį tik gildo.*
32. **širdį glostyti** „teikti malonumą“: *Prisišokusi iki valios, atmins tetos vestuves, – juokėsi Drūktenis, o Kembrio pagyrimai širdį jam glostė.*
33. **širdį gniaužti** „kelti nerimą, rūpestį“: *Motinos širdį kas kartas didžiau skausmas gniaužė.*
34. **širdį grobstyti** „užimti kvapą“: *Stiklelį degtinės išgėrei ar stiklinę alaus, taip pat grobsto širdį, taip pat muša į galvą.*
35. **širdį išplėsti** „privilioti“: *Kiek tų panelių gražių gražiausių, jaunų jauniausių, ir pusamžių, ir jau senstančių per savo rankas neperleido, nesusukęs galvos, neišplėšęs širdies.*

36. **širdį padėti** „labai mylėti“: *Tos visa doma į ją atkreipta, akys ir širdis padėta.*
37. **širdį paėsti** „įgristi, įsipykti“: *Dabar tik su liežuvium temoka plakti: tai vieną, tai kitą įsikandęs, paėda širdį visiems!..*
38. **širdį paglemžti** „patraukti, palenkti“: *Prie kiekvieno sugebėjo prilįsti, prisimeilinti, gerą širdelę parodyti ir kitų širdis paglemžti.*
39. **širdį pamušti** „patraukti, palenkti“: *Dargi ne vieno savo draugo žmonos buvo pamušęs širdį.*
40. **širdį paperšo** „labai skaudu“: *Širdis jau man paperšo! Pamislykit sau, koksai mano likimas!*
41. **širdį perverti** „labai sujaudinti“: *Pabudo tėviška meilė, skaudus gailesys širdį pervėrė.*
42. **širdį plėšti pusiau** „labai jaudinti, skaudinti“: *Širdį pusiau plėšia, matant tokias jų kančias.*
43. **širdį prikalti** „patraukti, privilioti“: *Moteriška dideliai graži – visiems vaikams papjūtis: pritraukia akis, prikala širdį, sumaišo galvą.*
44. **širdį rodyti** „daryti gerą, nuoširdžiai rūpintis“: *Rodyk ponui širdį, o jis tau pasturgalį parodys.*
45. **širdį skauda** „neramu, ilgu“: *Ar neskaudės Petrusėlei širdelė, – klausė užsikvėpęs, – kad taip ilgai nematysi vyrelio?*
46. **širdį sudraskyti** „suteikti sielvarto“: *Kam ji jam galvą suplėšiusi, širdį sudraskiusi...*
47. **širdį sugildyti** „suteikti sielvarto“: *Juozapui tokia netikėta nelaimė labai sugildė širdį.*
48. **širdį sukrutinti** „sujaudinti, paveikti“: *Mano žodžiai ar pažadino bent vieną protą, ar sukrutino širdį?*
49. **širdį susiėsti** „susigrauzti, išsikankinti“: *Verčiau būčiau nebegrižęs namo... Širdį tik susiėdžiau parėjęs, ir gana.*
50. **širdį suturėti** „susivaldyti“: *Aš tave be galo pamilau, nebėgaliau širdies suturėti... turiu mylėti visada...*
51. **širdį užduoti** „įskaudinti, įžeisti“: *Iš lėto šnekėjo, rodos, bijodamas ką bloga prasitarti ar širdį kam užduoti.*
52. **širdį užlaužti** „prisiversti pamilti“: *Negaliu priprasti, negaliu širdies užlaužti, negaliu nė paveizėti.*
53. **širdies gelmėje** „slaptai (savyje)“: *Apie tą vyrišką mąstė širdies gelmėje mergelė.*
54. **širdies skausmas** „sielvartas“: *Pamažu Katrės širdies skausmas raminosi, karštos ašaros vėso.*
55. **širdis alpsta** „sakoma labai ko nors norint“: *Širdis alpsta miego.*
56. **širdis atsigavo** „praėjo išgąstis“: *Mano širdis atsigavo.*
57. **širdis auga** „ima graudulys (iš džiaugsmo)“: *Petronėlės net auga širdis: mąstė – tai vis dėl manęs daro.*
58. **širdis dreba** „ima jaudulys, nerimas“: *Širdis dreba apmaudu, matant tokį baisų mūsų apjakimą.*
59. **širdis jaučia** „numano“: *Jaučia mano širdis, kad tėvynė atgydama ir krutėdama atsibus.*

60. **širdis kratosi** „jaučia pasišlykštėjimą, darosi nemalonu“: *Veronei nuėjus linko širdis, tiko nauda ir gyvuliai, bet, žvilgterėjus į Tupikį, širdis kratėsi.*
61. **širdis ne vietoje** „labai neramu“: *Pats neišmanė, kas jam kaiti: taip širdis ne vietoje, ant savęs pyksta.*
62. **širdis nusmogo** „pasidarė silpna, negera, išsiilgo geresnio kąsnio“: *Nunešk šmotelį ir tetai, jug jos senatvė, širdelė nusmogusi, o per šykštumą nenusiperka.*
63. **širdis pasmogo** „pasidarė silpna, norisi ko stipriau, gardžiau“: *Paimu kartais duonos šmotelį, kai pasmogsta širdis.*
64. **širdis plyšta** „jaučia didelį rūpestį, sielvartą, liūdesį“: *Plyšta širdelė, sprogsta galvelė, nėra kam paguosti.*
65. **širdis plyšta skausmu** „skaudu, liūdna“: *Eina našlaitis vienas atsiskyręs, plyšta skausmu širdelė, jog visokių vargų po svetimą sietą reiks patirti.*
66. **širdis priima** „gali valgyti“: *Galima be nuodėmės viską valgyti, ką tik širdis priima.*
67. **širdis sąla** „sakoma labai ko norint“: *Miego taip dar nori – net širdis salsta.*
68. **širdis stingsta** „darosi labai baisu (apie išsigandusį)“: *Ten ašarų, oi, oi, paveizėti negali ten, stingsta širdis.*
69. **širdis sudrebėjo** „apėmė baimė“: *Atminė brolių kalbas, akys žaibavo, skruostai kaito, širdis sudrebėjo.*
70. **širdis sukepė į akmenį** „pasidarė nejautrus“: *Mano širdis į akmenį sukepusi.*
71. **širdis suminkštėjo** „pasidarė jautresnis, gailestingesnis“: *Truputį atlyžo, suminkštėjo širdis.*
72. **širdis suskudo** 1. „apėmė nusivylimas“: *Suskudo jos širdis: ne tiek drobužių gailėjos, kiek iš apmaudo, jog niekaip negali vyro prižadinti.* 2. „apėmė liūdesys“: *Nieko nekenktų nusipirkti. Kartais burnelę... širdžiai suskudus...*
73. **širdis tirpsta** „darosi malonu“: *Gan gražiai kalba, bet kai prabilo kunigai, tai net širdis tirpsta.*
74. **širdis trokšta** „labai nori, geidžia“: *Nors kažin kaip tėvelių širdys trokštų bent šioką tokį mokslą jiems suteikti, bet, nelaimė, nėra ištekliaus, nėra atliekamo skatiko.*
75. **širdis tvaksi** „slapta viliasi, nori“: *Juokitės juokitės, – tarė už visas senesnė, – kiekvienos širdelė tvaksi, kad tik kaip galėtų jam įsisiūlyti.*
76. **širdis valioja** „sakoma ko norint, geidžiant“: *Gerti, valgyti svečiams – ko tik širdis valioja.*
77. **širdis verda** „ima pyktis“: *Ant pono nors širdis virte verda, bet jam nieko nepadarysi.*
78. **širdis virpa** „darėsi baisu“: *Visi pavargę be miego, sušalę, kužda, dreba, širdis pati virpa.*
79. **širdžiai lengviau** „geriau, maloniau“: *Jam lengviau esą širdžiai.*
80. **širdžiai saldu** „pasidarė malonu“: *Marelė laiminga, net širdžiai saldu.*
81. **tuščia širdis** „alkanas“: *Motina nė lašelio, rūtele, nei ligonei neturėjo – tuščia širdis, rūtele, nei kuo atsigauti nabagei...*

Tešmuo

1. **tešmens paplėšti duoti** menk. „krūtimi pamaitinti“: *Veizėk veizėk, vaikas kriokia – duok tešmens paplėšti.*

Uodega

1. **ant uodegos atsisėsti** „susirgti“: *Iš pašalimo ir pati ant uodegos atsisėdo!*
2. **į (kieno) uodegą įsikibęs** „apie sekiojimą paskui“: *Su kamisorium nieko nesuvoksi, – prabilo Jonas: – buvo žadėjęs ir pats streikuoti, o dabar jis į ponų uodegą įsikibęs laksto, abiem pusėm ariamas.*
3. **į uodegą kišti** „pikta atsisakoma ką paimti“: *Tegu jis tuos savo popierius į uodegą kiša, – nusispjovė vaikinai, – kam man jų reikia?*
4. **kaip šuo be uodegos** „nei šiaip, nei taip, negražiai (atrodo)“: *Bet man dabar gaila tokio medelio: kiemelis paliks kaip šuo be uodegos!*
5. **kaip uodega** „apie sekiojimą“: *Nieko neveikdama, kiekviena eina ir eina įkandin savo vyro: viena mažiau, kita didžiau atsilikusi velkasi paskui kaip uodegos.*
6. **šuo šunį šuns uodega viks** „sakoma siuntinėjant vienam nuo kito ir nieko nedarant“: *Mat šuo šunį šuo šunį šunies uodega viks, ar ne taip ir čia!*
7. **uodegą įkišti** „patekti į bėdą, įkliūti“: *Poviliuk, tu neklausyk bobų, – perspėjo mano vyras, – neužsidėk su užgintais raštais! Galite visi įkišti uodegas. Kam to reikia?..*
8. **uodega išsiskirti iš visos mėsos** „prastumo nepastebėti, prastai išsirinkti“: *Bet ir tatuliukas skyrė skyrė, iš visos mėsos ir išsiskyrė uodegą, – juokėsi Juozapas.*
9. **uodegą parodyti** „palikti, nusigręžti nuo ko“: *Tai tavo geroji, tavo vikrioji, – šaukė motina, – parodė tau uodegą!*
10. **velnias laužia uodegą** „sakoma apie skubantį ką daryti“: *Velnias turbūt uodegą laužia tai Jonienei! – tarė Onė. – Žiūrėk, įmano nusprogti beskubėdama.*

Veidas

1. **rūstų veidą sutampyti** „susiraukti“: *Sukilo teisėjai ir storastas, sutampė rūščius veidus.*